

Tanulmányok a 19-20. század neveléstörténetének köréből

Neveléstörténet–Művelődéstörténet I.

Pécs, 2024

MAISCH PATRÍCIA – PUSZTAFALVI HENRIETTE –
TAKÁCS ZSUZSANNA MÁRIA

**TANULMÁNYOK A 19-20. SZÁZAD
NEVELÉSTÖRTÉNETÉNEK KÖRÉBŐL**

NEVELÉSTÖRTÉNET – MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET I.

Pécs

2024

Az MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottsága kutatói műhelyének
sorozata

Sorozatszerkesztők: Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária

Kötet szerkesztői: Maisch Patrícia – Pusztafalvi Henriette – Takács
Zsuzsanna Mária

Kötetet lektorálták: Ács Marianna és Mohr Szilárd

ISBN 978-963-7068-20-1

ISSN

Kiadó: Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága

Kiadásért felelős személy: Kovács L. Gábor

Pécs, 2024.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
I. KULTUSZ ÉS IDEOLÓGIA	6
STUMMER KRISZTINA: A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK NŐKÉPE HAZÁNKBAN.....	7
NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS GABRIELLA: PÓSA LAJOS SZEREPE AZ OKTATÓ-NEVELŐ INTÉZMÉNYEK ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KULTUSZÁPOLÁSÁBAN	21
VÖRÖS KATALIN: KÖZÉPFOKÚ IPAROKTATÁS AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN – AZ OSZTRÁK MODELL –.....	38
NEMES-WÉBER ZSÓFIA: A PÁRTIDEOLÓGIA MEGJELENÉSE A MAGYAR ÓVÓNŐK ÉLETÉBEN AZ 1950-ES 1960-AS ÉVEKBEN	61
II. EGYETEM ÉS KÖZÖSSÉG	73
MAISCH PATRÍCIA: A POZSONYI EGYETEM PÉCSRE KÖLTÖZÉSÉNEK LENYOMATA A DUNÁNTÚL CÍMŰ NAPILAPBAN (1922-1923).....	74
MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA: MŰVÉSZETI ÉLET ÉS TANÁRI HIVATÁS. MŰVÉSZETI SZEREPVÁLLALÁSOK A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ PERIÓDUSÁBAN_(1914- 1949).....	89
III. EGÉSZSÉGNEVELÉS, ORVOSI ÉS GYÓGYPEDAGÓGIAI KÉPZÉS	113
DINNYÉS KATALIN JULIANNA – PUSZTAFALVI HENRIETTE: EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ÉS A NAPJAINKAT MEGHATÁROZÓ EGÉSZSÉGFEJLESZTÉSI DOKUMENTUMOK – SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	114
DEZSŐ KRISZTINA: DERMATO-VENEROLÓGIAI MULÁZSGYŰJTEMÉNYEK AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON.....	126
HODÁSZ KATA: „...AZ EMBERBARÁTI KÖTELESSÉG ÉS FELEBARÁTI SZERETET NEVÉBEN”. A GYÓGYPEDAGÓGIAI ISKOLÁZTATÁS KIALAKULÁSA BARANYA MEGYÉBEN (1905-1955).....	140
SZERZŐINK	156

ELŐSZÓ

A MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottságának jelen kötetével egy régi álom megvalósulását tartja jelen pillanatban csak virtuálisan kezében a kedves Olvasó, hiszen ezzel indul útjára az a sorozat, amely a Dél-Dunántúlon élő kutatók, valamint a hozzájuk kötődő, de az ország más területein működő, nevelés- és művelődéstörténettel foglalkozó oktatók, kutatók, doktorhallgatók írásait tartalmazza. Sorozatunk ezért is viseli a Neveléstörténet – Művelődéstörténet címet, hiszen a két terület szorosan összekapcsolódik, nem választható el élesen egymástól, valamint ezáltal egy-egy terület tágabb megismerését nyújthatja az Olvasók számára.

Jelen kötet tematikai sokszínűsége is ezt mutatja számunkra, hiszen találhatunk gyógypedagógiához kapcsolódó helytörténeti kutatást, betekintheünk Pósa Lajos Erzsébet királynéhez kapcsolódó írásaiba, valamint felfedezhetjük az orvoscépzésben, a bőrgyógyászati oktatásnál használt mulázskok történetét is. Olvashatunk a magyar „nőkép” értelmezéséről, majd egy sajtótörténeti kutatást, de megismerhetjük a pártideológia hatását az óvónők életében és az egyetemi oktatók művészeti tevékenységét a debreceni egyetemen, valamint szó esik az iparoktatás múltjáról is.

A kötetnek ezen jellegét szeretnénk a jövőben is megtartani, hogy bemutathassuk az érdeklődők számára azt a sokoldalú kutatói munkát, amelyet a személyes kíváncsiság visz mindig előre.

Pécs, 2024. május

A sorozat szerkesztői

Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária

MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottság elnöke és titkára

I. KULTUSZ ÉS IDEOLÓGIA

STUMMER KRISZTINA

A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK NŐKÉPE HAZÁNKBAN

A nőkép definiálása

Mielőtt bemutatnánk a 19. század második felének és a 20. század első felének nőképét, röviden ki kell térnünk arra, hogy tanulmányunkban mit értünk *nőkép* alatt. A nőképre átfogó fogalomként tekintünk, amely a lányok és nők életének szinte teljes spektrumát lefedi. Beletartozik minden olyan mozzanat, gesztus, viselkedési forma, amely alapján a társadalom a nőket és női sajátosságokat körvonalazza. Ide értjük a(z elvart) viselkedésmódot, az öltözködést, az oktatási és művelődési viszonyokat, a biológiai sajátosságokról való gondolkodást, azokat a konszenzuson alapuló társadalmi (gender) szerepeket, amelyekkel felruházzuk őket, a családhoz fűződő viszonyukat, vagy hogy egyáltalán mire asszociálunk a „nő” szó hallatán. Ezeket a tényezőket egyidejűleg figyelembe véve egy adott korszakban több, egymással párhuzamosan létező nőképet is felvázolhatunk, így indokolttá válik a nőképek megnevezés. Korszakonként, eltérő földrajzi és kulturális viszonyok között meglehetősen széles skálán mozog, hogy a társadalom milyen elvárásokat állított, illetve állít a hölgyekkel szemben (CLEMENTS, 2006; FRADER, 2006; THUN, 2007; BROOKMANN-NOOREN, 1992). Ezért minden esetben, amikor nőképről beszélünk, szükséges megjelölni, hogy mely időszak és mely kultúra keretein belül vizsgálódunk.

Az alábbiakban a 19. század második felének és a 20. század első felének nőképeit vázoljuk fel magyar viszonylatban. Bár kutatásaink során elsősorban a 20. század első felére koncentrálnak, a kialakult nőkép(ek) bemutatása és megértése érdekében mindenképpen említést kell tennünk a 19. századról is, hogy a felvázolt gondolatok és elvárások eszmei hátterét megalapozzuk, valamint a két párhuzamosan létező nőkép törekvéseit és ellentmondásait megérthessük.

A hagyományos (tradicionális) nőkép

A felvilágosodás eszméinek térnyerésétől kezdve kerültek a nők hazánkban is egyre inkább a társadalmi érdeklődés homlokterébe. A 18. század utolsó évtizedétől fokozott érdeklődéssel fordultak olyan témák irányába, mint a nők társadalmi helyzete vagy oktatási és művelődési lehetőségeik. Mind több írás foglalkozott a férfiak és nők fizikai felépítésével, szellemi

teljesítőképeségével, szociális szerepeivel; a sajtótermékek¹ egyre gyakrabban elemezték a két nem közötti hasonlóságokat és (kiváltképpen) különbségeket. A munkák túlnyomó többsége azt a tradicionális értékrendet vette alapul és jelölte ki követendő példaként, amely az évszázadok alatt erősen beleivódott a társadalom mindennapjaiba (KÉRI, 2008; PUKÁNSZKY, 2006).

A nőkről való gondolkodás egyik alappillére a „hármasszerepek”. Legalapvetőbb tevékenységi körként fogalmazódott meg velük szemben, hogy váljon belőlük jó feleség, jó háziasszony és jó anya, ahogy a *Felső Magyar Országi Minerva* hasábjain is kifejti egy D.M monogram mögé rejtőző szerző: „*Az Asszonyt a' Természet elsöben ugyan csak embernek szülte, de úgy hogy ő feleség - anya, és egy háznak asszonya legyen.*” (D.M., 1827: 1253). Háziasszonyként és anyaként a nőnek a család összetartására, a gyermekek helyes nevelésére kell nagy hangsúlyt fektetnie. Nem kérdés, sőt, az asszonyok „*alapfunktioja*” és elemi ösztöne a gyermekvállalás. A nevelés folyamatában nagy felelősség hárul az édesanyákra: az első éveikben a gyermekek mindennapjaik jelentős részét velük töltik, tőlük sajátítják el az elvárt társadalmi és erkölcsi normákat, de kiemelkedő a szerepük a nemzeti kultúra áthagyományozásában, a hazafias érzület kialakításában. A férfi, az apa rendeltetése a kenyérkereset és családjának fenntartása, „*az asszonyi végrendeltetés pedig abban áll, hogy ez legyen férjének gyönyörűsége, és apró családjának nevelője.*” (HETÉNYI, 1837: 649). Mint nővel, mint feleséggel, mint anyával és mint háziasszonnyal szemben is határozott elvárások fogalmazódtak meg: egy nőtől minden esetben megkövetelték a mély vallásosságot, amelyhez könyörületesség és érző szív párosul; feleségként elengedhetetlen a férj iránti hűség, kedvesség és szelídség, az engedelmesség és „*békesség-tűrés*”; anyaként szeresse és gondozza megfelelően gyermekeit, fordítson nagy gondot nevelésükre; háziasszonyként mozogjon otthonosan a ház körüli teendőkben, tartson rendet otthonában, bánjon takarékosan a pénzzel, ne költsen feleslegesen (D.M., 1827: 1260). Kétségtelenül rendkívül sokoldalú munkásságot vártak el a nőktől nap mint nap. A férfiakhoz képest jóval korlátozottabb mozgástérrel rendelkeztek, viszont a sajtótermékekben találkozhatunk olyan írásokkal, amelyek változatos feladatköreik és helytállásuk elismeréseként méltatják és piedesztálra emelik az asszonyokat: „*Magas hivatás és nagy fönség családanyának lenni*” (PODENSTEIN, 1841: 263). A 20. század első felében még mindig széles körben elterjedt volt ez a nézet, holott az oktatási paletta szélesedése és a munkavállalás révén későbbi időpontra tolódott a házasságkötés és a női szerepek is bővültek (pl. dolgozó nő). Ezt a kettős szerepet (anyai és

¹ Többek között a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Felső Magyar Országi Minerva*.

dolgozó nő) mind hazánkban, mind külföldön számtalan kritika érte (N.N., 1971). Altenburger Adolf azt mondta, „*A női kötelességek közt a legmagasztosb a családi tűzhely gondozása, a családi élet méltóságának és boldogságának biztosítása.*” (ALTENBURGER, 1916: 67). A társadalmi és gazdasági változások ellenére is ragaszkodott a hagyományos koncepcióhoz. De nem volt egyedül ezzel a véleménnyel. A Magyar Pedagógiai Társaság 1920. június 26-án elhangzott vitaülésén Szuppán Vilmos felszólalt a lányok oktatása és nevelése kapcsán. Hangsúlyozta, hogy – amint eddig is – „*ezentúl is az lesz a nőnek legfontosabb hivatása, hogy háziasszony és anya legyen. Ez az egyetlen hivatás, amelyben a normális nő igaz boldogságot és teljes meglepedést találhat. Minden másfajta hivatás a nőre nézve csak tartalék.*” (MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG, 1920: 147). Szuppán a jelenre és jövőre nézve is a nők évszázados szerepkörét és feladatait tartotta szem előtt. Utalt rá, hogy a családi teendőkön kívül minden más csak „*tartalék*”, így a tudományos pálya vagy a munkavállalás is. A *Vasárnapi Ujság* hasábjain egy ismeretlen szerző a modern nő fogalmát járta körül. Ha az olvasó nem tudná, hogy a modern nőkről értekezik a szerző, azt hihetné, hogy a klasszikus feladatköröket vázolja fel. A lányok legfőbb kötelessége nem más, minthogy hasznos társként támogassák férjüket és legyenek kívánatosak. Ne „*a modern nő jogaira való jussát, hanem az okos és jó feleség kötelességeire való rátermettségét tudja igazolni.*” (A MODERN LEÁNY, 1908: 49). A modernséget nem a jogok vagy kiváltságok megszerzésében látta, hanem a tradicionális erények elsajátításában és gyakorlásában. Hasonló gondolatmeneten haladt Vöő Mihály, amikor az általa kívánatosnak tartott oktatási elveket mutatta be. Meglátása szerint a munkavállalás következtében a háziasszonyok kiveszőben vannak és az oktatás sem erősíti ezeket kellő mértékben. Azt javasolta, hogy „*vissza tehát a családba, vissza az otthonba!*” (VÖÖ, 1928: 182).

Gyakorta visszatérő gondolat, hogy a nő legyen szerény és visszahúzó, ne próbáljon természetes határain túllépni. Ennek többek között az az oka, hogy a „*teremtés egyedül a férfit jelölte ki arra, hogy a világ ura legyen*” (MEDVE, 1872 idézi: KÉRI, 2018: 312). A férfi rendelkezik azzal a privilégiummal, hogy a közéletben aktívan részt vegyen, véleményt formáljon, valamint döntéseket hozzon. Ezzel szemben a nő egész életében alárendelt szerepet tölt be: házasságkötéséig az apával, azt követően a férjével szemben (PUKÁNSZKY, 2006). Az otthon falainak átlépése „*következményeket*” is von maga után. „*Mihelyt a nő a ház légkörét elhagyja (...) a tulajdonságokból, melyek a nőt nővé alkotják, megfosztatik, emelkedett, szép alakját elveszti.*” (TÓTH, 1881 idézi: PUKÁNSZKY, 2006: 30-31) Nem ritka, hogy a tanult vagy

dolgozó nőket becsmérelték és mind írásokban, mind karikatúrákon² férfiasnak titulálták őket. Ennek kapcsán a sajtótermékekben megjelenő nővitában számtalan mizogin, nőgyűlölő írás látott napvilágot.

Az oktatási intézményeknek kiemelt szerepet tulajdonított a társadalom a nőiesség megőrzésében, és megkövetelték azoktól, hogy gondot fordítsanak a „*nőiség fogalmában egyesülő szép tulajdonságok fejlesztésére*” (MOLNÁR, 1897: 7). Ennek különösen nagy relevanciát tulajdonítottak akkor, amikor a hosszú tanulmányi időszak és azt követő periódus – tehát, amikor a lányok kénytelenek voltak a megélhetésük érdekében munkát vállalni – eltávolította őket a családi élettől. Ezt az életszakaszt átmeneti állapotnak tekintették, semmiképpen sem véglegesnek, tehát, amint a megpróbáltatások (munkavállalás) után a lányok férjhez mennek, állásaikat feladva igazi helyükön, a családban tevékenykedhetnek.

Nemcsak a férfiak voltak a lelkes szószólói a hagyományos női erényeknek és feladatköröknek, hanem számos esetben maguk a hölgyek is. Molnár Mária helytelennek és természetellenesnek nevezte azt az elterjedőben levő nézőpontot, hogy a „*nők a férfi munkájára*” vannak utalva, hogy túlcsaponghatnak azon a tevékenységi körön, amelyet a természet nekik rendelt el. Férfias, nőhöz nem illő viselkedésnek tartotta a munkavállalást. Érdeemes röviden elidőznünk annál a gondolatnál, hogy mi a „*férfi munkája*”. Molnár Mária élesen kijelölte ezzel a határokat: a kenyérkereső, tehát fizetségért végzett munka, amely egyre inkább az otthonról fizikailag elkülönülő helyen történik, a férfiak világa, nem az asszonyoké. Határozottan elválasztotta a két szférát, amely között nem jelölt ki átmenetet (MOLNÁR, 1897).

A 19. századi demográfiai fejlődés, az urbanizáció és az emancipációs törekvések mind befolyással bírtak a nők növekvő munkaerőpiaci jelenlétére, majd a 20. században a világháborúk is új lendületet adtak a nők térnyerésének. Kezdetben nagyobb ellenállás mutatkozott a jelenséggel kapcsolatban, majd az idő múltával árnyaltabbá vált a társadalom megítélése. A 19. század első felében Sebestyén Gábor úgy vélte, „*jó feleség, jó anya és jó háziasszony mindég talál az övéi között elég foglalatosságot, ha pedig nem talál, kár volt annak férjhez menni.*” (SEBESTYÉN, 1826 idézi: FÁBRI, 1999: 90). A hajadonok esetében sem támogatták a kenyérkereső pályákat, ám a férjzettek szigorúbb elbírálásban részesültek. A statisztikai adatok is jól mutatják, hogy a korlátrán felfele haladva csökkent a dolgozó nők száma. A korszakban gyakori jelenség, hogy a nők a házasságkötésig töltötték (tölthették) be állásukat, majd férjhezmenetel után azt feladták, és feleségszerepükre koncentráltak (GYÁNI

² A témában lásd: KÉRI Katalin (2017): Tanult lányok, emancipált nők ábrázolása dualizmus kori karikatúrákon. *Gyermeknevelés*, 2017/1. sz. 4-16.

ÉS KÖVÉR, 2006; GYÁNI, 2020). Egészen az 1920-as évekig általános tendenciának tekinthető a hajadonok döntő többsége a munkaerőpiacon, ekkor viszont emelkedés figyelhető meg a férjzett asszonyok arányszámában is (GYÁNI, 1987-1988). Ezt a növekedést a frontról hazatérő férfiak újbóli munkába állása törte meg (PAPP ÉS SIPOS, 2017). A 1900-as évek elején a közel egy évszázaddal korábbi határozott, elmarasztaló vélemények valamelyest oldódni látszottak, de a társadalom jelentős része továbbra is ragaszkodott a konzervatív értékekhez. *„Szívesen ismerjük el, hogy a nőkben többékevésbé megvannak azok a tehetségek, melyek a férfiakban, és alkalmasint épen olyan fogas ügyvédek lennének (mert tudnak felelni), a diplomáciában pedig ritkítanak párjukat, (mert ravaszabbak és simábbak), a doktorságot is jól vihetnék (mert az ápolásban gyöngédebbek), de hát azért mégis csak ferde állapot lesz ez.”* (FIZIKUS LEÁNYOK, 1908: 182), hangzott el a *Vasárnapi Ujság* egyik 1908-as lapszámában a tanult és dolgozó nők kapcsán. Elismerte a nőkben rejlő tehetséget a cikk anonim szerzője, amelyet egyes szakmákban kamatoztatni tudnának, de kizárólag feltételes módban írt róla és *„ferde állapotnak”* nevezte, ha mindez a valóságban is megtörténne. De egyes szerzők érvelésükben ennél is tovább mentek, a dolgozó nőket okolták a férfi munkanélküliség növekedése miatt. Minden olyan asszony, aki megpályáz és elnyer egy állást *„kiszorít onnan egy férfit, tehát a kenyérkereső nők szaporodása azt jelenti, hogy még több lesz az állás nélküli férfi.”* (A MODERN ASSZONY, 1904: 6). A dolgozó nő több szempontból is „veszélyt” jelentett a társadalom számára. Egyfelől ellehetetlenítette a férfiakat attól, hogy ők is a természetes hivatásukat tölthessék be, vagyis kenyérkeresőként a családjukról gondoskodhassanak. Általánosságban elmondható, nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi szinten is, hogy a női munkát ugyanabban a munkakörben kevesebbre értékelték anyagilag – nem mellesleg erkölcsileg is –, így a munkáltatók szívesen éltek a lehetőséggel, hogy ugyanazt a feladatkört kevesebb javadalmazás ellenében női alkalmazottakra bízzák (FRADER, 2006), ami újabb nehézségeket állított a férfiak elé. Másfelől a családi élet rovására, valamint a gyermeknevelés kárára válik, amennyiben a nők elhagyják az otthon falait. Csökken a házasságkötések száma, kitolódik a családalapítás életkora, az édesanyák gyermekeiktől veszik el az időt, amely nyomot hagy a felnövekvő generációkon.

Egyéb kritikai észrevétel is megfogalmazódott a dolgozó nővel szemben. Nem egyedi eset, hogy férjszerzéssel gyanúsították meg az egyes hivatalokba jelentkező lányokat. Zsengery Manó tapasztalatai alapján állította, hogy a *„a leányok direct azzal a célzattal mennek hivatalba vagy irodába, hogy valamelyik férfi kollégájuk fejét elcsavarva, férjhez mehessenek”* (ZSENGERY, 1899: 294). Mivel állítása szerint kezdetektől foga a rövidtávú munkavállalás a cél, újból felmerült a kritika, hogy a férfiak kiszorúlnak az állásokból.

Az oktatási és művelődési viszonyokat érintő kérdések kapcsán szinte kivétel nélkül vitát generált a nők biológiai, fizikai és lelki felépítése. „*A férfi és nő antropológiai fogamának lényegi eltérése, a biológiai másság ténye*” (GYÁNI, 2020: 23) alapot szolgáltatott az egyenlőtlenségekre és a nők alsóbbrendűségére. A biológiai sajátosságokat sokszor egy az egyben megfeleltették a mentális és fizikai alárendeltségnek. A férfi agyvelő nagyobb térfogatát és súlyát egyenesen arányosnak tekintették a magasabb mentális teljesítménnyel. Ezzel magyarázták, hogy a „*a nő értelmi-felfogó, rendszerező, feltaláló-tehetsége a férfi e nemű tehetsége alatt áll*” (SOMOGYI, 1879 idézi: KÉRI, 2018: 312). A férfiak az észre, a logikára támaszkodnak, igazságérzetük magasabb, ítélőképességüket tekintve reálisabban tudnak egy-egy helyzetet felmérni. Ezek a képességek hiányoznak az asszonyokból. Ellenben más, alsóbbrendű tulajdonságokból és erényekből a természet többet ajándékozott nekik. Képzelőerejüket tekintve felülmúlják férfitársaikat, érzékenységük tökéletesen alkalmassá teszi őket a gyermeknevelésre, valamint ebből adódik a szépre, esztétikumra való törekvésük. Gyengébb, törékenyebb fizikumát az iskolai tantervek kialakításában minden esetben figyelembe kell venni. Vélt alacsonyabb mentális terhelhetőségükre, lelki alkotásukra és gyengébb fizikai sajátosságaikra vezethető vissza, hogy a két nem különböző iskolákban tanult,³ a fiúk és lányok iskoláinak tanterve és tanulmányi ideje eltért egymástól. A tradicionális társadalmi szerepek hívei a vélt csekélyebb teljesítőképességből és munkabírásból fakadóan a nőket kevésbé alkalmazhatónak titulálták, amihez társul az alacsonyabb előképzettség is. Természetesen nemcsak a különböző oktatási szintereken jelent meg a nemi differenciálás, hanem egyes hivataloktól eltiltották őket fizikai felépítésükre hivatkozva, ugyanis „*e hivatásokhoz fontos közérdek fűződik, melyet nem lehet rábízni az asszony gyöngé fizikumára*” (A MODERN ASSZONY, 1904: 6).

A 20. század első felében több lexikon vállalkozott a nők és nők helyzetének definiálására. Érdekes ezekre egy pillantást vetni, az itt megjelent értelmezések visszatükrözik a korszak mentalitását és nézeteit, másfelől maguk is alkalmasak a társadalom nézeteinek befolyásolására. A *Tolnai Új Világlexikona* 1928-as kiadása a „nő” címszó alatt elsősorban a nemek közötti különbségeket hangsúlyozta. Tényként kezelte a férfiak felsőbbrendűségét és ezt az eltérő adottságokra, valamint társadalmi szerepekre vezette vissza. A szócikk szerzője megjegyezte, „*újabbban egyre erősebben nyilvánul meg az a törekvés, hogy a nő egyenrangú legyen a férfival,*” de kiemeli, hogy „*sohasem lehet eltüntetni a természeti törvényen alapuló nemi és társadalmi különbségeket*” (TOLNAI ÚJ

³ Természetesen itt nem feledkezhetünk meg a szigorú erkölcsi kritériumokról sem.

VILÁGLEXIKONA, 1928: 104). Biológiaiilag a férfi ellentétének tekintette őket és ezzel indokolta a jogi különbségeket is. A jogokkal ugyanis együtt járnak bizonyos kötelezettségek is, melyet a szerző szerint a nők nem képesek teljesíteni.

A *Katolikus Lexikon* nem vállalkozott külön szócikkben a nő fogalmának meghatározására, viszont a „nőkérdés” definiálása során erre is kitért. A *Biblia* tanítása alapján a férfi segítője, természeténél és tulajdonságainál fogva szociálisan alárendelt helyzetben van a családfővel (apa, férj) szemben. Erkölcsi, vallási tekintetben viszont nem tett különbséget a lexikon a nemek között, hiszen minden ember ugyanazon célra van hivatva, hogy az üdvösségre jusson. A közéleti szerepvállalás a férfi feladata, mivel a teremtés során ő kapta meg az ehhez szükséges értelemi hajlamot. A nő feladatai a családi körre korlátozódnak, melyhez a gyengédség, önfeláldozás, rendszeret, erkölcsösség és háziasság erényét kapta. A modern nőmozgalmak egészségügyi és erkölcsi védelmet célzó intézkedéseit nem vitatta, „*de hibáztatni kell minden olyan feminista törekvést, amely a nő egyenjogúsítását a nő különleges természeti hivatásától és képességétől függetlenül igyekszik megvalósítani*” (BANGHA, 1932: 418). Így helytelenítette a lányok magasabb ismeretekkel való leterhelését, a munkavállalást, mellyel a férfiak kereseti forrásait lecsökkentik, őket a családalapítástól ezáltal ellehetetlenítik. A nők közéleti tevékenységet szerzetesnőként vállalhatnak, például szegények és árvák gondozása, vagy hitterjesztés révén.

Az *Uj Idők Lexikona* a nő élettani rendeltetésének vitathatatlanul az anyaságot gondolta, melyet „*különleges szellemi és lelki beállítottsága is bizonyítanak*” (UJ IDŐK LEXIKONA, 1941: 4804). A család feje minden esetben a férfi, felesége őt „*követni tartozik*”. A kereszténység – írta a szerző – a nők egyenrangúságát biztosítja, de ez nem jelent egyenjogúságot, közjogi értelemben a nő hátrányos helyzetben van. A lexikonok megközelítései és definíciói számtalan ponton fedik egymást. Közös mozzanat, hogy a nőket továbbra is a családi kötelékben tevékenykedve láttatták, a férfiakkal szemben pedig alárendelt pozícióba helyezték őket. Megemlítették a nőmozgalmakat, az egészségügyi és erkölcsi állapot javítása érdekében kifejtett munkájukat elismerték és támogatták, viszont a nőket a természetes hivatásukból kiragadó kezdeményezéseket elutasították.

A tradicionális nőkép több évszázados múltra tekint vissza. Alapvetően befolyásolta, hogy a történelem során a férfiak foglalkoztak a közügyekkel, a politikával, hogy ők rendelkeztek döntéshozatali jogokkal és őket illette elsősorban a magasabb ismeretekhez való hozzáférés, míg a nők a családon belül tevékenykedtek, nevelték gyermekeiket, támaszt nyújtottak férjüknek, vezették a háztartást. Folyamatosan ismétlődő toposzként jelenik meg a nők hármass szerepköre, amely köré a nevelésük és az oktatásuk is épült. Az életre való

felkészítés során az anyai és háziasszonyi erények kialakítása, lányokba plántálása állt a középpontban. A munkavállalással, közéleti szerepvállalással kapcsolatban számtalan fenntartás és kétely fogalmazódott meg. Napjaink gondolkodásmódjával könnyen arra az elhamarkodott következtetésre juthatunk, hogy a 19. és 20. század hagyományos nőképe meglehetősen egyoldalú, mivel a nők tevékenységek köre szűk keretek között mozgott, a családra, gyermekekre terjedt ki, térben pedig az otthon falai közé korlátozódott. Ezeken a kereteken belül viszont látnunk kell, hogy a szerepük és jelentőségük kiemelten fontos, melynek a kor emberei is hangot adtak. Megjelenik egyfajta dichotómia, miszerint a nők a férfiakkal szemben alárendelt szerepben voltak, ugyanakkor a család fogalmának keretein belül mozogva az anyákat piedesztálra emelték, számtalan pozitív jelzővel ruházzák fel őket: „magas hivatás”, „nagy fönség”, „magasztos”. *„Ha nem osztoznák is külügyeinkben, fáradalmainkban és szenvedelmeinkben: fönmarad mégis részökre egy nemesebb osztályrész: a férfinem megszelidítése és valódi művelése. Valamint a nők méhájokban hordják a jövő nemzedékét, szintugy lelkükben hordják a jövő nemzedék végétét is.”* (R.J. 1852: 304)

A hagyományos nőkép vizsgálatok arról a tényről sem feledkezhetünk meg, hogy egy évszázadok, sőt, évezredek óta fennálló társadalmi berendezkedés képezi az alapját, amelynek eszmei alapjait a világban végbemenő változások sem tudják rövid időn belül megváltoztatni.

A modern nőkép

A hagyományos nőképpel párhuzamosan a mentalitásbeli különbségek, gazdasági és társadalmi változások következtében, valamint emancipációs törekvések megjelenése nyomán kezdett kibontakozni és mind szélesebb körben terjedni a modern nőkép. Modern abban a tekintetben, hogy szélesebb mozgásteret engedett a nőknek az oktatás, művelődés és a munka világában egyaránt. Míg korábban hosszú időn keresztül a nők „életpálya-karrierje” a házasságkötést és gyermekvállalást jelentette, addig a 19. századtól már párhuzamosan „munkaerő-piaci karriert” is építhettek (KONCZ, 2005). Európában 1921-ben a nők 13,6%-a vállalt munkát, 1928-ra ez majdnem megkétszereződött, arányuk elérte a 24%-ot (PUKÁNSZKY, 2013). A családi kötelek és a megszokott női szerepek fellazulását eredményezte, hogy a frigyre lépés után is egyre több asszony ragaszkodott munkájának megtartásához. A tanítónők esetében a századfordulón még 70%-uk volt hajadon, három évtizeddel később, 1930-ban ez az arány 55%-ra redukálódott (GYÁNI, 1987-1988). Budapesti viszonylatban vizsgálódva, 1900-ban a város dolgozóinak 35%-a volt nő, 1930-ban már 39%.

A hölgyek emelkedő létszáma a kenyérkeresői pályákon egy egyre természetesebb médiaábrázolást hozott magával (SIPOS, 2009), így a kritikai megjegyzések mellett,

gyarapodó számban jelentek meg a női munkát pártfogoló írások. A nőemancipációt támadó véleményekkel szemben megjelent az a szemlélet, hogy *„ott kezdődik a női emancipáció, hogy épen úgy legyenek ők is jogosítva a felsőbb tudományzakok látogatására, s így tetszőként választható pályák betöltésére, mint jogosítva van ma egész teljében a férfinem.”* (SZERÉNYI, 1872 idézi: NAGYNÉ, 1969: 118). Az idézet szerzője 1872-ben mind az oktatás, mind a munkavégzés területén egyenlő viszonyokat és feltételeket kért a nők számára is. Ez a gondolat közel negyed évszázaddal azelőtt fogalmazódott meg, hogy az egyetemek egyes karai megnyitották kapuikat a nők előtt. A haladó szellemű gondolatok ebben az időszakban még utópisztikusnak tündek, mivel még a közép szintű intézmények ügye sem volt rendezett. Ekkor még csak középfokú, érettségit nem adó intézmények álltak a lányok rendelkezésére, így nem szerezhettek kvalifikációt felsőfokú intézetekbe; magánérettségit is csak 1883-tól tehettek a fiúk középiskoláiban. A századforduló felé haladva több platformon alakult ki társadalmi vita a nők helyzetéről, és nem ritkán férfiak is a téma jeles szószólóivá váltak. Ghyczy József szerint *„a mai világban a nő sem maradhat el a férfi mellett. Ha a társadalom férfi tagja emelkedik, a másik, a nő attól el nem maradhat. A nőnem sorsa a férfiéval, a társadaloméval szorosán összeforrott.”* (GHYCY, 1892: 11). A társadalmi élet átalakulása számos esetben kényszerítette a férfiak mellett a nőket is a pénzkeresetre, akár önfenntartás érdekében, akár a családi üzletben való segítségnyújtás miatt. A nemzet a nőben újabb „erőt nyert”, vagyis mindenkinek a javára vált a képzett munkavállaló, nemtől függetlenül. Amennyiben pedig a nő támasz nélkül maradt, csak a képzettsége és állása biztosíthatta jövőjét.

Többen osztották meg saját tapasztalataikat is, mint például Szmollényi Nándor, aki szerint *„az eddig elhelyezkedett nők mindenütt meg is állják a helyüket”* (SZMOLLÉNYI, 1900: 39). A helytállás és munkabírási tematizálása a világháborúk időszakában megélnéült. A *Vasárnapi Ujságban* Szigma néven publikáló szerző rendkívül pozitívan jegyezte meg, hogy *„a nő munkaereje, teljesítőképesége, kereső és eltartóképesége gyönyörű diadalt aratott olyan viszonyok között, a melyek az energiának — a nemre való minden tekintet nélkül — legnagyobb megfeszítettségét és felfokozottságát követelték.”* (SZIGMA, 1918: 260). Ugyanebben az évben a *Nők a hadseregben* címmel megjelent közlemény névtelen szerzője állította, hogy a női munkaerő kitűnően bevált, és *„nemcsak helyettesítette, de az irodai üzemek némely ágában még felül is multa a fronton küzdő férfiak képességét”* (NŐK A HADSEREGBEN, 1918: 103). Gortvay György szerint *„a női munka ma már közszükségletté vált”* (GORTVAY, 1930 idézi: PAPP ÉS SIPOS, 2017: 131), néhány évvel később Bánhegyi Jób pedig már úgy írta le, hogy *„általánossá lett napjainkban”* az *„önálló kenyérkereső nő”*

(BÁNHEGYI, 1939 idézi: PAPP ÉS SIPOS, 2017: 84). Jól látható, hogy a társadalom azon csoportjával szemben, akik a női munkát elutasítják, kezdett egy támogatói közösség is kialakulni.

Bár a tendencia már korábban megindult, a világháborúk tovább erősítették a munkaszerkezet átalakulását. Míg korábban a nők otthon végeztek (akár háziipar jellegű) munkát, addig a 19. század végén és a 20. század első felében egyre inkább kiváltak az otthon kereteiből. Az iparosodás felgyorsulásával a mezőgazdaságban dolgozó napszamosok aránya csökkent, az ipari szektorban elhelyezkedőké pedig növekedésnek indult. Kis számban, de már az értelmiségi és tisztviselői pályákon is képviseltették magukat a nők, a századfordulón arányuk két százalék, 1930-ban már hét (GYÁNI, 2009). A női munkaerő keresettsége gyakran annak volt köszönhető, hogy ugyanazokat az állásokat csekélyebb fizetség mellett töltötték be, így a munkáltatók jelentős összeget meg tudtak takarítani (KÁDÁR-FÜLÖP, 1973).

A nők fizetett munkákban való térnyerése a családszerkezet változására is hatást gyakorolt. A 19. század második felétől a nagycsaládokat a nukleáris családtípus kezdte felváltani, csökkent a gyermekek száma, és a házasságkötések alapjává pedig egyre inkább a szerelmen alapuló kapcsolat vált (PUKÁNSZKY, 2006). A fizetett és a háztartási munkák párhuzamos végzése a női életforma pluralizálódását eredményezte (SCHADT ÉS PÓTÓ, 2014), mivel így a nők már *„két munkakörrel lesznek megterhelve: egy hivatási és egy foglalkozási feladattal”* (PRUSZNÁK, 1936 idézi: PAPP ÉS SIPOS, 2017: 83). A szerepek különválása nyomán megkezdődött a dolgozó nő individualizációja, önálló cselekvőként való értelmezése (PAPP ÉS SIPOS, 2017). Arra a gyakran hangoztatott állításra, hogy a nőket vissza kell adni eredeti hivatásuknak, Tarkóné Gáll Beatrix hosszasan reagált. Jól csengő gondolatnak tartotta, de annak tartalmát jobban megvizsgálva inkább olyannak vélte, mint az üres pohár csengése. Meglátása szerint az a nő, aki munkát vállal, éppen családja biztonsága érdekében teszi, és anyai, háziasszonyi feladatait nem mulasztja el, csupán amellet megjelenik egy új szerepkör. A munka tiltása – véleménye szerint – a célzott eredmény ellenkezőjét eredményezi, és ha *„a nők férjhezmenésük miatt elvesztik kereseti lehetőségüket, nagyon valószínű, hogy lemondanak inkább a férjhezmenésről”* (TARKÓNÉ GÁLL, 1934: 192).

Nemcsak a munkavállalás megítélését illetően tapasztalhatunk a 19. és 20. században változásokat. A művelődéshez való szélesebb körű hozzáférés kívánalma mindjobban felerősödött, ezzel együtt pedig az ügy szószólói elkezdtek lebontani a nők alacsonyabb szellemi teljesítőképessége körül kialakult falakat. A *Tudományos Gyűjtemény* gyakran szolgáltatott teret a nőkérdéssel kapcsolatos vitáknak, így az érveknek és ellenérveknek is. Szép János a nők tanításának problematikájával foglalkozott 1821-es írásában. Kiemelte,

hogy egyelőre kevés támogatója van az ügynek, annak ellenére is, hogy a nőknek ugyanolyan kötelessége a tanulás, mint a férfiaknak. Összehasonlítva a két nemet elmondható, hogy *„testi, és lelki, vagy elméleti tehetségökre nézve nem alább valók az Asszonyok a' férfiaknál. Olyan lélek, olyan ész lakik az Asszonyokban, mint a' férfiakban”* (SZÉP, 1821: 23), megvan bennük is az értelem és akarat a tanulóhoz. A tudományokban járatos édesanyák a gyermekeik nevelésére, de önmaguk beszédére és viselkedésére is nagyobb gondot tudnak fordítani. Fizikai felépítésükre nézve tagadhatatlanul gyengébbek az asszonyok, de a test művelése révén fejleszteni tudják magukat. Ifjabb Jakabfalvy András hasonlóan vélekedett, sőt továbbment amikor papírra vetette, hogy a természet *„éles elmével, könnyű ésszel ajándékozta meg a' szépnemet, mellyel a' nagy és magas képzetek felfogására frissebb, mint a' férjfi nem”* (JAKABFALVY, 1825: 25). Feltette a kérdést, hogy Isten, aki a teremtést az asszonnal koronázta meg, a tudás szikráját ne adta volna a nőnek. A történelem korábbi időszakaira visszatekintve mindig találunk magasan képzett, tudós nőket, akik bizonyították rátermettségüket, hiba tehát, hogy a magyar társadalom nem ad erre lehetőséget leányai számára. A jövőre tekintve reményét fejezte ki, hogy a nők is elindulnak a tudományos pályák felé, elősegítve nemzetünk *„arany-korát”*.

Közel egy évszázaddal később még mindig hasonló kérdések merültek fel a nőnevelés kapcsán: mit és mennyit tanuljon egy lány. Sebők Jenő egyértelműen állást foglalt a lányok magasabb szintű ismeretszerzése mellett, nem csupán az általános műveltséget tekintve, hanem a szakmai tudásra vonatkozóan is. A lányok oktatását komplex folyamatként vázolta fel, amely a teljes társadalomra befolyással bír. A megszerzett tudásanyag birtokában a mindennapi élet akadályait könnyebben veszik, ha kenyérkereső pályára kényszerülnek, ott is megállják a helyüket, valamint a jövő generációk megfelelő neveléséhez is kellő általános műveltséggel kell rendelkezniük. *„A jövő Magyarországa kiépítésében a nőre, úgy is mint a társadalom munkás tagjára, úgy is mint gyermekei édesanyjára és szellemi vezetőjére, nagyon fontos szerep vár. Mindennel, ami az ő szellemi nívójának emelésére alkalmas, hazánkunk teszünk szolgálatot.”* (SEBŐK, 1918: 204) Az anyák és anyai nevelés egész nemzetre kiható szerepe nem újkeletű gondolat, Fáy András 1841-es kötetében⁴ részletesen kifejtette erről álláspontját.

A modern nőkép a változó világ jelenségeire reagálva a korábbi szűk kereteket kiszélesítette, a nők számára új szerepeknek és új lehetőségeknek adott teret. Ösztönözte a lányok oktatási lehetőségeinek kibővítését önmaga, a családja és a nemzet érdekében, nem

⁴ FÁY András (1841): Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztos karuak' lyánkáira. Pest.

zárkózott a dolgozó nő jelenségétől sem. Összehasonlítva a hagyományos nőképpel, fontos kiemelni, hogy egyik sem tekinthető jónak vagy rossznak, mindkettőt a saját korában, a társadalmi és kulturális tényezők figyelembevételével mellett kell a kutatónak értékelnie.

IRODALOM

BROOKMANN-NOOREN, Christiane (1994): Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert. Universität Oldenburg. <http://oops.uni-oldenburg.de/658/7/691.pdf> [2022.10.19.]

CLEMENTS, Barbara Evans (2006): Continuities Amid Change: Gender Ideas and Arrangements in Twentieth-Century Russia and Eastern Europe. In: Meade, Teresa A. – Wiesner-Hanks, Merry E. (ed.): A Comparison to Gender History. Blackwell Publishing, Malden. 555-567.

FÁBRI Anna (szerk., 1999): Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Kortárs Kiadó, Budapest.

FRADER, Laura Levine (2006): Gender and Labor in World History. In: Meade, Teresa A. – Wiesner-Hanks, Merry E. (ed.): A Comparison to Gender History. Blackwell Publishing, Malden. 26-50.

GYÁNI Gábor (2020): A nő élete – történelmi perspektívában. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

GYÁNI Gábor (2009): Társadalmi nemek a munkaerőpiacon a polgári Magyarországon. Rubicon Online. 20. 4.sz.

GYÁNI Gábor (1987-1988): Női munka és család Magyarországon (1900-1930). Történelmi Szemle, 30. évf., 3. sz. 366-378.

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tarsadalmi_nemek_a_munkaeropiacon_a_polgari_magyarorszagon/ [2023.08.06.]

KÁDÁR-FÜLÖP Judit (1973): Women's Education in Hungary. International Review of Education. Vol. 19, No.1. 109-115.

KÉRI Katalin (2018): Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nő történelmi alapozással). Kronosz Kiadó, Pécs.

KÉRI Katalin (2008): Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914. Pro Pannonia, Pécs.

KONCZ Katalin (2005): Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest. 57-77.

NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin (1969): A nők művelődési jogaiért folytatott harc Magyarországon (1777-1918). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

PAPP Barbara – SIPOS Balázs (2017): Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban. Napvilág Kiadó, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla (2013): A nőnevelés története. Gondolat Kiadó, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla (2006): A nőnevelés évezredei. Gondolat Kiadó, Budapest.

SCHADT Mária – PÓTÓ Zsuzsanna (2014): A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására. Demográfus Könyvtár. 2.sz. 217-243.

SIPOS Balázs (2009): A nőkérdés a Horthy-korszakban. Rubicon Online.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nokerdes_a_horthy_korszakban/ [2022.02.23]

TARKÓNÉ GÁLL Beatrix (1934): Nőkérdés a tanügyben. Kereskedelmi Szakoktatás. 41. évf., 7.sz. 191-196.

THUN Éva (2007): A neveléstudományi és oktatástudományi paradigmáról a társadalmi nemek elméleti kereteibe foglalva. Educatio, 16. évf., 4.sz. 623-636.

Primer források

ALTENBURGER Adolf (1916): Orel Géza: Műhelyi nevelés Páris iskoláiban. Magyar Pedagógia, 25. évf. 63-65.

A MODERN ASSZONY. Vasárnapi Ujság, 1904/51. évf., 1.sz. 5-7.

A MODERN LEÁNY. Vasárnapi Ujság, 1908/55. évf., 3.sz. 49.

BANGHA Béla S.J. (szerk., 1932): Nőkérdés. Katolikus Lexikon. 3. kötet. A Magyar Kultúra Kiadása, Budapest.

D.M (1827): Az Asszonyi Virtusokról. Felső Magyar Országai Minerva. Hatodik Füzet. Június. 1250-1260.

FÁY András (1841): Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztességes karuak' lyánkáira. Pest.

FIZIKUS LEÁNYOK. Vasárnapi Ujság, 1908/55.évf., 10.sz. 181-182.

GHYCY József (1893): Nők a kereskedelmi pályán. Kereskedelmi Szakoktatás. 1893/1.évf., 1.sz. 11-13.

HETÉNYI János (1837): Nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a' férfiak' erkölcsi és izlési miveltiségére. Atheneum. Második félév, 41.sz. 641-650

- JAKABFALVY András (1825): Rövid Értekezés az Asszonyi Nem Tudományos Pallérozódásáról. Tudományos Gyűjtemény. 9.évf., 7.sz. 23-31.
- MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG (1920): Magyar Paedagogiai Társaság: Vitaülések 1920 május 15-én, június 5-én, 19-én és 26-án. Magyar Pedagógia. 29.évf. 126-160.
- MOLNÁR Mária (1897): Leányaink oktatása. Néptanítók Lapja. XXX. 1.sz. 7-8.
- N.N. (1971): Emanzipation und Erwerbstätigkeit der Frau in Ungarn. Osteuropa. Vol.21. No.12. A780-A784.
- NŐK A HADSEREGBEN. Vasárnapi Ujság. 1918. 65. évf., 17.sz. 103.
- PODENSTEIN János (1841): A' nőnem' befolyása az erkölcsökre, hazára, religiora. (Maximákban Kornmann szerint). Religio és Nevelés. 1. félév. 17.sz. 261-268.
- R.J. (1852): A nőnem befolyása. Családi Lapok. 1. 7.sz. 297-305.
- SEBŐK Jenő (1918): Néhány megjegyzés a női kereskedelmi szakoktatásról. Kereskedelmi Szakoktatás. 26. évf., 8.sz. 198-205.
- SZÉP János (1821): Elmélkedés az Asszonyi Nem' Taníttatásáról. Tudományos Gyűjtemény. 5. évf., 4.sz. 22-60.
- SZIGMA (1918): Új élet – régi Tűz. Vasárnapi Ujság. 65. 17.sz. 260.
- SZMOLLÉNYI Nándor (1900): A női keresk. tanfolyam reformja. Kereskedelmi Szakoktatás, 8. évf., 2.sz. 75-76.
- TOLNAI ÚJ VILÁGLEKSIKONA (1928): Nő. 13. Kötet. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv-Társ. Kiadása, Budapest.
- UJ IDŐK LEXIKONA (1941): Nő. 19. és 20. Kötet. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest.
- VÖÖ Mihály (1927): Fiúk és lányok modern nevelése. Kereskedelmi Szakoktatás. 34. évf., 3. sz. 180-184.
- ZSENGERY Manó (1899): A nő kereskedelmi oktatásáról. Kereskedelmi Szakoktatás. 7. évf., 7.sz. 293-295.

NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS GABRIELLA
PÓSA LAJOS SZEREPE AZ OKTATÓ-NEVELŐ INTÉZMÉNYEK
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KULTUSZÁPOLÁSÁBAN

Bevezetés

Ferenc József házastársának, Erzsébetnek (1837–1898) magyarországi kultuszát több szempont mentén vizsgálták már. Kutatásunk arra próbál választ keresni, hogy a nevelési, oktatási intézmények milyen szerepben, milyen módon kapcsolódtak a királyné személyéhez, az emlékének megőrzését célzó törekvésekhez a nemzeti emlékezetben. Választ keresünk arra is, hogyan illeszkedik Erzsébet királyné emlékezete a vizsgált időszak iskolai ünnepei, köztük a hazafias ünnepek közé. Pósa Lajos neve kihagyhatatlan a 19. század végi hazafias neveléshez, az iskolai hazafias ünnepélyekhez kapcsolódó vizsgálatokból. Ezért jelen tanulmány Pósa Lajos személyén és gyermekirodalomhoz kapcsolódó tevékenységén keresztül mutatja be az oktató-nevelő intézmények Erzsébet-emlékezetét. Részletesen szól az Erzsébet-ünnepélyek Pósa-verseiről, *Az Én Ujságom* gyermekfolyóiratban megjelent kultuszápolásról. A tanulmány kitér Pósa Lajoson keresztül a pedagógusok kultuszápoló szerepére is. A pedagógusfolyóiratok és iskolai értesítők mellett kultusztörténeti, emlékezetpedagógiai forrásként vizsgál szemléltető- és taneszközöket, ifjúsági- és gyermekkönyveket, folyóiratokat. Időben a vizsgálódás a királyné életében kezdődik, de a kutatás fő fókusza a királyné halála utáni két évtizedre koncentrál (1898–1914).

Pósa Lajos és az iskolai hazafias ünnepélyek

Az iskolai ünnepélyeket Erzsébet királyné kultuszán keresztül történeti szemlélettel vizsgáló tanulmányunkban (NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS ÉS CZABAI HORVÁTH, 2024) az iskolai hagyományrendszer hatását az ünnep fogalmán keresztül ragadtuk meg. Az emlékezéssel, az ünneppel foglalkozó szakirodalom szempontjait, fogalmait a nevelés és az iskola világához kapcsolódóan itt is fontos idéznünk. Az ünnepek emlékezőtechnikákként való megközelítésének több elemét ASSMANN (1999) után KAPITÁNY ÉS KAPITÁNY (2012) a mai ünnepek jelrendszerében is azonosították. Az iskolai ünnepélyeknél a tudatosítás, a „szívbe vézés” eszközei között ott van az ünnepnap eltérő szokásrendje, maga a rákészülés, az egyfajta emelkedett hangulat elérése, melynek egyik leghatékonyabb eszköze az ünnep vizuális elkülönítése a hétköznapoktól. Ugyanígy jelentős szerepe van az emlékékezésben az

ünnep helyszínének, az ünnepi rituálé részeinek (a zászlók, a virágdekorációk, a fények, az iskola épületének és az osztálytermeknek a díszítése) is (NORA, 1999). A témánk szempontjából szólnunk kell még az ünnepekhez kapcsolódó emlékezetőrzésben a továbbörökítést segítő verbális kiemelésről is. Az emlékbeszédek, szónoklatok, beszélgetések mellett kiemelkedő hatása van a költészetnek, ami nyelvileg is ünneplőruhába öltözteti a verbális emlékezést (NÉMETH ANDRÁS NÉ FARKAS, 2023). Az ünnepélek versei és a zene további jelentős szerepet játszanak a közös érzések kialakításában, egyfajta közös érzelmi alap megteremtésében (KAPITÁNY ÉS KAPITÁNY, 2012). A megzenésített versek, dalok éneklése különösen hatásos tud lenni, a hangosan együtt éneklők egyidejűleg alkotói és befogadói a dalnak, amely a közösséggel való azonosulás élményét eredményezi (KOVÁCS, 2012).

A dualizmus idejében az iskolai ünnepélek között kétféle ünnepet találtunk. Az egyik célja az ifjúság nemesebb érzelmeinek a kegyelet, a hazafiasság ápolása. A másik arra volt hivatva, hogy a tanulással már telített gyermek rövid időre kiszabaduljon, a társas együttlétben, kirándulással, fesztelen játékkal töltsse az időt (KILLYÉNI, 1891). Az iskolai ünnepek első csoportjában, amellyel az ifjúságot „*alkalmas módon a polgári és hazafiúi erényekre*” kívánták buzdítani (KILLYÉNI, 1891b), megtaláljuk a monarchikus érzelmek erősítésére a király és királyné születésnapjának, névnapjának megünneplését (MAYER, 1875), a koronázás emléknapját (KÖRÖSI ÉS SZABÓ, 1912). Az 1880-as évektől a középiskolák önképzőkörökön spontán módon kezdtek ünnepelni a márciusi ifjak, a forradalom és szabadságharc emlékét. Majd az 1898-ban kiadott rendelet iskolai ünneppé is tette március idusát, de előírta április 11-e megünneplését is, ezzel a legtöbb iskolában két, márciusi 48-as szabadságünnep szervezését idézték elő (MÉSZÁROS, 1995). Az 1896-os ezredéves évforduló iskolákban való megünneplését szintén fontos, a hazafias nevelésre megfelelő alkalomnak tekintették (NAGY, 1894), és 1897-től az évenkénti koronázási ünnephez kapcsolták azt. A hála és a kegyelet érzéseinek ápolására még két ünnep került az iskolai oktatás tervezetbe a 19. század utolsó évtizedében: Erzsébet királyné emlékünnepe és az október 6-i gyásznapi, melyek „*történelmi vonatkozásaikban ellentmondanak egymás jogosultságának; hazafias lelkesedésünk és kegyeletérzésünk szempontjából azonban kiegészítik egymást*” (KÖRÖSI ÉS SZABÓ, 1912: 61).

Az iskolai ünnepek és azok hatásának vizsgálata során több helyen feltűnik Pósa Lajos (1850–1914) neve, akit a kortársai a magyar gyermekköltészet megteremtőjének, korszakalkotójának is neveztek (VASS, 1890). Pósa bácsi versei, meséi nem csak az általa 1889-től haláláig szerkesztett *Az Én Ujságom* című gyermeklapban, a mesekönyveiben és

versesköteteiben jelek meg, hanem napilapokban, szavalókönyvekben és tankönyvekben is. Verseinek megzenésített kottái, versein keresztül munkásságának elemzése, tanmenetekbe és ünnepélyek forgatókönyveibe szerkesztett írásai folyamatosan jelen voltak a korabeli pedagógiai szakajtóban. Pósa „*keresetlen egyszerűséggel*” és tiszta magyarsággal írt, versei a gyermekek szívéből, azok szívéhez szóltak. Valódi érzéseivel bele tudott helyezkedni a gyermekek kedélyvilágába, empátiája a gyermeki érzelmek ismeretét tükrözi, az azokkal való azonosulást jelenti (DOMBI ÉS PUKÁNSZKY, 2000: 83). Műveinek egyik fő motívuma a hazafias érzés, melynek „*minden árnyalata megszólal verseiben egyszerűen, közvetlenül úgy, hogy a gyermek lelkéhez egyenes úton juthatott el*” (TÓTH, 1936: 7). Ezek egy része a hazát, Magyarországot dicsőíti, a *Dal a hazáról* és a *Haza* című versei voltak a legnépszerűbbek: olvasókönyvekben, hazafias ünnepségek forgatókönyveiben és tanmenetek kötelező memoritereként szerepeltek. A másik hazafias témája a haza múltjának megidézése történelmi személyeken keresztül, ezzel célja volt tiszteletet ébreszteni történelmünk dicső eseményei iránt. Megidézte a hősokeket, verseket írt Árpádról, Mátyás királyról, Zrínyi Miklósról, Rákóczi Ferencről, Mikes Kelemenről. Az 1848-49-es szabadságharcot a magyar történelem legdicsőségesebb korszakának tartotta, és verseiben szívesen időzött a 48-as emlékeknél, legnagyobb hőse Kossuth Lajos volt. Ezeket a hősokeket és történeteket állította példaképpé az ifjúság elé. Verseiben megidézte még a hazafiasság nagy költőit, különösen szerette Petőfit, Kölcseyt, Jókait, Aranyt, s tiszteletükre és szeretetükre intette fiatal olvasóit. A múlt eseményei mellett reagált, és versben emlékezett meg a kor aktuális politikai eseményeiről, így például Erzsébet királyné tragikus halála kapcsán is így adott kifejezést hazafias érzéseinek (TÓTH, 1936).

Míndez a Pósa által szerkesztett *Filléres Könyvtár* sorozat több kötetében is megjelent, amelyben a magyar történelem eseményei (PÓSA, 1896), történelmi személyek élete (SEBŐK, 1898) vagy a hazafias versei voltak olvashatók (PÓSA, 1895). Verseivel, történeteivel a hazaszeretetre, a haza iránti hűségre nevelt, ezért hazafias költeményei helyet kaptak az iskolai nemzeti ünnepélyek összeállítását segítő füzetekben, szavalókönyvekben és vezérkönyvekben is.

Külön érdemes szólnunk *Az Én Ujságom* képes irodalmi gyermeklapban megjelenő hazafias szellemiségről. Pósa egyik fő célkitűzése volt, hogy a hetilapban megjelenő írásokon, folytatásos történeteken, állandó rovatokon, sőt a *Szerkesztő bácsi postája* üzenetein keresztül is a haza szeretetére nevelje a fiatal nemzedéket (BALOGH, 1998). BALOGHNÉ PUZSÁR (2011) *Az Én Ujságom* szövegének kvantitatív vizsgálatával azt erősíti meg, miszerint összességében a játéktevékenység jelent meg a gyermekek életében legmagasabb számban, a mindennapi

életükben pedig az ünnepek, a nemzettudat formálása kapott hangsúlyt. Az elemzés szerint, a századforduló után a hazafiaságra nevelés még nagyobb jelentőséget kapott a lapban, az 1902. év szövegeiben magasabb arányszámban volt ez jelen, mint a családi kapcsolatokat tükröző viszonyok.

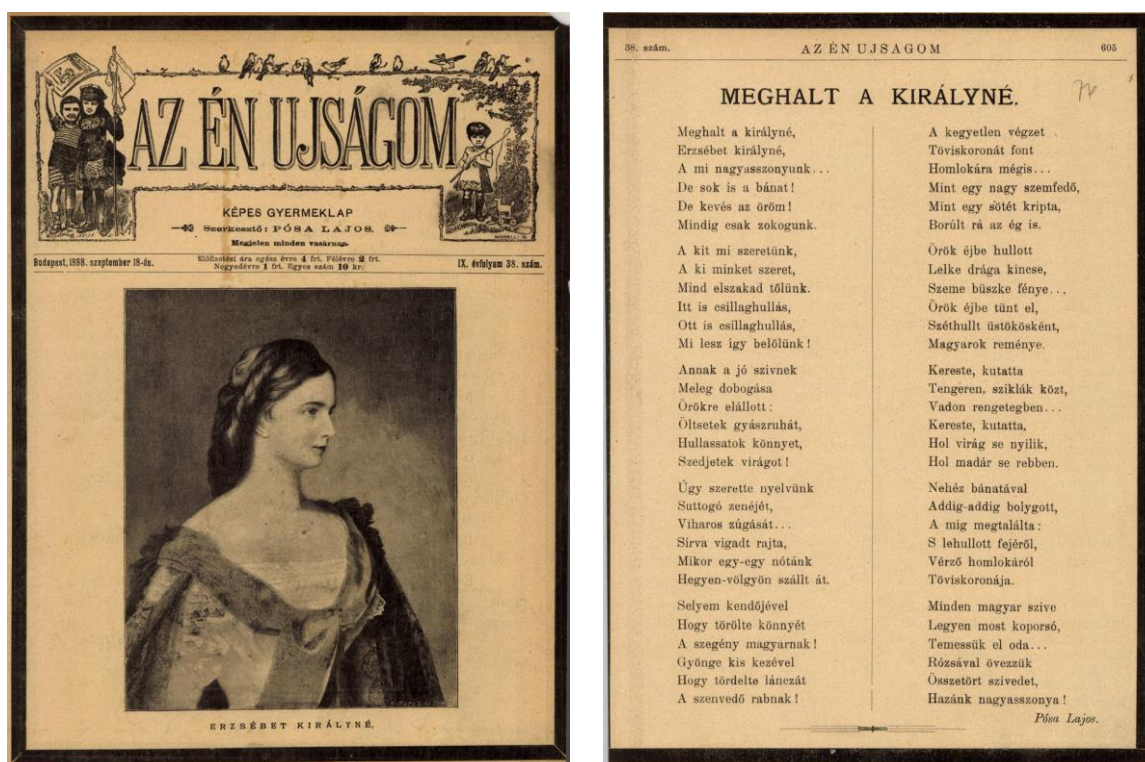
1. kép: A Filléres Könyvtár ifjúsági könyvsorozat Erzsébet királynéről szóló kötet borítója és reklámja

Erzsébet királyné emlékezete Az Én Ujságomban

A királyné kultusza az iskolákban már életében megjelent, elsőként a névnapjához kapcsolódó ünneplés vált hagyománnyá. Majd a koronázás emlékűnepe és a millennium megünneplésének éves iskolai rendezvényein is elhangzott egy-egy vers a királynéről, és a méltó megemlékezésekhez készült iskolai füzetekben Pósa Lajos hazafias versei már szintén szerepeltek.

Az 1898. szeptember 10-e utáni időszakban a napilapok és újságok gyászkeretes számai sorra emlékeztek meg a királyné tragikus haláláról, beszámoltak a merénylet, majd a temetés részleteiről, történeteket közöltek Erzsébet életéből. Az *Én Ujságom* szeptember 18-i számának címlapján is Erzsébet királyné ifjúkori arcképe (Schrotzberg festménye után) volt látható (2. kép), és egy további képet közöltek a koronázási díszruhás Rabending-fotók közül. A nekrológban (JUHÁSZ, 1898) a királyné kultuszának elemei (VÉR, 2006) közül a magyar nemzet őrangyala, a vértanú királyné funkciókat emelték ki: a védangyal, akihez a gyerekek

imádkozhatnak a hazáért. Pósa Lajos *Meghalt a királyné* című verse mellett Erzsébet rövid életrajzát és kisebb történeteket olvashattak a gyerekek a királynéről. A lap következő száma szeptember 25-én egy újabb Pósa-verssel kezdődött (*A Gödöllői erdő*), majd hosszan beszámolt a bécsi temetés részleteiről, és ismét egy csokor anekdota volt olvasható *Apróságok a királyné életéről* címmel. A cikkek mellett fényképet közölt a temetésről, metszeteket a királyné gyermekkorát idéző possenhofeni kastélyról és parkjáról, és további képeket Erzsébetről. Még az október 2-i szám is foglalkozik a királyné emlékezetével, további kép a temetésről, metszet a királyi pár utolsó budai látogatásáról és a harmadik Pósa-vers (*A királyné álma*) jelent meg a tartalomban.

2. kép: Erzsébet királyné halálát hírül adó lapszám címlapja és Pósa Lajos ekkor megjelent gyászverse

A királyné emlékének törvénybe iktatása⁵ jelezte kultuszának intézményesülését, amely törvényben megjelent azon szándék is, mely elhatározta a fővárosban „a megdicsőülthöz méltó emlék” felállítását, melyhez már önként megindult az országos adakozás. A királyné országos szobrára való gyűjtéshez Pósa bácsi is közzétette a felhívást, kérve a gyerekek filléreit, hogy „a hófehér márványszobornak egy kis darabkáján a gyermekvilág szeretete ragyogjon” (PÓSA, 1898: 632). Ez az adománygyűjtés nem volt egyedi eset a lapban,

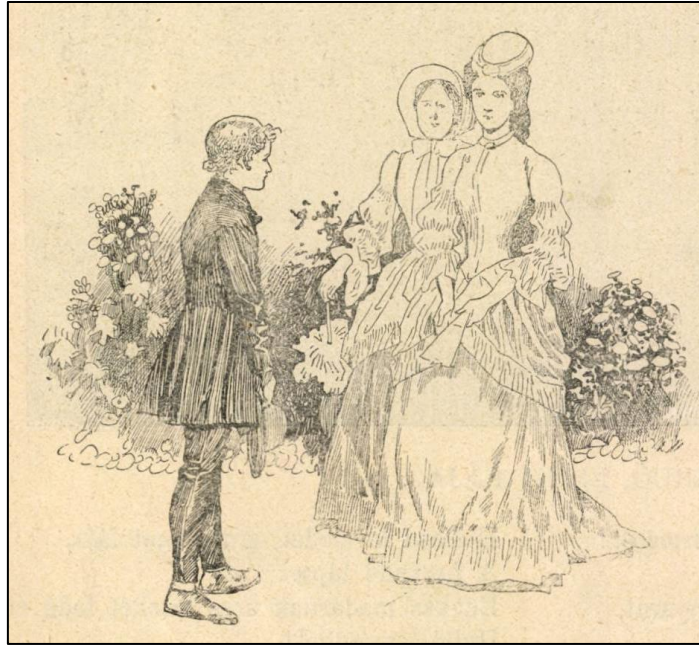
⁵ Magyar Törvénytár (1899). Franklin Kiadó, Budapest. 136.

találhatunk gyűjtést beteg gyerekek gyógyulásához, a tokaji és a nemesradnóti tűzkárosultak megsegítésére (PÓSA, 1908), madáretetők felállítására (PÓSA, 1891), az éhező iskolás gyermekek részére, illetve a szünidei gyermektelep számára is. Az Erzsébet-szoborra adakozásról tizenöt héten át beszámoltak az újságban, felsorolva a gyerekek nevét. Azoknál a kis adakozóknál, akik saját gyűjtésüket küldték be, a családtagokat is felsorolták. Például Dezsőke és Alfrédka esetében, akik Édespapa, Édesmama, Nagyanyuska mellett a nevelőkisasszonytól, Julcsa szakácsnőtől és Erzsi szobalánytól is gyűjtöttek adományt (PÓSA, 1899a). Ez is jó példa arra a sokrétű és eleven kapcsolatra, ami a lap és az olvasók között volt (BALOGH, 1998). Ezen kapcsolat fenntartásában nagy szerepe volt *A szerkesztő bácsi postája* levelezési rovatnak, melyet TÓTH (1936) szerint Pósa Lajos felesége, Andrassy Anna Lídia vezetett, vagy legalábbis segítségére volt benne férjének (BALOGH, 1998). A „szerkesztő bácsi”-val való levelezés sok gyerek számára a levelezési kultúra elsajátítása, magának a levelezésnek a gyakorlása volt, de az újság legfőbb célkitűzése, a hazafias nevelés megjelent ebben a rovatban is. Pósa hazaszeretetre bízta a gyerekeket: „*csak ápolgasd szívednek ezt a nemes lángját...*” (PÓSA, 1905a: 143); dicsérte „*honszerető*” soraikat: „*mert a haza jövődjé, jóléte, boldogsága a ti kezetekben lesz, majd ha megnőttök*” (PÓSA, 1905b: 191). A válaszokban buzdítja a gyerekeket a történelem megismerésére, melyhez a Rákóczi-szabadságharcot és az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot gyakran emeli ki kis olvasói számára (BALOGH, 1998).

Témánkhoz kapcsolódóan is találtunk több levélváltást. Szavalásra ajánlotta a királynéről írt verseit, melyekkel a „*szívre, lélekre akart hatni*”, és „*kifejezni a magyar nemzet fájalmát*” (PÓSA, 1899b). Szintén a versei népszerűségét említi egy kislánynak gratulálva az iskolai Erzsébet-ünnepélyen való szerepléséhez: „*Piroska. Örvendek, hogy A királyné álma elszavalásával olyan nagy sikert arattál. Sok helyen szavalták azt a verset országszerte azon a szomorú emlékezetű napon*” (PÓSA, 1903: 352). Vagy egy kisfiúnak írt válaszában kiemelte, hogy „*aki a magyart szereti, az iránt nagyon hálás a magyar nemzet. Erzsébet királyné emlékét a szívében hordja örökké*” (PÓSA, 1898a: 761). A királyné gödöllői szoboravatásakor nem csak az Erzsébet-szobor képét közölte a lap, hanem a szerkesztői üzenetek között felhívással is fordult a gyerekekhez Pósa bácsi: „*Kedves olvasóimnak. Magyarország felejthetetlen királynéjának, Erzsébetnek szobrot emelt a hűséges szeretet Gödöllőn, ahol legjobban szeretett tartózkodni. Aki úgy szerette a magyarokat, mint Ő, megérdemli, hogy előttünk tündököljön mindenha. Ha Gödöllőn jártok, kedves gyermekeim, tekintsetek föl rá kegyelettel, tegyetek virágot érc szobrára, énekeljétek el a Szózatot, hadd dobbanjon meg ércszíve a hazának szeretetében.*” (PÓSA, 1901: 377).

Más rovatokban is feltűnik a királyné alakja. A gödöllői mellett további szoboravatásokról közöltek képeket, így a gyerekek hírt kaptak a szegedi és karánsebesi Erzsébet-szoborról is. Kedves történetet olvashattak *Valéria köszöntői* címmel, Erzsébet lányának magyar neveltetéséről (PÓSA, 1898b), illetve egy Deák Ferencről szóló cikkben is helyet kapott a királyné emlékezete (SEBŐK, 1903). Az újságban folytatásokban megjelenő *Mackó úr úton* című meséjében SEBŐK (1901) megidézi a királyné személyét a gödöllői kastélyban, és a balatonlellei gyermektelep névadójaként. A lapban a királyné halála után két évtizeddel egy, a budai hegyekben tett kirándulás leírásában az Erzsébet-kilátó és a Mária-térdeplőnél lévő Erzsébet-szobor is úticélként említésre került (PISTA TURISTA LESZ, 1927). Időben a királyné emlékének utolsó megidézése a lapban 1933-ból való, ahol Erzsébet-naphoz kapcsolódóan egy vers olvasható Piroska néni tollából (ERZSÉBET KIRÁLYNÉ, 1933).

A magyar történelem megismertetésére, a hazafias nevelés eszközeként az *Emlékezzünk régiokról* rovat (BALOGH, 1998) mellett sok történelmi tárgyú folytatásos elbeszélést közölt a lap. Ezek között találunk egy érdekes történetet, ahol a királyné alakja szintén feltűnik. Lengyel Laura *Magyar hősök* című elbeszélése az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetét meséli el tizennégy részben egy család életén keresztül, ahol az apa a harcok leverése után börtönbe került. Fia Erzsébethez fordult apja érdekében, mert a királyné egyik udvarhölgyének szavai reményt keltenek benne: „*Én azt mondom neked, hogy ez az asszony, akinek szépségénél csak jósága nagyobb, fogja kibékíteni az uralkodót a magyar néppel.*” (LENGYEL, 1904: 178). A történet megoldását, az apa szabadságáért közbenjáró császárné adta, mely Erzsébet kultuszának szimbólumai (VÉR, 2006) közül, az uralkodó és a magyarok közötti békítő-, a magyarokat nagyon szerető, jótevő szerep kihangsúlyozásának jó példája.

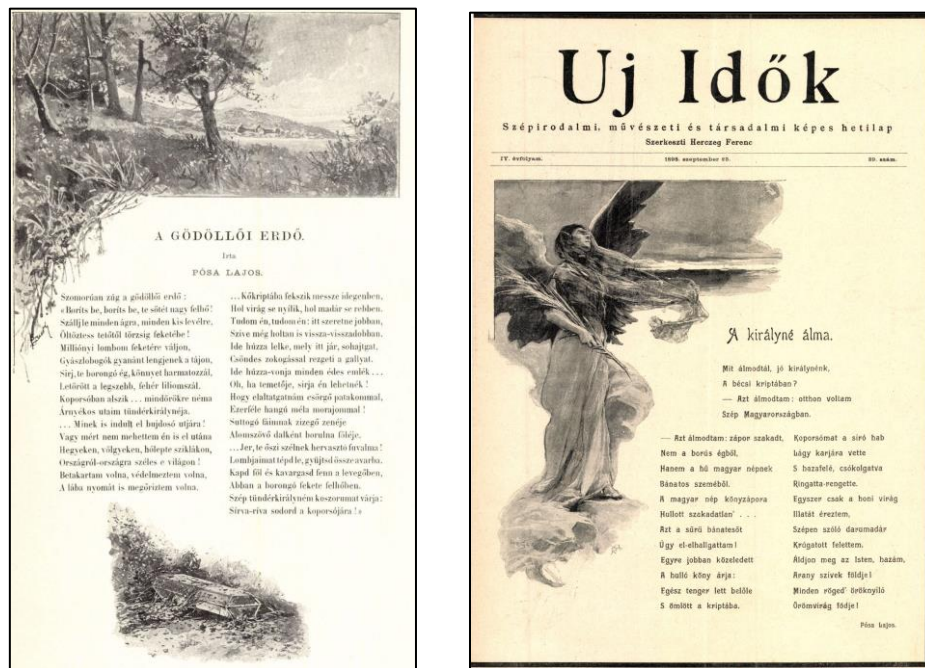

3. kép: Illusztráció Lengyel Laura: *Magyar hősök* című elbeszéléséhez – Erzsébet királyné találkozása az édesapja szabadulását kérő fiúval

Pósa-versek az iskolai Erzsébet-emlékünnepeken

Ahogy már írtuk, a királyné halála után Pósa Lajos három verset írt Erzsébet emlékére, melyet közölt *Az Én Ujságom* gyermeklapban. A *Meghalt a királyné* című, első vers a királyné halálának hírére való reagálásként az első döbbenet hangján szól, siratja a királynét. Megjelenik a versben Erzsébet kultuszának több szimbólum eleme (VÉR, 2006): a magyarokat szerető és a szabadságot elhozó nagyasszony elvesztése, aki szenvedő bolyongása végén mártírhalált halt. A második vers Gödöllőhöz kapcsolódik, ahol Erzsébet magyarországi tartózkodásai alatt szívesen időzött, ahol szabadnak érezte magát. A királyné szerette Gödöllő természeti szépségeit, nagy kirándulásokat tett erdejében, ott lovagolt, vadászott (RÉCSEI, 1904). A versben a gödöllői erdő „*árnyékos útjainak tündérkirálynéjaként*” idézi meg Erzsébetet, akinek lelke visszatér az erdőhöz, ami aztán a széllel lombjából koszorút küld a királyné koporsójára. A költemény „*Gödöllő lakosságának az elhunyt királyné iránti kegyeletét mélyen meghatotta*”, és úgy határoztak, hogy márványba vésetik a verset, és a gödöllői erdő egyik olyan helyén állítják fel emlékül, ahol Erzsébet szívesen időzött (A GÖDÖLLŐI ERDŐ, 1898: 772). A harmadik versben az elhunyt királyné álmát írja le Pósa, melyben Erzsébet koporsóját a gyászoló magyarjai könnyeiből áradó folyó „*haza*” hozza Magyarországra. Az utóbbi két vers nem csak *Az Én Ujságomban* jelent meg, hanem ugyanazon a napon, 1898. szeptember 25-én a *Vasárnapi Ujságban* illetve *Uj Időkben* is. A

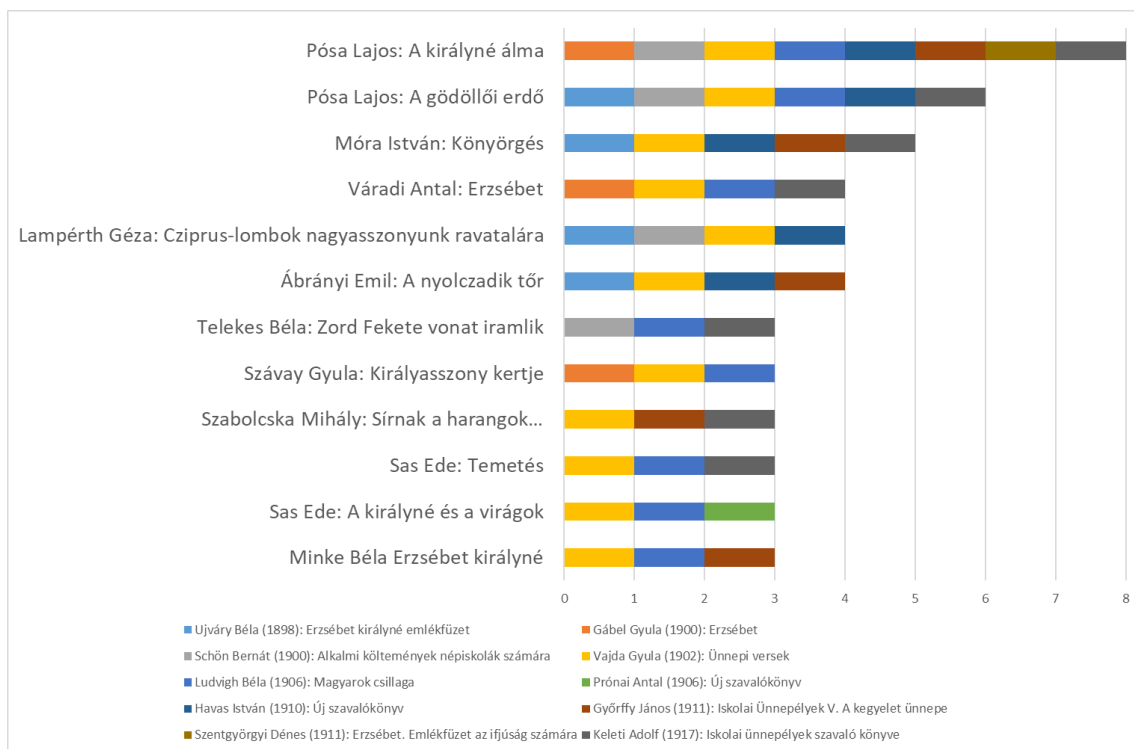
versekhez illusztrációk készültek, a gödöllői erdőt és kastélyt Paur Géza, a királynét sirató géniusz alakját Hegedüs László rajza idézte meg (4. kép).

4. kép: Illusztrációk Pósa Lajos Erzsébet-verseihez

A versek megismerését elősegítette, hogy nem csak *Az Én Ujságomban* és folyóiratokban jelentek meg, hanem verseskötetekben is. Az iskolai ünnepélyek, köztük az Erzsébet-émlékünnepélyek műsorának összeállításához sorra jelentek meg a különféle vezérkönyvek, daloskönyvek és versgyűjtemények. Az egyes alkalmakhoz illesztve, tematikusan közölt versek mellett iskolatípusonként találunk forgatókönyveket, emlékbeszédeket, rövid színműveket, sőt dekorációs javaslatokat is. Így ezekben a kötetekben külön részben helyet kaptak a „szavalható” Erzsébet-ről szóló versek.

A királyné halála utáni két évtizedben megjelent három emlékkönyvben és hét iskolai szavalókönyvben 49 szerzőtől 70 Erzsébet-verseket találtunk. Az általunk vizsgált tíz kötet mindegyikében találtunk Pósa-verseket, sőt, azok a legtöbb kötetbe bekerültek (1. ábra). A *Meghalt a királyné* két kötetben szerepelt, de a másik két vers nyolc, illetve hat kötetben volt olvasható. Pósa Lajos saját versesköteteiben is helyet kaptak az Erzsébet-versek, a *Hazafias versek*-ben (PÓSA, é.n.) mindhárom szerepel.

1. ábra: A legalább három kötetben megjelent Erzsébet-versek, előfordulásuk gyakorisága szerint

Így a vallás- és közoktatási miniszter körrendelete⁶ szerint előírt november 19-i iskolai Erzsébet-megemlékezéseken évről évre szavalták Pósa Lajos verseit is. A forgatókönyvek követték a gyászünnep menetét: felekezetek szerinti gyászistentisztelet után kötelező elemként a Himnusz eléneklését és az emlékbeszéd tartását írták elő, de az ünnepek állandó elemeiként jelentek meg a királynéről szóló szavalatok, hangszeres zene és karének is (5. kép).

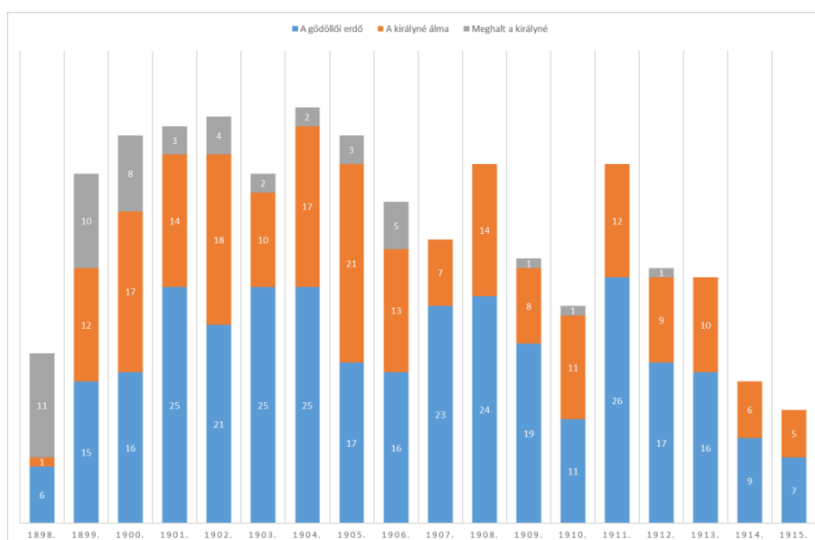
⁶ Rendeleték tára (1898). Nr. 229. Budapest, 967-970.

November 19-én megboldogult Erzsébet királyné Ő Felsége nevénapjának évtordulóján gyászünnepséget tartottunk. Az ünnepies gyászistentisztelet után az ifjúság a tanártestülettel a gyászdiszt öltött tornacsarnokba vonult és ott hódolt volt földi Nagyasszonyunk emlékének az alább elsorolt énekekben és szavalatokban.

1. „Szózat.“ Előadta a főgymnasium énekkara.
2. „Zúgnak-búgnak a harangok“, írta Pósa Lajos. Szavalta Faur János IV. o. t.
3. „Mehalt a királyné“, írta Pósa Lajos. Szavalták Haidegger Gyula és Prandell Lajos I. o. t.
4. „Gyászének.“ Előadta a főgymnasium énekkara.
5. „Kegyeletes megemlékezés.“ Mondotta Farkas Ignác k. r. főgymnasiumi tanár.
6. „Király-hymnus.“ Előadta a főgymnasium énekkara.
7. „A királyné álma.“ Szavalta Iszákovic Voiszláv III. o. t.
8. „A gödöllői erdő“, írta Pósa Lajos. Szavalta Tóth László V. o. t.
9. „Mi történt?“ írta Endrődi Sándor. Szavalták Miloss Gyula I. és Rónay Gyula III. o. t.
10. „Hymnus.“ Előadta a főgymnasium énekkara.

5. kép: Erzsébet-émlékünnepély forgatókönyve – Pósa Lajos Erzsébet-verseivel (BALÁZSI, 1901: 48).

A téma kutatásának további forrásai között kiemelkedő szerepük van az iskolai értesítőknek. Az Erzsébet halála utáni két évtizedben vizsgált értesítőkből 574 esetben találtuk meg az emlékünnepélyek forgatókönyvében Pósa egy-egy Erzsébet-verseit. A leggyakrabban *A gödöllői erdő* című verset szavalták (318 esetben), *A királyné álma* vers 205 ünnepélyen szerepet, és a királyné halála utáni években a *Mehalt a királyné* vers is többször (51 esetben) előfordult (2. ábra).

2. ábra: Pósa Lajos Erzsébet-verseinek előfordulása az iskolai emlékünnepélyeken az iskolai értesítőkből 1898-1915 között

Óvodai Erzsébet-ünnepségek Pósa Lajos hazafias verseivel

Az iskolák számára kötelezően előírt Erzsébet-emlékünnepek megjelentek az óvodákban is. Ezt támasztja alá a *Kisdednevelés* folyóirat 1902-1911 közötti lapszámaiban megjelent hét, Erzsébet királynéra emlékező részletes foglalkozásterv.

A királynéről való megemlékezés óvodai formája a társalgás (beszélgetés) volt. Ezt egészíthette ki a témához kapcsolódóan az óvodák további nevelő foglalkozásai közül az ima, a vers, a dal, a mese, az alaki munka és a játékos torna is. A beszélgetéseknél az óvónők az elvárásoknak megfelelően igyekeztek a kisgyerekek figyelmét megragadni, a témát az ő értelmi és érzelmi szintjükön, nyelvükön közvetíteni. Az elbeszélés mellett sokszor kérdéseket fogalmaztak meg, majd segítettek a megválaszolásban. Több helyen olvashatjuk az óvónők saját rövid fohászait, verseit, melyeket nemcsak elmondtak, hanem meg is tanítottak, tartalmukat elmagyarázták a gyerekeknek. Így a versekkel kiegészülve ünnepélyes megemlékezésekké váltak a beszélgetések (NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS, 2023). Ehhez felhasználták a királyné emlékére íródott versek már bemutatott gazdag tárházát.

Pósa Lajos népszerűsége az óvodai foglalkozástervekben is tetten érhető, a *Kisdednevelés*ben több társalgásban dolgozták fel egy-egy költeményét, vagy közölték megzenésített versét. Így természetes, hogy szívesen mutatták be az óvodások körében is Pósa Lajos Erzsébet-verseit. Az iskolai ünnepélyeken gyakran szavalt három versen kívül további hazafias versei is szerepeltek. Több ünnepi összeállítást találtunk a *Hajtsátok meg a lobogót!* című Pósa-vers köré építve. A vers eredetileg Kossuth Lajos halálára íródott, 1894-ben jelent meg *Az Én Ujságomban*. Pósa a szövegen érdemben nem változtatott, csak Kossuth nevét írta át, és így került be a vers Erzsébet emlékére íródott óvodai foglalkozástervekbe (6. kép), illetve iskolai ünnepekhez kapcsoló szavalókönyvbe. A gyászt idéző meghajtott zászló képét az óvónő a foglalkozás elején kérdésben jeleníti meg: „*Mi leng ma az óvodánkon? Miért hajtottuk meg a fekete lobogót?*” (LÁNYA, 1903: 448). A másik társalgásban a vers szavalása előtt a magyar zászló kap szerepet, itt a gyászt a rákötött gyászfátyol és a meghajtott alakja jelképezi: „*Most jöjjön ide egy jó fiúcska, fogja meg a nemzeti zászlót. Hajtsd meg a lobogót, szomorúan csüngjön lefelé!*” (TORKOS, 1906: 523). Itt a királynéért hálát adva a foglalkozáson Pósa Lajos *Áldja meg Isten!* versének két versszakát szavalták el (TORKOS, 1906).

Majd nagyobb kis leány lép elő és szaval:

Hajtsátok meg a lobogót, zokogjatok egy dalt,
Huzzátok meg a harangot, a nagy királyné meghalt.
Fekete gyász borítsa be az egész országot,
Erzsébetünk dicső lelke az egekbe szállott;
Fényes csillag lett belőle, átragyog a gyászon,
Azért szállott fel az égbe, hogy reánk vigyázzon!
Némuljon el minden lárma, csak az égre nézzünk:
Az a csillag, fényes csillag imádkozik értünk!

6. kép: Pósa Lajos *Hajtsátok meg a lobogót!* című verse egy óvodai ünnepély forgatókönyvében
(HANKOVICSNÉ, 1911: 570)

Másik példánkban *Hazaszeretetre nevelés az óvodában* címmel pályázati díjat nyert Fábián Irma óvónő, aki Pósa Lajos *A királyné álma* című versét mesévé alakította, feldolgozta, és módszertani magyarázatokkal is ellátta. Itt a királynéről szóló vers mellé már kapcsolódik egy hazáról szóló vers is, szintén Pósatól: *Áldd meg Isten szép hazánkat* (FÁBIÁN, 1902).

Az Erzsébet királynéről való megemlékezés a vizsgált foglalkozástervekben máshol is a hazaszeretet ünnepeként jelenik meg. *Hazafias ünnepély az óvodában* címmel olvashatjuk egy nyilvános ünnepély forgatókönyvét, ahol szintén helyet kaptak Pósa Lajos versei. Az ünnepélyen már mozgásos, a királyi pár képének megkoszorúzásával kiegészült műsort láthattak a meghívottak (HANKOVICSNÉ, 1911).

Pedagógusok szerepe a kultuszápolásban

Erzsébet királyné kultuszának neveléstörténeti megközelítésben való vizsgálata rámutat arra is, hogy az óvodákban és iskolákban dolgozó pedagógusok milyen módon kapcsolódnak be a kultuszápolásba. Ennek bemutatására Pósa Lajos személye is jó példa, aki ugyan nem volt gyakorló tanító, de nem szűnt meg pedagógusnak lenni. Gyermekeknek írt hazafias verseivel is nevelt, köztük az Erzsébet-versei emelték és kiegészítették az emlékünnepek műsorát. Az általunk vizsgált, szavalókönyvekben szereplő királynéről szóló versek szerzői között további tíz pedagógust találtunk. A verseskötetek, vezérkönyvek, emlékfüzetek összeállítását is vállták a tanítók. Az egyik legnépszerűbb és legrepresentatívabb albumot GÁBEL Gyula (1906) fővárosi tanító szerkesztette, melynek első rövidebb változata (GÁBEL, 1900) az iskolai könyvtárakba is bekerült, bevételéből a Tanítók Házát és a Szünidei Gyermektelepet támogatták. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben kérte, hogy a tanuló ifjúságnak készített kisebb emlékalbum az iskolai könyvtárakba kerüljön, hogy az

általára elrendelt megemlékezés ne csak „*elhangzó szózat*” legyen, hanem a királyné emlékezetének „*ébredésére és megszilárdítására alkalmas eszközök álljanak az ifjaknak és tanítóknak rendelkezésére*” (WCLASSICS, 1900).

A királyné kultuszápolásához születtek színművek is. Köztük egyiket a királyné nevét viselő budapesti Erzsébet Nőiskola növendéke, Tordai Grail Erzsébet írt. Az *Erzsébet és Hungária* című drámai költeményt Gáll Anna intézeti zenetanárnő zenésítette meg (LÁZÁRNÉ KASZTNER, 1899). A költemény még abban az évben nyomtatásban is megjelent (TORDAI GRAIL, 1899), más iskolák „*Erzsébet ünnepeinek kedves alkalmi darabjává*” vált (ERZSÉBET NŐISKOLA, 1899: 80), ezzel hozzájárultak más intézmények kultuszápolásához is. Az emlékűnnepélyek tartalmi változatosságához a szavalókönyvek mellett a pedagógiai folyóiratokon és az iskolai értesítőkön keresztül is segítségére voltak egymásnak a pedagógusok. Kidogozott forgatókönyvek, foglalkozástervek mellett az emlékbeszédek közzlése és akár a dekorációra tett javaslatok is jó példák erre.

Ahogy írtuk, Pósa Lajos beszámolt szoborállításokról, és kérte az emlékhelyek meglátogatását kis olvasóitól. Az emlékűnnepélyek mellett a kultusz fenntartását szolgálta az is, ahogy az emlékhelyek létrehozásában és ápolásában jeleskedtek a pedagógusok. Darányi Ignác földművelődésügyi miniszter felhívására az Erzsébet-emlékfák ültetéséből az iskolák is kivették részüket. Több mint háromszáz településen a facsoportokat iskolák udvarára, kertjében, vagy az iskola előtti térre ültették, vagy maga az iskola hajtotta végre a fásítást (ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKFÁI, 1899).

Összegzés

Erzsébet királyné óvodai és iskolai kultuszápolásának körüljárását segítette a korabeli források gazdag anyaga, a feldolgozás eredménye válaszokat adott kutatói kérdéseinkre. A Pósa Lajos által szerkesztett gyermeklap bekapcsolódott a királyné kultuszápolásába. A tragédia utáni megemlékezések, a történelmi rovat, és a *Szerkesztő bácsi postája* segítette a gyerekeket a királyné életének, emlékhelyeinek megismerésében, és emlékének méltó ápolására ösztönözte őket. Pósa Lajos Erzsébet-versei a legnépszerűbb versek közé tartoztak, és nem csak az iskolai ünnepek forgatókönyveiben jelentek meg, hanem az óvodák gazdag, Erzsébet emlékezetét ápoló foglalkozásterveiben is. Összességében elmondható, hogy Pósa Lajos mint tanító a hazafias nevelésben betöltött szerepén keresztül hatással volt az oktató-nevelő intézmények Erzsébet-kultusz ápolására.

IRODALOM

- ASSMANN, Jan (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- BALÁZSI József (szerk., 1901): Értesítő A Kegyes-Tanítórend Vezetése Alatt Álló Nagybecskereki Községi Főgymnasiumról 1900/1901. Tanév Végén. Nagybecskerek.
- BALOGH Lídia (2003): Egy századfordulós gyermeklap, az Én Ujságom illusztrációi. In: Pukánszky Béla (szerk.): Két évszázad gyermekei. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 185-207.
- BALOGH Lídia (1998): „A szerkesztő bácsi postája”. A „jó gyermek” képe Az Én Ujságom című gyermeklapban a századfordulón. Szakdolgozat. JATE BTK, Szeged.15-22.
- Baloghné Puzsár Zsuzsanna (2011): Gyermekfolyóirat Magyarországon a századfordulón. Az Én Újságom (1890-1914). Könyv és Nevelés, 13. évf., 4. sz.
- DOMBI Alice – PUKÁNSZKY Béla (2000): Pósa Lajos, a magyar gyermekvilág ábrázolója és „Az Én Újságom”. In: Dombi Alice – Oláh János (szerk.): Pedagógiai célkitűzések a XIX. század magyar pedagógiájában. APC-Stúdió, Gyula. 82-94.
- FÁBIÁN I. (1902): Függelék. I. Pósa: „Királyné álma” című költemény mesévé alakítva. Nov. 19-én megdicsőült királynőnk névünnepe. Kisdednevelés, 31. évf., 5. sz. 137-138.
- GÁBEL Gyula (1900): Erzsébet – Megemlékezés Magyarország nagy királynéjáról. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- GÁBEL, Gyula (szerk., 1906): Erzsébet királyasszony emlékére. Globus Kiadó, Budapest.
- HANKOVICSNÉ (1911): Hazafias ünnepély az óvodában. Kisdednevelés, 40. évf., 20. sz. 569-574.
- JUHÁSZ B. (1898): Erzsébet királyné. Az Én Ujságom, 9. évf. 38. sz. 604.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY, Gábor (2012): Az ünnep mint emlékezés és az emlékezés mint ünnep. Jel-Kép, 1. évf. 4. sz. 95-118.
- KILLYÉNI Endre (1891a): Az iskolai ünnepélyekről I. Néptanítók Lapja, 24. évf., 94. sz. 892-893.
- KILLYÉNI Endre (1891b): Az iskolai ünnepélyekről II. Néptanítók Lapja, 24. évf., 95. sz., 899.
- KOVÁCS Éva Judit (2012): Az emlékezet szociológiai elméletéhez. Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle, 2. évf., 1. sz. 2335.
- KÖRÖSI Henrik – SZABÓ László (szerk., 1912): Az elemi népoktatás enciklopédiája I–III. Franklin Társulat, Budapest.
- LÁNYA M. (1903): Hajtsátok meg a lobogót. Kisdednevelés, 32. évf., 18. sz. 448-449.

- LÁZÁRNÉ KASZTNER Janka (szerk., 1899): Értesítő. A budapesti magy. kir. áll. „Erzsébet–Nőiskola” polgári iskolai tanítónőképző és a vele kapcsolatos felsőbb leányiskolai nevelőintézetének állapotáról az 1898/99–iki iskolaévben. Budapest.
- LENGYEL Laura (1904): Magyar hősök. Az *Én Ujságom*, 15. évf., 38. sz. 178.
- MAYER M. (1875): Az alkotmánytan tanításáról. *Néptanítók Lapja*, 8. évf., 2. sz. 17-20.
- MÉSZÁROS István (1995): Ünnepek, ifjúság, iskola – egykor. *Új Pedagógia Szemle*, 45. évf., 12. sz. 9-22.
- NAGY I. (1894): A millennium és az iskola. *Néptanítók Lapja*, 27. évf. 28. sz. 251-252.
- NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS Gabriella – CZABAI HORVÁTH Attila (2024): Iskolai ünnepélyek, a névadó szerepe az iskola belső világában. (megjelenés alatt)
- NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS Gabriella (2023): Erzsébet királyné magyarországi kultusza neveléstörténeti megközelítésben. In: Sipos Judit – Boldizsár Boglárka (szerk.): A tanulás–tanítás régi és újabb gyakorlati és történeti vonatkozásai. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága Neveléstudományi Szakbizottság, Veszprém. 128-142.
- NORA, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája. *Aetas*, 14. évf., 3. sz. 142-157.
- PÓSA Lajos (1908): Kedves gyermekeim! Az *Én Ujságom*, 19. évf., 33. sz. 111.
- PÓSA Lajos (1905a): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 16. évf., 35. sz. 143.
- PÓSA Lajos (1905b): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 16. évf., 38. sz. 191.
- PÓSA Lajos (1904): Száll az ének – Szavalni való hazafias versek. Singer és Wolfner, Budapest.
- PÓSA Lajos (1903): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 18. évf., 48. sz. 352.
- PÓSA Lajos (1901): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 12. évf. 23. sz. 377.
- PÓSA Lajos (1899b): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 10. évf. 48. sz. 363.
- PÓSA Lajos (1899a): Erzsébet királyné szobra. Az *Én Ujságom*, 10. évf. 2. sz. 35.
- PÓSA Lajos (1898): Erzsébet királyné szobra. Az *Én Ujságom*, 9. évf. 39. sz. 632.
- PÓSA Lajos (1898a): A szerkesztő bácsi postája. Az *Én Ujságom*, 9. évf. 47. sz. 761-762.
- PÓSA Lajos (1898b): Valéria köszöntői. Az *Én Ujságom*, 9. évf. 44. sz. 703.
- PÓSA Lajos (1895): Haza és szabadság. Hazafias költemények és szavaltatok. Singer és Wolfner, Budapest.
- PÓSA Lajos (1891): Madáretetők. Az *Én Ujságom*, 2. évf. 4. sz. 62.
- PÓSA Lajos (é.n.): Hazafias versek. Singer és Wolfner, Budapest.

- PÓSA Lajos (szerk., 1896): Árpád népe – Képek Magyarország ezer esztendő múltjából. Singer és Wolfner, Budapest.
- RÉCSEI Ede (1904): Erzsébet királyné hazai turista útjai. Magyar Tanítók Turista Egyesülete, Budapest.
- SEBŐK Zsigmond (1903): Deák Ferencz. Az Én Ujságom. 14. évf., 47. sz. 277.
- SEBŐK Zsigmond (1901): Mackó úr úton. Az Én Ujságom. 12. évf., 37. sz. 254-256.
- SEBŐK Zsigmond (1898): Erzsébet királyné. Singer és Wolfner, Budapest.
- [SZ. N.] (1933): Erzsébet királyné. Az Én Ujságom, 45. évf., 8. sz. 122.
- [SZ. N.] (1927): Pista turista lesz. Az Én Ujságom. 38. évf., 20. sz. 324.
- [SZ. N.] (1899a): Erzsébet királyné emlékfái. A földművelésügyi m. kir. minister kiadványai 18.
- [SZ. N.] (1899b): Erzsébet Nőiskola. Nemzeti Nőnevelés, 20. évf. 2. sz. 80.
- [SZ. N.] (1898): A gödöllői erdő. Vasárnapi Ujság, 45. évf. 44. sz. 772.
- TORDAI GRAIL Erzsébet (1899): Erzsébet és Hungária, drámai költemény. Singer és Wolfner, Budapest.
- TORKOS G. (1906): Erzsébet-ünnepély az óvodában. Kisdidnevelés, 35. évf., 21. sz. 521-523.
- TÓTH Laura (1936): Pósa Lajos. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest.
- VASS MÁTYÁS (1890): A magyar gyermekköltészet korszakalkotója. Magyar Pedagógiai Szemle, 11. évf. 129-133.
- VÉR Eszter Virág (2006): Erzsébet: mítosz és valóság a magyarok királynéképében. In: Gergely Jenő (főszerk.): A múlt feltárása – előítéletek nélkül. ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest. 121-138.
- WLASSICS Gyula (1900): Miniszteri rendelet „Erzsébetkirályné emlékezetéről”. Nemzeti Nőnevelés, 21. évf. 9. sz. 401.

VÖRÖS KATALIN
KÖZÉPFOKÚ IPAROKTATÁS AZ OSZTRÁK-MAGYAR
MONARCHIÁBAN

– AZ OSZTRÁK MODELL –

Bevezetés

Az 1867-es kiegyezés (*Ausgleich*) teremtette közjogi keretek értelmében a Habsburg Monarchia átalakult két önálló állam monarchikus uniójává. A dualista berendezkedés értelmében Ausztria (Ciszlajtánia)⁷ és Magyarország kapcsolatát az egyenjogúság és a paritás határozta meg, melyeket a közös uralkodó személye, illetve bizonyos közös ügyek kötöttek össze. Ez a „boldog, békés” időszak a gyors gazdasági növekedés, a kulturális fejlődés és a polgárosodás kiemelkedő időszaka a Monarchia mindkét felének életében, mely magával hozta a modernizációs törekvések jegyében az oktatási, illetve a szakképzési rendszer átalakulását is, reflektálva a nemzetközi tendenciákra és hatásokra.

A Monarchia mindkét állama saját kétkamarás országgyűléssel és a parlamentnek felelős kormánnyal rendelkezett. A belügyeiket, így az oktatás kérdését is saját hatáskörükben, önálló módon intézhették, de a régió közös kulturális gyökereinek, élénk politikai és gazdasági kötődéseinek köszönhetően mégsem jártak egymástól teljesen eltérő utakon, sőt sokszor jelentettek viszonyítási pontot egymás számára. A magyar iparoktatás dualizmuskori történetének értelmezéséhez ezért elkerülhetetlen a „másik fél” ismerete. Jelen dolgozatban elsődlegesen a 19. századi osztrák iparoktatási rendszer vázlatos bemutatására vállalkozom a nemzetközi szakképzési modellek által nyújtott értelemezési keret segítségével.

Modellek és modellalkotás

Az emberi gondolkodás egyik jellemző absztrakciós képessége a modellalkotás, mely segít értelmezni a minket körülvevő világot, az ismétlődő jelenségeket és az ok-okozati

⁷ A tanulmányban – bár közjogi szempontból nem túpontos, de az egyszerűség kedvéért – az Ausztria és a Ciszlajtánia megnevezéseket azonos értelmű kifejezésként használom az Osztrák–Magyar Monarchia nem magyar felére, a hivatalos név (A Birodalmi Tanácsban Képviselet Királyságok és Országok) helyett. Ezzel a korabeli magyar szóhasználathoz alkalmazkodom, hiszen 1867 után Magyarországon egyrészt Ausztria alatt már csak a Monarchia osztrák felét értették. Másrészt viszont Bécsben a Monarchia osztrák felét inkább „Lajtán innenek”, (*Cisleithanien*) nevezték (mert ott egy jó ideig az „Ausztria” kifejezéssel még az egész birodalmat jelölték), emiatt pedig 1867 után a magyar politikai nyelvben, majd hamarosan a közhasználatban a Ciszlajtánia megnevezés is dívott.

összefüggéseket feltárni. A tudományos gondolkodásnak is szerves részét képezi, hiszen az idők során a különböző tudományterületek számos elméleti modellje látott már napvilágot, melyek sokszor értelemezési keretül szolgáltak kutatók nemzedékeinek, hogy aztán idővel azok kritikája is megfogalmazódjon. Nincs ez másként a történelem- és a neveléstudomány esetében sem. Az összehasonlító szemléletű neveléstörténeti vizsgálatoknak különösen termékeny talajt jelentenek az egyes modellek, de ezen elméleti konstrukciók által leírt tipikus helyzeteken és struktúrákon túl fontos, hogy a kutatók az egyedi utakra és megközelítésekre is rávilágítsanak a komplexebb kép érdekében.

A magyar és a ciszlajtáni iskolarendszerre a „poroszos iskolatípus” – vagy, ha úgy jobban tetszik, a kontinentális oktatási modell német változata – volt a legnagyobb hatással, amely hosszú időkre meghatározta a térség oktatását. A „német modell” azonban a modern magyar, illetve osztrák szakoktatásban nem tekinthető abszolút uralkodónak. A Monarchia államai szakképzésének története során különböző minták voltak hatással a különböző szintjeire. és nem mellékesen a Habsburg Birodalom egyes intézményei maguk is „modell iskolának” számítottak Európa számára. De mikortól is beszélhetünk modern értelemben vett iparoktatásról?

Az európai (iskolarendszerű) szakképzésnek, iparoktatásnak a gyökereit kutatva visszanyúlhatunk az antikvitásba (vö. SZTERÉNYI, 1897: 9-10), de tényleges előzményeket a felvilágosodás és az első ipari forradalom időszakában érdemes keresnünk. A korszak egyik legiparosodottabb, legmodernebb államának számító Angliában hiába keressük a modern intézményes szakképzés pionírjait; a technikai/ipari szakképzés ugyanis – egyéb hagyományoknak köszönhetően – egészen a 19. század második feléig nem honosodott meg a szigetországban (DITCHEN, 2015: 25). Az első európai szakmai ismereteket átadó intézmények tantervében gyakran részképzésként, kiegészítő képzésként jelentek meg a műszaki ismeretek, miként a különböző szerzetesrendek által üzemeltett iskolákban is. A kifejezetten ipari szakképzést megvalósító intézmények első körben a bányászati, illetve a katonai szükségleteket szolgáló bánya- és hadmérnökök képzésére jöttek létre. A mérnöki, illetve a reáltudományokhoz kapcsolódó gyakorlati (alkalmazott) tudományok iránt a 18. századtól egyre nagyobb igény mutatkozott. A bővülő államapparátusnak a gazdasági, a bányászati, a közlekedési és a katonai potenciál növelése érdekében mind nagyobb és nagyobb szüksége volt megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező egyénekre. Ezek az igények Közép-Európában végül a felvilágosult abszolutizmus ideológiájával és igényeivel találkozva az első szakiskolák kialakulását eredményezték.

Az európai állami mérnökképzés a 17. században indult meg Franciaországban (*Académie Royale d'Architecture*), majd a 18. század során sorra nyíltak meg az újabb és újabb intézmények. 1718-ban Prágában létrehozták a Habsburg Birodalom első „erődépítő” (*Fortifikations-Schule*), vagyis hadmérnöki iskoláját, a későbbi prágai műszaki egyetem(ek) elődjét (GRÜNER, 1983: 125; 1987: 3-5). A hadmérnökök ebben az időben egyúttal építészek is voltak, hiszen a katonai és a polgári építészet között még nem tettek különbséget. Daniel-Charles Trudaine (1703–1789) építész 1747-ben alapította meg a híres párizsi Királyi Híd- és Útépitési Iskolát (*École royale des ponts et chaussées*), amely Európában az első olyan szakiskolának számított, ahol kifejezetten a civil állami szakapparátus számára képezték az építőmérnököket (SCHÜTTE, 1984: 18-38; UGRAI, 2014: 10, 22-32; DITCHEN, 2015, 25-26; TÓTH Á., 2019, 43-44). A kontinens országainak merkantilista gazdaságpolitikája hívta életre a szakképzés úttörő intézményeinek másik csoportját, a bányászati akadémiákat. Az első *Bergschule*-t a csehországi Joachimsthalban (ma Jáchymov) alapították 1716-ban. Az érchegegyeségi bányászati és kohászati iskola azonban rövid életűnek bizonyult, ugyanis 1733-ban már megszűnt. Képzési programját azonban a két évvel később létrejött selmecebányai iskola tovább vitte, amely nemcsak a Habsburg Birodalom, hanem egész Európa egyik meghatározó bányászati szakintézményévé vált a 18. században. A német nyelvterületen is sorra alapították a különböző bányaadémiákat, például a szászországi Freibergben 1765-ben, Berlinben 1770-ben és Clausthal-Zellerfeldben 1775-ben. Az Orosz Birodalom sem akart lemaradni, ezért Szentpéterváron 1773-ban hoztak létre egy hasonló intézményt. Ezek az iskolák közvetlen gazdasági hasznukon túl a technikai és természettudományos oktatás alapjait is jelentették, nem mellékesen megalapozva a következő század második felében kiépülő szerteágazó, komplex modern szakképzési rendszereket (KONEČNÝ, 2013: 98-125; DITCHEN, 2015: 27-40; TÓTH, 2019: 45).

Az industrializáció és kommercializáció folyamata a szakképzés területén nem alakított ki egy egységes képzési modellt Európában, sőt a korábbi évszázadok során létrejött – sok tekintetben homogén – céhes képzési struktúrákat felszámolva számos különböző, modern, nemzeti (szak)oktatási rendszert hozott létre. Ebből kiindulva a nemzetközi neveléstudományi és neveléstörténeti szakirodalomban visszatérő témának számít a különböző szakképzési modellek és paradigmák elemzése, összevetése, illetve újabban magának a modellalkotás szükségszerűségének a vitája is (vö. GEORG, 1997; GREINERT, 2004: 18; HEIKKINEN, 2004a: 100-121; 2004b: 32-44; HEIKKINEN ÉS LASSNIGG, 2015). Az egyik legismertebb és legnagyobb hatású teoretikusa a kérdésnek Wolf-Dietrich Greinert, aki három meghatározó *klasszikus Európai modellt* határozott meg, amelyhez aztán valamilyen módon

minden további rendszer igazodni látszott.⁸ Greinert kritikusi később rávilágítottak az európai fókuszában, valamint a kiválasztott modellek ideáltipikusként történő értelmezésében rejlő korlátokra (HEIKKINEN ÉS LASSNIGG, 2015: 4-9). A legújabb, széles körben elfogadott elmélet (BUSMEYER ÉS TRAMPUSH) a korábbi holisztikus szemlélet helyett egy analitikusabb megközelítést javasol. Attól függően, hogy az állam és a különböző piaci szereplők milyen mértékben vettek részt a képzésben, négy típust határoz meg: a *liberális-modell*ben az állam háttérbe vonul és az üzleti világra, a piaci szereplőkre bízta a képzést (USA, Nagy-Britannia). Az *államközpontú-modell*re a legjobb példa Franciaország a szerzők szerint, ahol a szakképzési rendszer kiépítésében és irányításában is az állam a meghatározó. A – Greinertnél nem szereplő – *szegmentalista-modell*ben (Japán) az államnak már jóval kisebb szerepe van, a vállalatok a piaci szereplőként működő szakképzési intézmények révén befolyásolják a képzést. Míg a *duális* vagy *kollektív-modell*ben az állam és az egyes vállalatok is kompetenciákat vállalnak a szakmai képzés finanszírozásában és működtetésében (BUSEMEYER ÉS TRAMPUSCH, 2012: 3-38). A modellek megalkotása és a hozzájuk kapcsolódó viták az egyes országok szakképzési rendszerének történeti vizsgálatára is termékenyen hatottak. Különösen a 2000-es évek elejétől számos komparatív tanulmány látott napvilágot, de újabb szempontok és források bevonása, illetve az intézménytörténetek határait átlépő kutatások további releváns eredményeket hozhatnak az összehasonlító–szakképzéstörténet számára.⁹

Az alábbiakban Ausztria 19. századi iparoktatását kívánom röviden felvázolni, melyre már a kortárs magyar szakirodalom is különösen nagy hangsúlyt fektetett a nemzetközi tendenciák és releváns szakképzési irányvonalak nyomán követése mellett, de az újabb iparoktatástörténeti kutatások eddig kevés figyelmet szenteltek a kérdésnek (részletesebben lásd: VÖRÖS, 2017: 81-99).

⁸ Greinert három kiválasztott állam munkakultúráját és szakképzési rendszerét elemezte és emelte átfogó modellé. Az első Nagy-Britannia szakképzése, mint a liberális gazdaságpolitikának megfelelő modell; a második az állami bürokratikus-modell, melyet Franciaország szakképzési rendszeréből vezetett le, míg a harmadik a német duális szakképzési modell. (GREINERT, 1993; 2004; 2005)

⁹ Vö. THELEN, 2004; TRAMPUSH, 2010: 197-220; 2014: 160-180; HEIKKINEN ÉS LASSNIGG, 2015; BERNER ÉS GONON, 2015; MICHELSEN ÉS STENSTRÖM, 2018; DEISSINGER ÉS GONON, 2021: 191-196., illetve a *Journal of Vocational Education & Training* általuk szerkesztett tematikus lapszáma 2021-ben. A *Vocational Training European Journal* 2004-ben megjelent teljes 2. számát a szakképzés történetének szentelte, amelyben különösen fontos volt az összehasonlító szemlélet, valamint ide sorolhatóak a Hanf és Greinert által szerkesztett CEDEFOP kiadványok (HANF ÉS GREINERT, 2004; GREINERT, 2005). A 2000 után napvilágot látott tanulmányok a 19. századi előzmények mellett főként a 20. századi változásokat elemezték részletesebben. A fentiekén túl természetesen jóval korábban íródott összehasonlító történeti munkákat is találhatunk a nemzetközi szakirodalomban (pl.: GOSPEL, 1991; DEISSINGER, 1994: 17-36).

Az Osztrák-Magyar Monarchia – egy kétpólusú, duális állam

Az Osztrák-Magyar Monarchia a korabeli Európa harmadik legnagyobb kiterjedésű államalakulata volt, Oroszország és a Svéd-Norvég Unió után. Területe összesen 625 ezer km²-t tett ki, melyből Ausztria 300 ezer km², míg Magyarország (Horvát-Szlavónországgal és Fiumével együtt) 325 ezer km² volt. Lakosság száma az 1869 végén végrehajtott népszámlálás szerint 35,9 millió főre tehető, mellyel a harmadik helyet foglalta el Európa országai között, Oroszország és Franciaország után. Ausztriának 20,4 millió, a Magyar Korona Országainak pedig 15,5 millió lakosa volt. Az első világháború előtt megelőzte Franciaországot, de az 1871-ben egyesített Német Birodalomtól lakosság szám tekintetében már elmaradt.¹⁰ A Monarchia két államának lakosság szám aránya a korszak végére sem változott: 1910-ben Ausztria lakosainak száma 28,5 millió, míg Magyarországé 20,7 millió fő – vagyis az egymáshoz viszonyított arányuk 57:43 volt az egész időszakban. A soknemzetiségű dualista birodalom két államalkotó nemzete az osztrák-németek és a magyarok együttesen sem érték el az 50%-ot. 1910-ben Ciszlajtánia lakosságának 35%-a volt német, míg 23%-a cseh 17%-a lengyel, 12%-a ruszin, 4%-a szlovén, 2,8%-a szerb-horvát, 2,75%-a olasz és 0,98%-a román anyanyelvű. Ugyanekkor Magyarország lakosságának 54%-a volt magyar, 16%-a román, 10,7%-a szlovák, 10,4%-a német, 2,5%-a szerb, 2,5%-a ruszin és 1,1%-a horvát anyanyelvű (a részleges autonómiával rendelkező Horvát-Szlavónországot nem számítva – utóbbival együtt a magyarság szám aránya csupán 48%). A nemzetállamok ébredésének korában ez a jelentős heterogenitás nyilvánvalóan a Monarchia történetét alapvetően befolyásoló hátráltató tényezőnek számított (KATUS, 2012: 387-389; GALÁNTAI, 2004: 538-539; SWANSON, 2008: 50-53).

Az Osztrák-Magyar Monarchia két államfelében az 1867-es kiegyezés folytán életbe lépett új alaptörvények nem hoztak létre egységes kormányrendszert. Miután csak a közös kül- és katonapolitika (illetve az erre a két területre korlátozódó közös pénzügyek) kérdéseit kellett összehangoltan kezelni, az állami élet összes többi területén pedig közjogi értelemben Ciszlajtánia és Magyarország is önálló volt, ezért a Lajta két oldalán a törvényalkotás folyamata, az igazságszolgáltatási rendszer és a kormányzati hatalomgyakorlás is eltérően zajlott. Hasonlóság viszont, hogy – bár 1867-től az alkotmányos kereteket igyekezett betartani – a legfőbb hatalom alapvetően mindkét birodalomfelében a közös uralkodó kezében maradt. Az eleve eltérő előzményekkel rendelkező alkotmányos élet Ausztriában és Magyarországon 1867 után is számos eltérést mutatott, hiszen előbbi továbbra is tartományokra osztott,

¹⁰ Összehasonlításképpen: 1910 körül a Német Birodalom lakossága 64,9 millió, Nagy-Britanniáé 46,5 millió, Franciaországé 39,6 millió, Olaszországé 34,6 millió (REDEN, 1989: 17).

föderatív típusú állam volt, míg Magyarországon – különösen a vármegyék korábbi autonóm ügyköreinek elvonása után – erős centrális kormányzás érvényesült. Magyarország *szilárdabb politikai konzisztenciájú* ország – tartották kissé irigykedve a korszakban maguk a ciszlajtániai politikusok is, hiszen a Vorarlbergtől Bukovináig terjedő, hatalmas gazdasági, társadalmi és kulturális eltérésekkel rendelkező „tartományhalmaz” központi kormányzása a korszak egészében nehézkesen ment Bécs számára.

Ciszlajtániában a politikai ügyek alapvetően két részre oszlottak: az egész államfélt, valamint a csupán az egyes tartományokat érintő kérdésekre. Ez a kettősség az oktatásügy területén is egyértelműen megmutatkozott. Az elemi képzés felügyelete – és egészen 1908-ig az iparoktatásé is – az osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alatt állt, de a tényleges ellenőrzést a tartományi kormányzatok gyakorolták. Minden tartományban volt egy iskolatanács, melyben a helyi kormányzati, politikai és egyházi vezetők kaptak helyet. Ez a tanács határozta meg a helyi tananyagot, az oktatás nyelvét, illetve a tanév hosszát is (tartományonként ez gyakran eltérő volt). A kiegyezést követően a magyar jogalkotás is viszonylag tág teret biztosított az iskolafenntartóknak és a helyi közösségének (nemzetiségi nyelvhasználat, tanítóválasztás stb.), de a korszak végére a „növekvő állam árnyéka” egyre jobban rájuk vetült és az iskolaügy magyar nemzeti törekvések érvényre juttatásának egyik legszembetűnőbb színterévé vált (SWANSON, 2008: 56-63; PÉTER, 2004: 576-577; NAGY, 2011).

A Monarchia két országának integrációjáról Kövér György szerint, „[...] még a 19. századi korlátozott értelemben is, csak mint piaci jelenségről beszélhetünk” (KÖVÉR, 1982: 232). Gazdasági értelemben a Monarchia két felét az államjogi kiegyezéstől elkülönülően megkötött, a *közös ügyektől* eltérően kezelendő, tízévente megújítandó vám- és kereskedelmi szövetség kapcsolta össze, amely lehetővé tette a két állam közti gazdasági integrációt (amit nem mellékesen a közös jegybank, a közös valuta, az egységes érték- és mértékrendszer, valamint egyes adónemek összehangolása is elősegített). Ez utóbbi előrehaladását jelzi a közös vámterületen belül az áruk, a tőke és munkaerő interregionális csereforgalma, s ezzel párhuzamosan kimutatható a fejlődési tendencia az árak, a bérek, a kamatlábak regionális különbségeinek kiegyenlítődése irányába. Az Osztrák-Magyar Monarchia egyes területeinek eltérő gazdasági profilja és „munkamegosztása” értelmében Magyarország alapvetően agrártermékekkel volt jelen a közös piacon és ipartermékeket importált. A dualista állam két államának egymáshoz viszonyított gazdasági erejét jól szimbolizálta a kvóta, vagyis Magyarország, illetve Ausztria hozzájárulásának aránya a közös ügyek költségeihez, amelynek megállapításánál a két birodalomfél gazdasági fejlettségéről árulkodó

adózóképeséget vették figyelembe, mértékét pedig tízévente újratárgyalták.¹¹ A kiegyezéskor Ausztria a költségekhez 70%-kal, míg Magyarország csupán 30%-kal járult hozzá, 1908-tól viszont ez az arány 63,6%-ra, illetve 36,4 %-ra módosult, amely a lassú kiegyenlítődés irányába mutat (KATUS, 2012: 415-416; KÖVÉR 1982: 234-238).

Érdeemes azonban itt megjegyeznünk, hogy Pieter M. Judson legújabb kutatásai szerint a Habsburg Monarchia különböző területeinek és embereinek az összetartozás-tudatáról, integrációjáról nem csupán gazdasági értelemben beszélhetünk. A 2016-ban megjelent monográfiájában kifejti, hogy a Monarchia minden egyes polgárának életét alapvetően meghatározta egy közös birodalmi tudat, egy „kollektív élmények” (*collective experiences*), amely a vallási, nyelvi, etnikai és regionális különbségeken túl teremtett egy kulturális közösséget, ami az egyének szintjén számos, a mindennapok során tapasztalt mozzanatban megnyilvánult.¹²

A korszak egészében lezajlott jelentős gazdasági, infrastrukturális beruházások, iparosodás és modernizáció ellenére a Monarchia összességében egy közepesen fejlett agrárország képét mutatta, ahol az egyes régiók között jelentős különbségek mutatkoztak. A századfordulón a Monarchia mindkét felének gyorsan modernizálódó társadalmában az iparnak és a kereskedelemnek egyre nagyobb jelentősége lett. Az iparosodás és az urbanizáció legjelentősebb mértékben Alsó-Ausztriát és Csehországot érintette, azonban mind Ausztria, mind Magyarország esetében az egyes polgárisult (nagy)városok mellett a népesség nagy része továbbra is apró falvakban élt, ahova a modernizáció „vívmányai” csak korlátozottan jutottak el.¹³ Az 1910-es adatsorok tanúsága szerint Ausztriában a dolgozó népesség 53%-a még mezőgazdaságból élt és csupán 26%-a iparból és bányászatból. Ugyanekkor

¹¹ Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a kvóta a Magyarországon az 1867. évi XII. tc-ben (a „kiegyezési” törvényben) rögzített közös ügyes rendszer része volt – függetlenül a vám- és kereskedelmi uniótól vagy a jegybanktól, melyek ún. *közös érdekű* ügyek voltak. Utóbbiak nem következtek a Pragmatica Sanctio-ból, amely alapján a kül- és hadügyek alkotmányos értelemben vett közösségét leszármaztatták, tehát amíg például a vámközösség elvileg felmondható volt, addig a közös hadsereg például nem, tehát a kvóta sem – legfeljebb a megoszlási arányról lehetett vitatkozni (lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2021: 81-83).

¹² Ezen kollektív tudat kialakítása a Habsburg-dinasztia 18. század óta tudatosan végzett államépítő tevékenységének az eredménye, amely a 19. században a mind intenzívebben kibontakozó, különböző etnikai alapú nemzetépítési törekvések mellett, illetve azokon túl is hatott. Legmarkánsabban Judson szerint a közös uralkodó személyében és a különböző kulturális programokban öltött testet, elterjesztését pedig a birodalmi intézmények (pl. a közös hadsereg) és az adminisztráció is segítette (JUDSON, 2016: 4-15). Judson elméletét magyar szempontból azonban érdemes lehet kritikával kezelni, különösen a közös hadsereg összetartozás érzését erősítő hatásával kapcsolatban.

¹³ Bécs lakossága 1869 és 1910 között 600 ezerről 2 millió före növekedett, míg Budapest népessége ugyanezen időszak között 210 ezerről 913 ezerre emelkedett. A Monarchia többi városa és települése azonban közel sem növekedett ilyen mértékben. Prága lakossága 270-ről 700 ezerre, illetve Grazé és Lembergé is „csak” megduplázódott (100 ezerről 200 ezerre, illetve 87 ezerről 170 ezerre). Pozsony pedig még a duplájára sem nőtt (1869-ben 46.500, míg 1910-ben 78 ezer) (SWANSON, 2008: 62).

Magyarországon a lakosság 64,5% dolgozott a mezőgazdaságban és 16%-a az iparban (SWANSON, 2008: 58-59; KATUS, 2012: 512).¹⁴

A „Birodalmi Tanácsban Képviselt Királyságok és Országok” iparoktatása

Talán a kelleténél körülményesebbnek tűnhet a fenti fejezetcím, de a kiegyezést követően Ausztriát hivatalosan a fenti megnevezéssel illették, míg a dualista monarchia másik tagállamát a „Magyar Szent Korona Országai”¹⁵ elnevezéssel. Az államalakulat hivatalos neve 1868-tól, a magyar kormány kívánságára, Osztrák-Magyar Monarchia volt, de külföldön még sokáig az egész Monarchiát értették Ausztria alatt és csak a századforduló körül terjedt el az Ausztria-Magyarország elnevezés. Az uralkodó és az osztrák kormányzat egyébként csak 1915-ben ismerte el hivatalosan az „Ausztria” kifejezés korlátozottabb tartalmát, miszerint az nem az egész birodalomra, csak Ciszlajtániára korlátozódik (RUMPLER, 2004: 478-478; KATUS, 2012: 300). Ciszlajtánia magját a régi osztrák-cseh örökös tartományok alkották, s ezekhez kapcsolódtak északkeleten és délen messze kiterjedő nyúlványokként a 18. század végén megszerzett Galícia és Bukovina, illetve Dalmácia és Isztria. Ennek megfelelően, amikor Ausztria dualizmus kori iparoktatásáról beszélünk, akkor e szélesebb értelemben vett földrajzi terület oktatási hálózatát értjük alatta.

Az intézményesült szakoktatás kiépítésében a Habsburg Birodalom cseh és osztrák területei élen jártak Európában. Mint láthattuk, a 18. század során egy sor neves szakképző iskola jött létre a birodalom szakemberigényét kielégítendő, többek között a bányászati, gazdasági vagy az építészeti ismeretek elsajátítására.¹⁶ Az 1850-es évek közepére egy jól kiépített felsőfokú – de nem egyetemi szintű – műszaki oktatási hálózattal rendelkezett a birodalom, a középfokú képzési formák azonban még hiányosak voltak. A 19. század közepétől a közép-európai államot újabb és újabb politikai, valamint gazdasági kihívások érték, melyek ösztönzően hatottak az oktatásügy és a szakképzési rendszer fejlesztésére is. A legfőbb versenytársnak számító Poroszország és Franciaország mintáját is követve az állam versenyképességét többek között a megfelelően képzett hivatalnokok és szakemberek révén kívánták fokozni. Az osztrák középfokú szakképzésre azonban a francia hatások sokkal meghatározóbbnak bizonyultak – akárcsak a magyar iparoktatás esetében – mint a német minták (GREINERT, 2005: 74). Ennek egyik legmeghatározóbb jegye, hogy a középfokú

¹⁴ A teljes iparforgalmi népesség aránya természetesen ennél magasabb volt.

¹⁵ Közhasználatban természetesen a Magyarországot használták.

¹⁶ A Habsburg Monarchia területén létrejövő első intézetek között találjuk az 1715-ben alapított prágai hadmérnöki iskolát, az 1735-ben Selmecebányán felállított bányatisztképzőt, az 1752-es bécsújhelyi katonai akadémiát vagy az 1763-tól működő szempci *Collegium Oeconomicumot* is (GRÜNER, 1987: 3-6; OROSZ, 2003: 23; GREINERT, 2005: 75; DITCHEN, 2015: 38-40; HEGYI, 2016).

iparoktatás sokkal erősebben épített az általánosan képző oktatási rendszerre, mint a céhes hagyományokra vagy annak modernizált, iparvállalatok által nyújtotta lehetőségeire. Az egész rendszer kiépülésére egyfajta kettősség jellemző, hiszen az oktatásügyi és kereskedelmi tárca párhuzamosan tett lépéseket az ügy érdekében, illetve az elit és a tömegoktatás is eltérő úton haladt.

Ausztriában a 19. század első felében a reáliskolák megszervezésével igyekeztek a gazdaság számára szükséges középvezetők, illetve szakemberek képzését megvalósítani.¹⁷ A reáliskolák azonban sem a század elején, sem a század közepén nem tudtak igazán életképes szakképzési programot megvalósítani – megfelelő mélységű szakmai ismeretek hiányában nem volt valóban piacképes az adott iparoktatási szakirány –, helyette új intézménytípusok honosodtak meg, melyek Ausztria és Csehország fejlődő iparának munkaerőigényét ténylegesen kielégíthették. Az 1860-70-es években a kereskedelemügyi minisztérium iparfejlesztési politikája részeként („*didaktischen Gewerbeförderung*”) számos kétéves szakiskolát létesített szerte Ausztriában (GRÜNER, 1987: 108-123; GREINERT, 2005: 76). Ezzel párhuzamosan az oktatásügyi tárca továbbra is magának vindikálta az iparoktatás kérdését – különösen a textilipari képzés kapcsán robbantak ki éles viták. A minisztériumok közötti érdekellentétek okozta nehézségek már a gazdasági szereplők számára is szemet szúrtak, így nem meglepő, hogy a helyzet rendezését elősegítő gondolat egy brünni textiliparostól érkezett. Julius Gomperz¹⁸ javaslatából kiindulva végül a minisztériumok munkáját és együttműködését elősegítendő egy szakmai bizottság (*Ständige Ministerial-Commission für Gewerbeschule-Angelegenheiten*) – a későbbi központi iparoktatási tanács (*Zentralkommission für Angelegenheiten des gewerblichen Unterrichts*) elődje – került felállításra 1872-ben. Valamivel korábban (1870) Franciaországban is megszervezésre került egy hasonló funkcióval működő tanácsadó bizottság a kereskedelemügyi minisztérium mellett, közel két évtizeddel később (1892) pedig már Magyarországon is találhatunk a fentiekkel megegyező tanácsadói testület (*Országos Iparoktatási Tanács*). Ezen tanácsok a szakoktatás intézményrendszerének kiépülésében meghatározó fontosságúak, a minisztériumok döntéselőkészítő, véleményező szakmai szervezeteként a szakpolitikai, piaci

¹⁷Ausztriában 1805-ben hívták életre német mintára a szakmai felkészülést szolgáló három, majd négy osztályos reáliskolákat (Realschulen). A képzés a technikai ismereteken túl az állampolgári nevelést is célul tűzte ki. Az 1851-es rendelkezések értelmében a reáliskolák alsó két évfolyamának elvégzése után egyből a munka világába léphettek volna ki a növendékek, a felsőbb évfolyamok elvégzésével pedig a magasabb fokú műszaki iskolák – műegyetemek – látgatására lett volna lehetősége a tanulóknak (ENGELBRECHT, 1984: 224; GRÜNER, 1987: 5; WESTRITSCHNIG, 2015: 59-73).

¹⁸ Julius Gomperz (1823–1909): brünni gyárosiparos, politikus (ÖBL *Julianus von Gomperz*; GRÜNER 1987, 6-7, 53-54; GREINERT, 2005: 76).

és oktatási szereplők számára teremtették meg a legfontosabb (hivatalos) szakmai fórumot. (GRÜNER, 1987: 6-53; IPAROKTATÁS, 1904: 244-245).

A tanács első elnöke Armand Freiherr von Dumreicher (1845–1908) pénzügyi prokurátor lett, akit – akárcsak Beuth-ot Poroszországban vagy Sztéryni Józsefet Magyarországon – az iparoktatás megteremtőjének tekintenek. Dumreicher diplomáciai érzékének és meggyőző erejű memorandumainak segítségével sikeresen rendezte a két szakminisztérium közötti vitás kérdéseket, szisztematikus szervezőmunkájával létrehozta a modern osztrák műszaki és ipari szakoktatási rendszert. Neki köszönhetően 1882-től a birodalom Lajtán túli területeinek iparoktatását, egészen 1908-ig, egységesen az oktatásügyi tárca irányította (*Ministerium für Kultus und Unterricht*).¹⁹ Dumreicher iskolaszervező tevékenységét mint a minisztérium iparoktatási ügyekért felelős osztálytanácsosa végezte, melynek eredményeként az 1890-es évekre már 16 ipari szakiskola (*Staats-Gewerbeschule*) működött Ciszlajtániában. Dumreicher szakértelme jogi végzettségéből is adódóan előszörban a megfelelő szervezeti és működési keretek megalkotására terjedt ki. A szükséges szakpedagógiai és műszaki ismereteket nagyszámú tanácsadója biztosította számára, akik közül kiemelkedik Eduard Wilda, a brünni építőipari szakiskola igazgatója. A minisztérium hívására Wilda 1874-ben érkezett meg Schleswig-Holsteinből, személyének jelentőségét jól mutatja, hogy érdemeiért Ausztriában a középiskolai igazgatók közül elsőként kapta meg az udvari tanácsosi címet. Vagyis nem egy hagyományosan jóval nagyobb presztízzsel rendelkező gimnáziumi igazgatóé, hanem egy ipariskolaié lett elsőként a fenti megtiszteltetés. Gustav Grüner történész szerint Wilda életútja és személyisége alapvetően befolyásolta az osztrák iparoktatás modelljét. Ausztria iparoktatása ugyanis nem tekinthető merőben új alkotásnak, hanem a porosz szakképzési koncepcióra adott reflexiónak, vagyis ahogy Wilda fogalmazott: „a német építőipariszakiskolától vesszük az alapelveket, de annak hibái nélkül” (WILDA, 1879: 40 vö. TRAMPUSH, 2014: 160-180; ÖBL *Dumreicher von Österreich, Armand*). Wilda kritikus szemléletének következményeként tudott Ausztriában a francia szakképzési rendszer is jelentős hatást gyakorolni (GRÜNER, 1987, 128-139; GREINERT, 2005: 77). Az osztrák középfokú iparoktatás műhelygyakorlati rendszere közelebb állt a francia modellhez, mint a német duális képzéshez, hiszen a műhelyeket sok esetben az iskolák falain belül szervezték meg. Kivételt a magasabb fokú, elméleti képzést megvalósító felső

¹⁹ A közmunkaügyi minisztérium (*Ministerium für öffentliche Arbeiten*) 1908-ban történt felállításával az új tárca ügykörébe kerültek át az iparoktatási intézmények, míg a kereskedelmi szakoktatás – akárcsak Magyarországon – továbbra is a kultuszminisztériumhoz tartozott (IPAROKTATÁS, 1904: 126-127; GRÜNER, 1987: 12-13; GREINERT, 2005: 76).

ipariskolák között találunk csak, ahol a vegyészeti és elektrotechnikai osztályok esetében a laboratóriumi gyakorlatot az iskola szervezte meg, míg a többi szakiránynál az iskolák tisztán elméleti képzést nyújtottak.²⁰

Az osztrák iparoktatás, akárcsak a francia, erősen centralizált, amely az egységes, központi tantervekben is megmutatkozott. A szakiskolák többsége – mindkét államban, illetve Magyarországon is – állami fenntartású vagy államilag segélyezett intézményként működött. A nagyobb beruházásokhoz, magasabb tanári kinevezésekhez és előléptetésekhez az államalakulat mindkét felében a (közös) uralkodó jóváhagyására volt szükség (SCHWARCZWÖLDER, 2018: 313). Az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről a főfelügyeletet az erre a célra kinevezett felügyelők gyakorolták, akiknek hatásköre csak a kézműves és ipari szakiskolákra terjedt ki és beosztásuk nem területi, hanem szakterületi alapon történt – ellentétben a közoktatással. A központi felügyelőknél kívül az egyes tartományok helytartósága is felügyeletet gyakorolt igazgatási kérdések vonatkozásában az ipariskolák felett – a felső ipariskolák esetében is –, szakmai területekre azonban nem terjedt ki a kompetenciájuk, azért továbbra is az adott szakminisztérium volt a felelős (IPAROKTATÁS, 1904: 127).

A szakmai nyilvánosság számára fontos előrelépést jelentett az 1883-ban indított központi értesítő (*Zentralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen in Österreich*), mely az iparoktatás aktuális kérdéseit tárgyalta, akárcsak a Magyarországon egy évtizeddel később elindított *Magyar Iparoktatás* című folyóirat (GRÜNER, 1987: 6).

1885 után az osztrák oktatáspolitikának egy új korszaka kezdődött Paul Freiherr Gautsch von Frankenthurn²¹ kultuszminiszteri kinevezésével. Dumreicher ugyanis komoly konfliktusba keveredett az új szlavofil és klerikális irányvonallal, melynek következményeként 1886-ban elhagyta a minisztériumot. Az osztrák iparoktatás első jelentős gründolási fázisa addigra viszont már lezajlott, a legfontosabb intézménytípusok és struktúrák kiépültek (GRÜNER 1987, 6; WESTRITSCHNIG, 2015: 137). Az alábbiakban röviden ezt a rendszert tekintjük át.

²⁰ A felső ipariskolák építészeti, gépészeti és általános szakirányai esetében a növendékek a nyári szünidőben tartoztak megfelelő gyakorlati tevékenységet gyárakban, műhelyekben vagy építkezéseken elvégezni (IPAROKTATÁS, 1904: 126-195).

²¹ Paul Freiherr Gautsch von Frankenthurn (1851–1918) osztrák államférfi. Jogi tanulmányait követően karrierjét az oktatásügyi minisztériumban kezdte és gyorsan haladt felfelé a ranglétrán. 1881-től a bécsi Theresianum igazgatója. 1885-től vallás- és közoktatásügyi miniszternek nevezték ki, amit a Taaffe-kormány 1893-as bukásáig betöltött, majd 1895 és 1897 között ismét a miniszteri székbe ülhetett. Három rövidebb periódusban a miniszterelnöki címet is viselte (1897–1898; 1905–1906; 1911). (ÖBL *Paul Freiherr Gautsch von Frankenthurn*)

Az osztrák iparoktatási rendszer alapját az iparos-inasiskolák²² (*Gewerbliche Fortbildungsschulen*) jelentették, amelyek a céhes hagyományokra építve, a németországihoz hasonló duális-modellt valósítottak meg és az iparostanulók legszélesebb körét érintették. Az adott képzési modell nem szakított a középkori képzési hagyományokkal, hanem azokat kvázi modernizálta, országonként és régióként több-kevesebb sikerrel. Ebben a rendszerben az inasiskolák a szakmai képzés kiegészítő intézményeinek számítottak csupán, és a tanoncok képzésének súlypontja az üzemek és a mesterek műhelyeire esett, ahol tanulószereződés szabályozta a működésüket. A hároméves képzésben heti minimum 7, legfeljebb 13 órát töltöttek az iskolapadban a növendékek, és a tanév is jóval rövidebb volt, mint a közoktatás esetében (7-8 hónap) (IPAROKTATÁS, 1904: 149-150). Az inasiskolák többségét az adott községek szervezték meg, felállítási kötelezettségüket külön törvény nem mondta ki – ellentétben Magyarországgal vagy Németországgal. Az oktatásügyi minisztérium 1883-as rendelete értelmében azonban, amennyiben ilyen iskola létezett az adott településen, a munkaadó köteles volt inasainak és a 18 évnél fiatalabb segédeinek biztosítani ezen iskolába járás lehetőségét és a megfelelő szakmai képzésüket. Az inasiskolák infrastruktúrája és térhasználata jól mutatja pozícióit a szakképzési rendszeren és általában az egész oktatási struktúrán belül is, hiszen a legritkább esetben rendelkeztek saját épülettel vagy tanári karral – ez Magyarországon is hasonlóan alakult ebben a képzési formában. Az oktatás jellemzően vasárnapoként, illetve az esti órákban valósulhatott meg a reáliskolák, népiskolák, vagy magasabb fokú ipariskolák termeiben és személyzetének segítségével. A képzéssel szembeni egyik leggyakrabban felmerülő kritika a szakmai ismeretek nem kellő mértékű specializációja volt. Nem véltelen tehát, hogy a századfordulón a képzés megújításakor elsősorban ebbe az irányba tettek lépéseket, így az első világháború előtti években Bécsben már többségében szakirányú inasiskolák működtek. Utóbbi megvalósítása azonban az infrastrukturális hálózat fejlesztésének szükségességét is maga után vonta, amely a kisebb településeken nem minden esetben valósulhatott meg, tovább fokozva a főváros és a vidék közti különbségeket. (ZULAWSKI, 1901b: 437438.; IPAROKTATÁS, 1904: 128-129, 355-356; GREINERT, 2005: 77-79; TRAMPUSH, 2014: 160-180; részletesebben ld. WESTRITSCHNIG, 2015: 160-176).

A kézművesiskolákat (*Handwerkerschulen*) jellemzően olyan településeken szervezték meg, ahol komplexebb, magasabb fokú szakiskolák felállítására nem nyílt lehetőség, de a helyi iparosréteg formális oktatását az inasiskolák nem elégítették volna ki. Feladatuk az iparos pályára történő általános előkészítés, ennek megfelelően a 2-3 éves képzés a népiskolai

²² A magyarországi tanonciskolához hasonló iskolatípus, utóbbiról részletesebben ld. VÖRÖS, 2013: 55-65.

oktatásra épült, illetve a népiskolák felsőbb évfolyamainak alternatívájaként működött. A tanulók ugyanis 12 év feletti, de még tanköteles korú fiúk lehettek. A kézművesiskolákban nagy hangsúllyal szerepelt a rajztanítás és a kézügyességi oktatás. A heti 34-37 órának legalább a felét a fenti készségtárgyak tették ki, de valójában az alaposabb szakmai képzést, mely esetlegesen kiválthatta volna a tanoncéveket, nem valósították meg. Az első ilyen jellegű állami intézményeket 1885-ben nyitották meg Dumreicher koncepciója alapján Imstben, Linzben és Klagenfurtban, majd később további három állami (Jaromer, Kladno és Tetschen/Děčín) és öt államilag segélyezett (Jungbunzlau/Mladá Boleslav, Kolín, Kutteneberg/Kutná Hora, Leitomischl/Litomyšl, valamint Wischnitz/Vyzhnytsia) iskolát hoztak még létre. Utóbbiak mind a mai Csehország területén helyezkednek el. Az eredeti koncepció szerint községi fenntartású intézmények népszerűtlenségüknek és viszonylag magas fenntartási költségeiknek köszönhetően nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, – akárcsak az időben pár évvel korábban létrehozott hasonló funkcióval (is) rendelkező magyarországi felsőbb népiskolák – a munkaerőpiacra közvetlen módon alig voltak hatással. Mindezek ellenére az adott iskolatípus messzebb mutató neveléstudományi, pedagógiai jelentősége mellett sem mehetünk el, hiszen Georg Kerschensteiner nagyhatású munkaiskola-koncepciójának az osztrák *Handwekschule* a kiinduló modelljét jelentette (IPAROKTATÁS, 1904: 153-154; részletesebben ld. SEHERMAIER, 1981; WESTRITSCHNIG, 2015: 143-159).

Az osztrák ipari szakiskolák (*Fachschulen für einzelne gewerbliche Zweige*) képzési profilja és funkciója a magyar hasonló nevű intézménnyel rokonítható. Az elméleti és a gyakorlati szakoktatás egyaránt az iskola falain belül valósult meg. Céljuk egy-egy iparág számára²³ a képzett szakmunkások törzsét jelentő iparossegédek és mesterek nevelése volt, ennek megfelelően a szakiskolai végbizonyítvány önálló iparüzésre is jogosított. A magyar ipari szakiskolákra kevésbé jellemző módon a háziipar felkarolása, modernizációja is deklarált céljaik között szerepelt. Szervezetük és tantervük egységes alapokon állt, de a helyi viszonyokhoz és iparágakhoz igyekeztek alakítani azokat. A tanidő 4 évet tett ki, ez alól egyedül a szövőipari iskolák jelentettek kivételt, ahol ez csupán 2 év volt. A leendő ipariskolai tanulók számára nem tekintették előfeltételnek az előzetes szakmai gyakorlatot, egyedüli kitételként a népiskola elvégzését és a betöltött 14. életévet jelölték meg. Utóbbi az Ausztriában érvényben lévő tankötelezettséggel állt összefüggésben. A logika tehát ugyanaz, mint a magyar ipari szakiskolák esetében, vagyis a bevégzett népiskolai tanulmányokat

²³ Az ipari szakiskolákat hat csoportba sorolták: csipke- és műhímzőipari szakiskolák; szövő- és kötőipari szakiskola; fa- és kőipari, valamint kosárfonó szakiskola; agyag- és üvegipari szakiskolák; fémipari szakiskolák, valamint egyes külön iparágakat felölelő szakiskolák (IPAROKTATÁS, 1904: 157-169; WESTRITSCHNIG, 2015: 178-239).

követően (jelentősebb szakmai előképzettség nélkül) lehetett megkezdeni a tanulmányokat, de míg Magyarországon a mindennapi iskolába járás kötelezettsége 12., addig Ausztriában a 14. életévig terjedt.²⁴ A *Fachschule*-k tanterveiben nagy hangsúlyt kapott a rajz és a műhelygyakorlat, valamint kifejezetten hangsúlyosan szerepelt a modern művészeti irányvonalak megismerése is. Utóbbi a magyar pedagógiai szaksajtóban is visszhangot keltett, annyiban mindenképpen, hogy Víg Albert ipariskolai igazgató egy 1899-es cikkében az osztrák ipari szakiskolák iparművészeti szakiskolára (*Kunstgewerbliche Fachschule*) történő átnevezésének kérdését is felvetette – amit ő személy szerint nem tekintene helyesnek, hiszen téves képzeteket társítana az intézménytípus valódi funkciójához (VÍG, 1899/1900: 161-165).

Az ausztriai iskolákban a heti óraszám legalább felét a műhelyekben töltötték a növendékek, akárcsak magyarországi társaik. Az ipari szakiskolák a helyi iparosokkal a legtöbb esetben igyekeztek aktív kapcsolatot ápolni: a tanárok rendszeresen nyújtottak szakmai segítséget, valamint továbbképzéseket szerveztek számukra. Mindemellett nagyobb megrendelésekhez és megbízásokhoz is hozzásegítették a helyi – főként nem jelentős ipari központokban élő – iparosokat. A megrendelők ugyanis sok esetben előfeltételként jelölték meg, hogy a kivitelezést egy-egy szaktanár szellemi vezetése mellett valósítsák meg a helyi iparosok. A legtöbb iskola rendszeresen szervezett különböző szaktanfolyamokat (pl.: rajztanfolyamokat) vagy nők részére továbbképző tanfolyamokat (IPAROKTATÁS, 1904: 155-169).

Az intézménytípussal szemben a századfordulón több kritikát is megfogalmaztak, illetve lehetséges átszervezését és reformját is szükségesnek gondolták egyes szakpolitikusok. A legfőbb problémát abban látták, hogy a végzett növendékek között viszonylag nagyszámú volt a pályaelhagyó, illetve az iskolapadból kikerülőkből egyből önálló iparosként tevékenykedtek, de a kritikusok szerint ehhez ténylegesen nem rendelkeztek még elégséges szakmai gyakorlattal. A probléma megoldását abban vélték felfedezni, ha előfeltételként szabnák a kötelező előzetes szakmai gyakorlatot az ipari szakiskolák növendékei számára (ZULAWSKI, 1901b: 433-435). A fenti kritikák szinte teljesen megegyeznek a magyar ipari szakiskolákkal szemben megfogalmazottakkal. Utóbbiak esetében a magyar szaktárca a tanidő alatti műhelygyakorlat és a rajzórák számának emelésében látta a megoldást (vö. VÍG, 1932: 274).

Az ausztriai iparoktatási rendszer elitképző intézményét a felső ipariskolák (*Staatsgewerbeschulen*) jelentették, amelyek minden esetben állami fenntartásúak voltak és

²⁴ Ciszlajtániában 1869-ben lépett életbe a népiskolai törvény, mely kimondta a 6-14 éves kor közötti tankötelezettséget (RGI 62/1869).

két jól elkülönülő tagozatra bomlottak: a valódi felső ipari tagozatra (*höhere Gewerbschule*) és a művezetőiskolára (*Werkmeisterschule*) (GREINERT, 2005: 77). A legtöbb esetben ezen intézmények igazi iparképzési centrumokként működtek, hiszen különböző esti és vasárnapi tanfolyamok szervezésén túl az inasiskoláknak is helyet adtak falaik között. Főként az építő- és a gépipar számára képeztek szakembereket, de elektrotechnikai és textilipari profilú iskolákat is találhatunk, illetve Triesztben – mint a Monarchia egyik legfontosabb kikötővárosában – egy hajóépítő felső ipariskolát is működtettek (IPAROKTATÁS, 1904: 169-184; MAGYAR IPAROKTATÁS, 1904/1905: 573). A felső ipariskolai tagozat képzési céljaként határozták meg, hogy azon szakismeretek és általános műveltség magasabb fokát nyújtsa, melyre az önálló gyárosoknak, iparosoknak vagy nagyobb ipartelepek és üzemek műszaki középvetetőinek szüksége lehetett. Ezen a tagozaton kizárólag elméleti képzés folyt, gyakorlati oktatásra nem került sor. A felvétel feltétele a betöltött 14. életév, valamint a középiskola négy évének vagy a polgári iskola három osztályának elvégzése jó eredménnyel, vagy a kézművesiskola három évének kitűnő eredménnyel történő befejezése volt.²⁵ A képzés érettségivel zárult, amely a középiskolákkal egyenértékűen a teljes idejű sorkatonai szolgálat helyett egyéves tiszti önkéntességre jogosította tulajdonosát, vagyis belépőt jelentett az úri középosztályba.

A felső ipariskola „alsóbb” tagozatának, a *Werkmeisterschulen*nek a célja egy-egy iparág számára korszerű ismeretekkel rendelkező önálló iparosok és művezetők képzése volt, melynek érdekében elméleti és gyakorlati ismeretek átadását is feladatának tekintette (IPAROKTATÁS, 1904: 171-173). A magyar iparoktatási rendszerben a művezetők képzése nem különült el ilyen módon, a felső ipariskolák képzési céljának szerves részét képezte.²⁶

1905-ben már nem kevesebb, mint 20 felső ipariskola működött Cislajtániában, míg Magyarországon ugyanekkor 3 (a korszak végére is csak 4) hasonló intézmény létezett.²⁷ Az iskolákat elsősorban a fontosabb ipari központokban hozták létre a már meglévő igények kielégítésére és kevésbé újabb területek iparosodását előmozdítandó, míg a magyar ipariskolák alapításánál természetesen utóbbi is jelentős szerepet játszott. A legtöbb

²⁵ Az osztrák, illetve magyar oktatási rendszerben a középiskolai tanulmányokat 10 éves korukban kezdték meg a fiatalok. A népiskolák felsőbb évfolyamai a tovább nem tanulók számára kínáltak a tankötelezettség ideje alatt alapfokú oktatást.

²⁶ Sztérényi József 1897-ben a magyar felső ipariskola képzési céljait az alábbi módon fogalmazta meg: „*a hazai kézműiparnak önálló mestereket, a gyáriparnak pedig művezetőket, végül általában műszaki hivatalnokokat neveljenek.*” (SZTERÉNYI, 1897: 357).

²⁷ Az alábbi városokban létesültek felső ipariskolák a Lajtán túli területeken: Bécs (I. kerületében és X. kerületében is), Brünn (két német és egy cseh nyelvű iskola), Bieltitz (Bielsko-Biala), Csernovic (Csernyivici), Graz, Hohenstadt (Zabreh), Innsbruck, Krakkó, Lemberg (Lviv), Pardubitz (Pardubice), Pilsen (egy cseh és egy német nyelvű iskola), Prága, Reichenberg, Salzburg, Smichow (Smíchov), Trieszt (Trieste).

Staatsgewerbeschule német nyelvű oktatást valósított meg, de két cseh tannyelvű intézmény is működött Brünnben és Pilsenben. A cseh nyelvű képzéssel párhuzamosan – akárcsak a prágai egyetem esetében – mindkét városban találhatunk német nyelvű felső ipariskolákat is. A brünni felső ipariskola építőipari és gépészeti szakosztállyal rendelkezett, míg a pilseni felső ipari tagozatán csak gépészetet tanulhattak a növendékek (IPAROKTATÁS, 1904: 172-173). Brünn a birodalom egyik legfontosabb ipari központja volt, ennek megfelelően az iparoktatásban is élen járt, összesen három felső ipariskola működött a 20. század elején a városban. A cseh tannyelvű felső ipariskola mellett két német nyelvű is várta a növendékeket: egy gépészeti, építőipari és elektrotechnikai képzést megvalósító, valamint egy a város hagyományos iparának igényeit kielégítő textilipari. Utóbbi intézmény egyben a monarchia legrégebb óta fennálló ilyen jellegű iskolája is, hiszen 1860-tól már mint „Morvaországi felsőbb szövőiskola” működött.²⁸

A ciszlajtániai iparoktatás a Habsburg Monarchiában nemcsak a magyarok, hanem a horvátok számára is meghatározó mintát és elsődleges viszonyítási pontot jelentett. Szterényi József 1892-ben, még mint erdélyi iparfelügyelő, egy, a kereskedelemügyi miniszterhez küldött levelében az iparoktatás kérdéseit tárgyalva Ausztriáról, mint a legmeghatározóbb referenciapontról beszélt, „*mely szakoktatásunk reformkérdésénél mintául szolgál*”.²⁹ Fontos azonban látni, hogy mind a magyarok, mind a horvátok igyekeztek kellő kritikával és a saját viszonyaikhoz igazítva adaptálni az osztrák eredményeket és más forrásokból is merítettek.

Így például Isidor Kršnjavi,³⁰ a horvát iparművészeti múzeum és iskola alapítója, 1883-ban megfogalmazott véleménye szerint a bécsi szakiskolák és tanműhelyek rossz gyakorlatot követnek, amikor szükségleteik fedezetére kifejezetten a piacra termelnek, hiszen így saját végzett növendékeiknek lesznek legfőbb konkurenciái és az oktatási feladatuk is csorbát szenvedhet, ezért ezt az irányvonalat elvetette, de számos más elemében követte az osztrák mintákat (JIRSAK, 2008: 200-201).

²⁸ A brünni textilipari szakiskola előzményei azonban még korábbra vezethetők vissza, hiszen 1850-ben egy technikai és reáliskolai tagozattal megnyíló tanintézet továbbfejlődésével jött létre. A megnyitást követően a reáliskola hamarosan különvált és mint felsőreáliskola működött tovább, ezzel párhuzamosan a technikai tagozatból egy több szakosztályból álló ipariskola alakult. Az ipariskola textilipari tagozata azonban csakhamar innen is kivált és a helyi textiliparosok aktív közreműködésének köszönhetően egy önálló, két évfolyamos „felsőbb ipariskola” formájában nyithatta meg kapuit már 1860-ban. A szervezete és tanterve a későbbi tanügyi reformok során módosult, de a képzési célja ugyanaz maradt (ALTMANN, 1906/1907: 177-187; IPAROKTATÁS, 1904: 172-173).

²⁹ MNL OL K 231 139. d. 18372. sz. 1892. március 14. Szterényi József M. Kir. iparfelügyelő felterjesztése a szakrajzminták és tankönyvek tárgyában.

³⁰ Isidor Kršnjavi (1845–1927) horvát festő, művészettörténész és politikus. A zágrábi Iparművészeti Múzeum (1880) és iparművészeti iskola (1882) alapítója. 1884-től a horvát szábor képviselője és 1884 és 1891 között Khuen-Héderváry Károly bán felkérésére a horvát autonóm oktatásügyi tárca vezetője. (Részletesen ld.: JIRSAK, 2008)

A magyar iparoktatás gründolási időszaka nem esik messze az ausztriaiától, még ha ezt követően az eltérő gazdasági és társadalmi körülmények némileg lassabb fejlődési ütemet is szabtak a rendszer kiépüléséhez. Talán nem meglepő, hogy a magyar oktatásügyi szakemberek szintén Franciaországban találták meg a legjobb modellt a középfokú iparoktatás számára. A magyar rendszer origójaként is értelmezhető kassai iskolát 1872-ben Szakkay József hosszabb tanulmányútját követően belga, és főként francia minták alapján hozta létre (SZAKKAY, 1876: 12-13). A magyar ipariskolai tanárok az egész korszakban rendszeresen részesültek külföldi tanulmányutakat támogató állami ösztöndíjakban, melyek legfontosabb állomásai között a Monarchia Lajtán túli intézményeit is megtalálhatjuk. A magyar és az osztrák iparoktatás viszonyát a hivatalos oktatáspolitikai szintéren túl az egyes intézmények és személyek közötti kapcsolatok is tovább erősítették, illetve befolyásolták. Akárcsak az ipari szakmunkások esetében, a szaktanárok első generációja is főként a Monarchia Lajtán túli területeiről származott, vagy ha a Magyar Szent Korona Országainak szülöttje volt is, szakmai szocializációja révén erősen kötődött Ciszlajtániához. A temesvári fa- és fémipari szakiskola egyik jeles tanára, Klein Jakab³¹ például 1875 és 1885 között a csernovici állami ipariskola építészeti szaktanára volt, mielőtt Temesvárra hívták szaktanárnak, de később is nyomon követte az osztrák fejleményeket (KLEIN, 1892). A késmárki szövőipari iskola neves tanára és igazgatója, Tschörner József is a Monarchia cseh-morva területeiről származott és szorgalmasan kellett tanulnia a magyar nyelvet, hogy pozícióját megtarthassa (VÖRÖS, 2020: 104).³²

Az egyik legfontosabb szakmai lap, a *Magyar Iparoktatás* hasábjain is rendszeresen foglalkoztak a birodalom ciszlajtán területének iparoktatásával. A lap vizsgálata alapján Ausztria egyértelműen viszonyítási pontot jelentett a magyar iparoktatási szakembereknek, érvként és ellenérvként egyaránt megjelent a magyar oktatáspolitikai döntések és reformok indoklásánál (részletesebben ld. VÖRÖS, 2017).

A Monarchia iparoktatása vagy osztrák és magyar iparoktatás?

Az Osztrák-Magyar Monarchia iparoktatása egy külső szemlélőnek meglehetősen egységes képet mutathat, hiszen az intézménytípusok, a rendszer egészének a felépítése, a legfontosabb

³¹ Klein Jakab (1855–?): zsidó származású műépítész, ipariskolai tanár és tankönyvszerző. Szabadkán született 1855-ben. A gimnáziumot szülővárosában végezte, felsőfokú műszaki képzésben a budapesti műegyetemen vett részt, majd a bécsi műegyetem műépítészeti karán folytatta tanulmányait. 1878-tól a csernovici állami ipartanodában, 1885-től a temesvári ipariskolában dolgozott szaktanárként (SZINNYEI; MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON *Klein Jakab*; MAGYAR IPAROKTATÁS, 1903/1904: 319).

³² MNL OL K231 140 d. 4. tétel 59850. Szerényi József iparoktatási miniszteri biztos jelentése/javaslattétele (1895. március 31.)

képzési elvek és metódusok közel azonosnak mondhatóak, de a sajátos államjogi szerkezetnek köszönhetően az oktatásügy Ciszlajtániában és Magyarországon saját, önálló hatáskörnek számított, sőt előfordult, hogy „a nemzeti és állampatrióta értékek” ütközésének színterévé vált és a szakoktatási rendszer egybemosódását markáns határvonalak meghúzásával igyekeztek elkerülni (vö. SCHWARCZWÖLDER, 2018: 32). Különösen érzékeny pontnak számítottak a határmenti régiók intézményei, ebből a szempontból is Pozsony iparoktatása. A város erős nemzeti öntudattal rendelkező németajkú polgársága és a magyar kormány között a pozsonyi szövőipari tanműhely így válhatott konfliktusforrássá a századfordulón.

A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara által 1891-ben alapított tanműhely a filoxérajárvány által sújtott szőlősgazdák megsegítésére jött létre, alternatív kereseti forrást kínálva számukra. Az intézet és a végzett növendékek állandó foglalkoztatására a kamara egy szövetkezetet létesített, melynek műhelyében elsősorban csomózott szőnyegek készültek és kerültek eladásra (SZTERÉNYI, 1897: 541-543; VÍG, 1932: 404). A pozsonyi kamara a tanműhely eredményes működéséhez szükséges tanerőt a Lajtán túlon, a bennischi szövőiskolában találta meg Schmidt Mór személyében.³³ Schmidt áthelyezésével kapcsolatban a kamara közvetlenül az osztrák oktatásügyi miniszterhez fordult, aki 1892. november 28-án kelt levelében tájékoztatta a magyar kereskedelemügyi minisztert, hogy „*a kért egyén november végével felmentetett*”.³⁴ A kereskedelemügyi minisztériumban viszont jelentős nemtetszést váltott ki a pozsonyi kamara eljárása. Az 1868. évi VI. tc. értelmében ugyanis, a Magyar Szent Korona Országai területén létrejött kamarák a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi (1889 után kereskedelemügyi) miniszter alá tartoztak és előterjesztéseiket közvetlenül hozzá kellett küldeniük. A hivatali ügyintézés rendjét alaposan megsértve jártak el tehát a pozsonyiak, amikor a magyar minisztériumot teljesen mellőzve intézték ügyüket és a magyar felsőbb szervek csak az osztrák kultuszminiszter leveléből értesültek a kérdésről. A magyar minisztériumban a nemzeti érdekek megsértéseként értelmezték az esetet, melyet a kamara titkára, Meltzl Oszkár³⁵ németesítő törekvésének tulajdonítottak: „*Különb en ez a kamara jelenlegi titkára alatt rendkívüli hajlammal bír a germanizálásra is, melyért egy ízben meg is dorgáltatott*.”³⁶ Utóbbi vádat árnyalhatja talán, hogy a történeti emlékezet Meltzlt az erdélyi származású szász politikusok mérsékeltebb ágához sorolja, aki nagyívű kultúrtörténeti

³³ A magyar textilipar fejletlensége miatt a megfelelő magyarországi szakember megtalálására esélyük sem lett volna ekkor (vö. VÖRÖS, 2020: 104-105).

³⁴ MNL OL K 231 140 d. 83447. sz. (1892. november 28.)

³⁵ Meltzl Oszkár (1843–1905) szász jogász, politikus, szakíró és a pozsonyi kereskedelmi és iparkamara titkára. Jogot végzett, majd az állam szolgálatába lépett, Marosvásárhelyen volt főügyész (1874). 1875-ben már a nagyszabadi jogakadémia professzora, annak 1887-es feloszlataáig. 1886–1898 között Nagyszabadi képviselője a Szabadelvű Párt színeiben, a szász-magyar megegyezés híve. (SZINNYEI; MÉL *Meltzl Oszkár*)

³⁶ MNL OL K 231 140 d. 83447. sz. (1892. november 28.)

művében megfogalmazott véleménye szerint a szászok zavartalan fejlődését és kibontakozását csak a történelmi magyar államiság tudja biztosítani (MELTZL, 1878.). A kereskedelemügyi miniszter végül figyelmeztette a kamarát, hogy „[...] ily helytelen eljárástól jövőben tartózkodjék”,³⁷ ugyanakkor azt is kijelentette, hogy amennyiben Schmidt Mór alkalmasnak bizonyulna, engedélyezi a pozsonyi működését. Schmidt végül évekig a pozsonyi tanműhelyben maradt, de az intézmény sorsát megpecsételni látszik kinevezése. A műhely működéséhez szükséges állami segínyt 1894-től ugyanis csak évről évre engedélyezte a minisztérium, végül 1904. január elsejével meg is vonta azt (MAGYAR IPAR, 1904: 1146).

Feltehetjük a kérdést, hogy a pozsonyi tanműhely a 19. század végi erősödő nacionalista törekvéseknek esett-e áldozatul, vagy a racionális piaci igényeket nem tudta-e maradéktalanul kiszolgálni. A válasz, hogy talán mindkettő igaz: a modernizáció és a nemzetépítés eszméje egyszerre szötte át az iparoktatás szövetét; a Monarchia egyszerre teremtett átfogó keretet a magyar és az osztrák (illetve a horvát) iparoktatás számára, de egyúttal biztosította a saját nemzeti útkeresés lehetőségét is, ezáltal az iparoktatás az erőterek ütközőpontjává is válhatott.

IRODALOM

ALTMANN Gyula (1906/1907): Az osztrák szövőiskolák fejlődésének története. Magyar Iparoktatás, 10. évf., 6. sz. 177-18.

BERNER, Esther – GONON, Phillip (eds., 2015): History of Vocational Education and Training in Europe - Cases, Concepts and Challenges. Peter Lang, Bern.

BUSEMEYER, Marius. R. – TRAMPUSCH, Christine (2012): Introduction: The comparative political economy of collective skill formation. In: Busemeyer, Marius R. – Trampusch, Christine (eds.): The political economy of collective skill formation. Oxford University Press, Oxford. 3-38.

DEISSINGER, Thomas (1994): The Evolution of the Modern Vocational Training Systems in England and Germany: A Comparative View. Compare. A Journal of Comparative Education, 24. évf., 1. sz. 17-36.

DEISSINGER, Thomas – GONON, Philipp (2021): Towards an international comparative history of vocational education and training. Journal of Vocational Education & Training, 73. évf., 2. sz. 191-196

DITCHEN, Henryk (2015): Die Politechnika Lwowska in Lemberg. Geschichte einer Technischen Hochschule im multinationalen Umfeld. Berlin, Logos Verlag.

³⁷ MNL OL K 231 140 d. 83447. sz. (1892. november 28.)

- ENGELBRECHT, Helmut (1984): Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Band 3. Wien.
- GALÁNTAI József (2004): Az osztrák-magyar viszony jellege a dualizmusban. In: Cieger András (szerk.): A kiegyezés. Osiris Kiadó, Budapest. 536-545.
- GOSPEL, Howard (ed., 1991): Industrial Training and Technological Innovation A Comparative and Historical Study. Routledge, New York.
- GREINERT, Wolf-Dietrich (ed., 2005): Berufliche Breitenausbildung in Europa Die geschichtliche Entwicklung der klassischen Ausbildungsmodelle im 19. Jahrhundert und ihre Vorbildfunktion Mit einer Fortsetzung der Berufsbildungsgeschichte der Länder England, Frankreich und Deutschland in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Cedefop Panorama series. Luxemburg.
- GRÜNER, Gustav (1983): Die Tradition der tschechoslowakischen Ingenieurausbildung. Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. 24. évf., 1. sz. 125-136.
- GRÜNER, Gustav (hrsg., 1987): Quellen und Dokumente zur Entwicklung der österreichischen Staats-Gewerbeschulen. Böhlau Verlag, Köln-Wien.
- HANF, Georg – GREINERT, Wolf-Dietrich (eds., 2004): Towards a history of vocational education and training (VET) in Europe in a comparative perspective: Proceedings of the first international conference October 2002, Florence. Volume I. The rise of national VET systems in a comparative perspective, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.
- HEGYI Ferenc (2016): Szentől Tatáig. A piarista rend és a műszaki-gazdasági szakoktatás kezdetei Magyarországon. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest.
- HEIKKINEN, Anja (2004a): Can European policy draw on models of vocational education? In: Towards a history of vocational education and training (VET) in Europe in a comparative perspective. Volume I. Cedefop, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg. 100-121.
- HEIKKINEN, Anja (2004b): Models, paradigms or cultures of vocational education. *European Journal of Vocational Training*, 2. évf., 32. sz. 32-44.
- HEIKKINEN, Anja – LASSNIGG, Lorenz (2015): Myths and Brands in Vocational Education. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- JIRSAK, Libuše (2008): Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte. Matica Hrvatska, Zágráb.

- JUDSON, M. Pieter (2016): *The Habsburg Empire. A New History.* The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-London.
- KATUS László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Kronosz Kiadó, Pécs.
- KLEIN Jakab (1892): *Az osztrák iparszakoktatás párhuzamban a magyarral: tanulmányúti jelentés.* Kereskedelmi és Iparkamara, Temesvár.
- KONEČNÝ, Peter (2013): *Staat, Bergbau und Bergakademie. Montanexperten im 18. und frühen 19. Jahrhundert.* In: Hartmut Schleiff – Peter Konečný (eds.): *Staat, Bergbau und Bergakademie: Montanexperten im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – Beihefte.* 95-124.
- KÖVÉR György (1982): *Iparosodás agrárországban.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- MELTZL Oszkár (1878): *Erdélyi szászok állása Magyarországon.* Filtsch S. Ny., Nagyszében.
- MICHELSEN, Svein – STENSTRÖM, Marja Leena (eds., 2018): *Vocational Education in the Nordic Countries – The Historical Evolution.* Routledge, London.
- NAGY Péter Tibor (2011): *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- OROSZ Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- ÖBL –BRUCKMÜLLER, Ernst – GRUBER, Christine (eds.) (2003–2020): *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. Online Edition.* Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. <https://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes> [2023.10.20.]
- PÉTER László (2004): *Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben.* In: Cieger András (szerk.): *A kiegyezés.* Osiris Kiadó, Budapest. 546-584.
- REDEN, Alexander Sixtus (1989): *Az Osztrák-Magyar Monarchia.* Széchényi Kiadó, Budapest.
- RUMPLER, Helmut (2004): *A nemzeti liberalizmus fényei és árnyai.* In: Cieger András (szerk.): *A kiegyezés.* Osiris Kiadó, Budapest. 476-485.
- SCHERMAIER, Josef (1981): *Die Allgemeine Handwerkerschule, eine Schule der beruflichen Vorbildung,* VWGO, Wien.
- SCHÜTTE, Ulrich (1984): *Architekt und Ingenieur.* In: Ulrich Schütte (szerk.): *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden.* Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek. 18-38.
- SCHWARCZWÖLDER Ádám (2021): *Közös ügyek – közös felelősség?* In: Farkas Judit Antónia et. al. (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2020. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár - Magyar Napló,* Budapest. 78-104.

- SCHWARCZWÖLDER Ádám (2018): Egy személyre szabott birodalom uralkodója. Ferenc József. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2017. VERITAS Történetkutató Intézet - Magyar Napló, Budapest. 25-40.
- STUMPFOLL Ede (szerk., 1914): A temesvári M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola értesítője az 1913–1914. tanévről. Hunyadi Kny., Temesvár.
- SWANSON, John C. (2008): A birodalom teste. In: Gáspár Zsuzsa (szerk.): Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918). Officina '96, Budapest. 36-101.
- SZAKKAY József (szerk., 1876): A kassai állami gépészeti felsőbb ipartanoda tudósítványa az 1875/76. tanévről. Pannonia Kiadó, Kassa.
- SZINNYEI József (1891-1914): Magyar írók élete és munkái I–XIV. Budapest: Hornyánszky. 1891-1914.
- [SZ. N.] (1904): A pozsonyi szövőiskola vége. Magyar Ipar, 25. évf., 52. sz. 1146.
- [SZ.N.] (1904): Az iparoktatás Magyarországon és a külföldön. kiadja: A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter, Athenaeum, Budapest.
- SZTERÉNYI József (1897): Az iparoktatás Magyarországon. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- THELEN, Kathleen (2004): How institutions evolve. The political economy of skills in Germany, Britain, the United States, and Japan. Cambridge University Press, New York.
- TÓTH Áron (2019): Mester, mérnök, építész. A professzionális építészeti képzés kezdetei Magyarországon. Ars Hungarica, 45. évf., 1. sz. 41-50.
- TRAMPUSCH, Christine (2014): Berufsausbildung, Tarifpolitik und Sozialpartnerschaft: Eine historische Analyse der Entstehung des dualen Systems in Deutschland und Österreich. Industrielle Beziehungen – Zeitschrift fuer Arbeit, Organisation und Management – The German Journal of Industrial Relations, 21. évf., 2. sz. 160-180.
- TRAMPUSCH, Christine (2010): Co-evolution of skills and welfare in coordinated market economies? A comparative historical analysis of Denmark, the Netherlands, and Switzerland between 1870 and 1940. European Journal of Industrial Relations, 16. évf., 3. sz. 197-220.
- UGRAI János (2014): Központosítás és a modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitikai megszületése a 18. század második felében. Új Mandátum, Budapest.
- UJVÁRI Péter (szerk.) (1929): Magyar Zsidó Lexikon. A Magyar Zsidó Lexikon Kiadóvállalat, Budapest.
- VÍG Albert (1932): Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. különösen 1867 óta. Pátria, Budapest.

VÍG Albert (1899/1900): Iparoktatásunk közművelődési és ipari feladatai. Magyar Iparoktatás, 4. évf., 6. sz. 161-165.

VÖRÖS Katalin (2020): „Az iskola embere [...] az iskolai közélet munkása”. Szaktanárok a dualizmus kori középfokú iparoktatásban. *Ars Hungarica*, 45. évf., 1. sz. 99-106.

VÖRÖS Katalin (2017): Az iparoktatás külföldön. Kísérlet a dualizmus kori pedagógiai sajtó és iparoktatás-politika árnyalására. *Századvég*, 83. évf., 1. sz. 81-99.

VÖRÖS Katalin (2013): „Kié a tanonc?”: A kettős felügyeleti rendszer a 19. század második felének tanoncoktatásában. In: MÉREG Martin – SOMODI Imre – VÖRÖS Katalin (szerk.) *Tanulmányok a neveléstudomány pécsi műhelyéből. PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.* 55-64.

WESTRITSCHNIG, Karl Josef (2015): *Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848-1918. Bildungsebenen - Bildungsarten – Bildungsprinzipien.* GRIN Verlag, München.

WILDA, Eduard (1879): *Wahrnehmungen und Gedanken über technisch-gewerbliches Schulwesen.* Knapp, Leipzig.

ZULAWSKI Andor (1901/1902): Ausztria eddigi iparoktatási politikájának eredményei és jövője. *Magyar Iparoktatás*, 6. évf., 14. sz. 432-438.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levétár Országos Levéltára K 231 Kereskedelemügyi Minisztérium 139. doboz 18372. sz. (1892. március 14.) Sztérényi József M. Kir. iparfelügyelő felterjesztése a szakrajzminták és tankönyvek tárgyában

Magyar Nemzeti Levétár Országos Levéltára K 231 Kereskedelemügyi Minisztérium 140. doboz 83447. sz. (1892. november 28.) Az osztrák oktatásügyi miniszter levele a pozsonyi kamara kérése kapcsán.

MNL OL K231 140 d. 4. tétel 59850. Sztérényi József iparoktatási miniszteri biztos jelentése/javaslattétele (1895. március 31.)

Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Oesterreich (RGI), XXIX. Stück, 62: Gesetz vom 14. Mai 1869.

NEMES-WÉBER ZSÓFIA

A PÁRTIDEOLÓGIA MEGJELENÉSE A MAGYAR ÓVÓNŐK ÉLETÉBEN AZ 1950-ES 1960-AS ÉVEKBEN

Történeti áttekintés

Az 1950-es és 1960-as évek Magyarországot a kommunista rendszer által vezetett politikai és társadalmi változások jellemezték. Ezekben az évtizedekben az országot az ideológiai átalakulások, a szovjet befolyás és a gazdasági tervezés irányította. 1949-ben a törvénybe iktatták a Magyar Népköztársaság alkotmányát, és az ország a következő évtizedekben a kommunista rendszer irányítása alatt állt. A Szovjetunió jelentős befolyással rendelkezett a magyar kormány és társadalom felett, az 1950-es évek közepétől pedig a magyar gazdaság szovjet mintára történő központosításának folyamata zajlott. Az ötéves tervrendszer keretében a gazdaság tervezett célokat és irányelveket követett, ami jelentős változásokat hozott a társadalmi és gazdasági szerkezetben, emellett előtérbe került a kommunista ideológia és a munkássztyálya szerepe. Az állam irányította az iparágakat, és a munkásság volt a rendszer alapvető társadalmi osztálya. Ez az időszak az ún. Rákosi-korszak, amelynek során szigorú sztálinista irányvonalat követtek, az 1960-as években azonban egy enyhülési időszak következett, amely a Kádár-korszak kezdetét jelentette, mely során némi kulturális és gazdasági liberalizáció következett be. Az iparosodás és a területi munkaerő-mobilitás eredményeként a városokban és az ipari területeken történt jelentős népességnövekedés. Az ország városiasodott, az ipar a gazdaság meghatározó ágazatává vált (ROMSICS, 2005).

Az 1950-es és 1960-as évek a magyar oktatásügyben jelentős változásokat hoztak magukkal, különösen a politikai és társadalmi folyamatok tükrében. Ebben az időszakban Magyarországon a kommunista rendszer konszolidálódott, és az oktatás is ehhez az ideológiai és politikai irányvonalhoz igazodott. A tananyagot és a tanítási módszereket a szocialista eszmékkel összhangban álló tartalmakra módosították, egységes tanterveket vezettek be az iskolákban, hogy biztosítsák az oktatás egyforma színvonalát és az ideológiai egységet. Az oktatási rendszeren keresztül igyekeztek növelni a társadalmi mobilitást, lehetőséget biztosítva az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó diákoknak a felsőoktatásban való részvételre. Az ideológiai oktatásra nagy hangsúlyt fektettek, különösen a marxizmus-leninizmus tantárgyak terén. Az iskolákban a szocialista eszmékkel való egyetértés és azok propagálása volt az elvárás, mely a pedagógustársadalomra is nagy hatással volt. Az oktatási

intézményekben elvárták a tanároktól a kommunista ideológiával való azonosulást, valamint végbement a tanárok politikai szűrése is (ROMSICS, 2005).

Aczél György a tudományt úgy értelmezi, mint a korszak termelőerejét. A tudásra a társadalom boldogulásának eszközeként tekint, ennek értelmében új társadalmi célokat jelöl ki, mint például: a tudományok művelőinek gyarapodjon a száma, emellett az egyre nagyobb műveltséget át is adják a következő nemzedékeknek. Mindezek alapvető feltétele, hogy az általános műveltségi színvonalnak is jelentősen emelkednie szükséges. Ugyanakkor a fentiek fölé helyezi Aczél György a nevelés jelentőségét, amelynek célja a szellemi igények növelése és a hozzá kapcsolódó élethosszig történő önművelésre való képesség felerősítése. Célkitűzéseit a gyorsan változó körülményekkel és a nagyléptékű ipari fejlődéssel magyarázza, mivel ezek velejárója a munka világának jelentős változása, ami a munkaerőtől egy gyors, rugalmas alkalmazkodást vár el. A munkaerő és képességek ilyen módon történő kiaknázása nem elsősorban a termelés színvonalának és hatékonyságának emelkedését szolgálja (ACZÉL, 1985). A szerző inkább a társadalmi előnyeit emeli ki: *„Az ember a maga javára, a társadalom hasznára fordítsa a termelőerők fejlődését, hogy képes legyen gazdagabbá tenni, emberibbé tenni az életét.”* (ACZÉL, 1985: 15). Aczél György kiemeli a jövő nemzedékének, a gyermek minél teljesebb és sokoldalúbb nevelési feltételeinek megteremtését. Mivel a nevelés társadalmi értéke jelentős, így tovább emelkedik a pedagógusok felelőssége és szerepe (ACZÉL, 1985). A szocialista társadalmi haladás elengedhetetlen része, hogy mindenki lehetőséget kapjon arra, hogy lépést tarthasson a tudományos-technikai fejlődéssel, emellett mindenkinek lehetőleg olyan munka jusson, amely szellemileg kielégíti, képességeit kiaknázza, amely által értő és cselekvő részese legyen a haladásnak. Mindezeknek alapvető feltétele, hogy az emberben rejlő lehetőségek kiaknázására mindenkinek egyforma esélye legyen, függetlenül minden külső tényezőtől, mint az osztályhelyzet, vagyon, etnikai hovatartozás. Az ilyenfajta egyenlőségnek megerősítői a nevelési, oktatási intézmények, azaz az óvoda, iskola. Ennek eredményeképpen a felnövekvő nemzedék még felelősségteljesebb és még sokrétűbb lehet (ACZÉL, 1985).

Az 1950-es és 1960-as években Magyarországon az óvónők szakmai és társadalmi helyzete jelentős változásokon ment keresztül, részben az oktatási rendszer reformjai, részben pedig a politikai és társadalmi változások hatására. Az 1950-es években a közoktatás terén jelentős reformok zajlottak, és az óvodákban is törekedtek a szakmai fejlődésre. Az óvónők képzését fokozatosan szakmai szintre emelték és az oktatás minőségét javították. Az óvónőknek magasabb szintű szaktudást kellett elsajátítaniuk, hogy jobban megértsék a gyermekfejlődést és a pedagógiai elveket. A kommunista rendszer politikai céljai

nagymértékben befolyásolták az oktatási rendszert is. Az óvodákban is propagálták a kommunista ideológiát és értékeket, és az óvónőknek is elvárás volt, hogy ezen elvekkel azonosuljanak, és azokat közvetítsék a gyermekeknek. Az 1950-es és 1960-as években az óvodák száma jelentősen növekedett Magyarországon. Az állami támogatás és az oktatási infrastruktúra fejlesztése révén több gyermeket tudtak óvodai oktatásban részesíteni. Ez azt jelentette, hogy több óvónőre volt szükség az országban, emellett az óvónők társadalmi szerepe is változott az időszakban. Míg az 1950-es években az óvónőket a kommunista ideológia propagálására is használták, az 1960-as években kezdték el hangsúlyozni a gyermeknevelésben betöltött általános és pedagógiai szerepüket. Az óvónők munkáját egyre inkább a gyerekek fejlődésének támogatására és a családdal való együttműködésre összpontosították.

Ideológiai beavatás

Egy nagymértékű átalakulás kezdetén gyakran hangoztatták a fiatalok és a teljes társadalom nevelésének jelentőségét. A szocialista változásban hasznos eszköznek találták a kisgyermekkel és szüleikkel mindennapos kapcsolatban álló óvónőket. *„...amikor a régi kapitalista társadalom átalakul, azoknak az új nemzedékeknek oktatása, nevelése és kiképzése, amelyek meg fogják teremteni a kommunista társadalmat, szintén nem maradhat a régiben. Csak ha az ifjúság oktatását, szervezését és nevelését gyökeresen átalakítjuk, csak akkor érhetjük el, hogy az ifjú nemzedék erőfeszítéseinek eredményeképpen létrejöjjön az a társadalom, amely nem hasonlít a régihez, azaz a kommunista társadalom”* (LENIN, 1953: 3). A cél és az ideológia merőben más a két vizsgált korszakban, mégis a beavatási filozófiai alapok hasonlóságot mutatnak.

A kiválasztás. Egy különleges, kiemelkedőnek ítélt csoporthoz tartozás feltétele volt az eszmével megegyező életmód folytatása, amelyet szigorúan alátámasztottnak kellett minősíteni ahhoz, hogy a vágyott kapuk kitaruljanak a csatlakozni vágyók előtt. A kitüntetett szocialista csoportokba bejutáshoz szilárd ideológiai meggyőződésre volt szükség, melyeket továbbképzésekkel igyekeztek elérni. *„Nagyrészt ideológiai képzés eredménye, hogy óvónőink világnézeti kérdésekben pozitív irányba fejlődtek, pártunkhoz közelebb kerültek. Többen lettek ebben az évben tagjelöltek, párttagok. Szép számmal vannak óvónőink között tanácsstagok, MNDSZ vezetőségi tagok.”* (BESEY, 1956: 114).

A *tanulási folyamatot* is hasonlóképpen valósították meg, az életmódváltáshoz vezető utat az önkéntesség alapján, felkészült előadás és magyarázatot követően a résztvevők jelentős változásokat eszközölnek életvezetésükben. *„A szocialista munkaközösségek önként*

jelentkező óvónőkből szerveződnek az előző évekhez hasonlóan, a résztvevők számára legkönnyebben elérhető helységekben. A munkaközösségi megbeszélések lehetőséget nyújtanak majd a résztvevő óvónők aktív bekapcsolódására. Olyan elgondolások vannak a megbeszélések élénkítésére, hogy az óvónők közül egyesek egyéni vállalás alapján rövid beszámolókat készítenek. E beszámolók anyaga a kézikönyv egy-egy részletének végrehajtása során szerzett problémák és tapasztalatok lennének. Ezekkel kapcsolatban azután élénk vitát lehet indítani.” (TÓTH, 1957: 284)

A nézetek befogadásáról úgy vélekedtek, hogy nem elegendő hallani vagy megtanulni az eszmét, a valós elsajátításhoz bensővé kell tenni, igazán érezni a lényegét. Hermann Aliz a Bezerédj Amália Óvónőképző iskolai alapszerveinek párttitkára írta az *Óvodai Nevelés* folyóiratban az óvónőképzős diákokról: *„Tizenhét évesek növendékeink, amikor kibocsátjuk őket az életbe. Rendkívül fontos, hogy meglegyen bennük az a világnézeti érettség, az az eszmei-politikai lap, amelyre a szülőkkel, az emberekkel való érintkezésben szükségük van. Szeretnők, ha az óvónő, mint a mi eszméink zászlóvivője, mint a mi kultúránk hordozója menne az emberek közé. Hivatásuk tág értelemben vett „népnevelő” feladata még idegen a számukra. Szó és tett, sajnos, korántsem forrtak bennük eggyé – életük újjászületését tanulják, tudomásul veszik, de valójában nem élték át.” (HERMANN, 1956: 100).*

A kiválasztásról, a tanulási folyamatról és a nézetek befogadásáról a kiválasztott idézetek megmutatták, hogy a folyamat, amelynek révén az érdeklődő „süket” szemlélemből igazi, mélyen átélő tagjává válik a közösségnek, néhány mérföldkövet jelentő ponton kellett átjutnia.

Az óvónő, mint a politika aktora

Az 1966-os rendtartás kimondja, hogy a vezető óvónő feladata a helyi társadalmi- és pártszervezetekkel történő kapcsolatfelvétel- és fenntartás (RENDTARTÁS, 1966). Még ebben az időszakban is számos további szereplő vett részt az oktatáspolitikában, hiszen a diákok, a szülők és a pedagógusok is fontos tagjai voltak a rendszernek (KOZMA, 2012). Kutatásomban a pedagógusok politikai szempontú megítélését azon belül is az óvónőképzet vizsgálom meg.

Magyarországon a második világháború utáni pedagóguskép átalakulása nem csak a tanárookra volt jellemző. Ahogy apránként a tudós tanár, a professzor eltűnőben volt és a megnevezésekben is összemosódott a tanítókkal és a középiskolai tanárokkal, akiket a szülők egységesen tanárként emlegettek. Az óvónők, a dajkák pedig homogenizáló néven óvodapedagógusok lettek, az 1960-as években pedig nevelők (KOZMA, 2012: 32).

Az 1953-as *Óvodai Nevelés* folyóiratban a választások fontosságáról és a párt mellett szóló érvekről ír Szabadi Ilona, mivel azáltal, hogy az óvónők közalkalmazottak lettek, példamutatásuk, politikai szerepvállalásuk, ahogy már fentebb említettük, fontossá vált az állam számára. Ebből adódóan írásában kiemeli az óvónők szerepét a szülők felé közvetített kampányban. *„Magyarázzuk meg a szülőknek, hogy most választjuk meg azokat, akik a törvényeket alkotják, olyan törvényeket, mint a kisdédóvási törvény, olyan határozatokat, mint a legutóbbi anya- és gyermekvédelem fejlesztéséről szóló határozat, melyek mind az ő érdekeiket szolgálják, ennek tudatában úgy adják le szavazatukat, hogy gyermekeik sorsa az ő kezükben van.”* (SZABADI, 1953: 85)

Az 1956-os eseményeket követően egy korábbi cikk helyesbítéseként megjelent a *Köznevelés* és az *Óvodai Nevelés* hasábjain Kádár János levele, amelyben a pedagógusok védelmére kel: *„Kizárja-e vajon ez azt, hogy a 70 000 magyar pedagógus közül egyes pedagógusok munkájában nem kísért még a szocialista-humanista nevelés által leghatározottabban elítélt, régi »drill« nevelés maradványa? Nem, ez nincs kizárva, sőt tudott dolog, hogy az általános egészséges fejlődésen belül, elszigetelt, egyes esetekként a múlt ilyen maradványai még léteznek és ezek teljes megszűnéséig harcolni kell és fogunk is ellene. De mai helyzetünket illetően kérdezzenek meg szülőt és pedagógust, vagy bármelyik neveléssel foglalkozó közéleti intézményt, szervezetet vagy tényezőt, mi az általánosabb hiba, a »drill«, vagy a lazaság? ... Még pontosabban, sok olyan nevelő van, aki óhajtaná ezt az elemi fegyelmet és rendet, fáradozik is kialakítása érdekében, de nem elég bátran és határozottan teszi ezt, mert tart az ezzel szemben még mindig jelentkező ellenállástól, a szülők és a gyermekek egy részében ég meglevő értetlenségtől. Nehezíti jelenleg a pedagógusok helyzetét az is, hogy egyes helyeken, talán jóindulatú, de szűklátókörű emberek, egyes pedagógusok 1956-os ellenforradalmi fellépéséből kiindulva, károsan általánosítanak és a pedagógusok becsületes többségével szemben is bizalmatlanok és elzárkózóak.”* (KÁDÁR, 1958: 72) Amellett, hogy óva inti a társadalmat a pedagógusokra vonatkozó negatív általánosításoktól, a szülők erős bizalmát kívánja nekik. A sorok mögöttes tartalma kiterjed nemcsak az óvónőkre, hanem az általuk közvetített ideológiára is, megerősítve ezzel a politikai szerepük fontosságát. Balogh Eszter tatabányai körzeti felügyelő felhívta a figyelmet arra, hogyan lehetséges ideológiai nevelést megvalósítani az óvodában, ennek azonban kikerülhetetlen feltétele, hogy a pedagógusokban meglegyen az akarat és az gyakorlatba átültethető tudás a szocialista nevelés célkitűzéseinek eredményes megvalósítására (BALOGH, 1958). *„Ha nem hisszük csökönnyösen és ellenzős szemmel, hogy politikamentesen is lehet élni*

és dolgozni: a partról nézni, hogy az Idő folyója viszi a történelmet nélkülünk.” (BALOGH, 1958: 416)

Óvóképző intézetek világnézeti nevelése

A fentiekben ismertetett pedagóguskép nem csak az alkalmazási viszonyok tekintetében változott, átalakultak a képzőintézetek és a képzés anyagának fókuszai is (KOZMA, 2012: 32). A középfokú óvónőképzésben a növendékek tizenhét évesen végeztek. Fiatalságukban rejlő veszélyekre hívta fel a figyelmet Hermann Aliz a Bezerédj Amália Óvónőképző iskolai alapszerveinek párttitkára az 1956-os cikkében. Kijelentette, hogy bár szeretnék, hogy a frissen végzett ifjú óvónők az ideológia „zászlóvivői” lennének, ehhez nem elég erős bennük a világnézeti érettségük, megtanulták a szükséges ismereteket, de nem tették igazán önmagukévá, nem elég erős az eszmei-politikai alapjuk, mint amennyire ez szükséges lenne. Mindemellett fontos feladatuk a „népnevelés”, de a növendékek ezzel nehezen azonosultak, és bizonytalanul közvetítették, ha közvetítették azt a szülők és a társadalom irányába (HERMANN, 1956).

Az óvodai törvény rendelkezései szerint csak képzettséggel rendelkező pedagógusokat lehetett foglalkoztatni. Ennek következtében a képesítés nélküli óvónőket – akár óvodákban, akár napköziotthonokban tevékenykedtek – kötelezték a végzettség megszerzésére. Szabadi Ilona 1953-ban megjelent publikációjában elismeri, hogy az iskola nem készítheti fel növendékeit a gyakorlatban felmerülő számos kérdésre, ezért javasolta a szocialista pedagógia alapelveinek és a szocialista nevelési módszereinek ismerete mellett, hogy folyamatosan bővítsék tudásukat, tanulmányozzák elsősorban a szovjet óvónők tapasztalatait (SZABADI, 1953: 84).

A XIX. kongresszust követő összegzés feladatai között is megjelenik, hogy *„fáradhatatlanul növeljük a felnövekvő nemzedék nevelőinek eszmei színvonalát. Minden eszközzel meg kell javítani az óvónőképzőkben a képzés minőségét. Az óvodai dolgozók között fokozni kell a politikai felvilágosító munkát. Állhatatosan arra kell törekednünk, hogy rendszeresen fokozzák ideológiai és pedagógiai szakképzettségüket.”*³⁸

A várt célkitűzések és az oktatás felépítésének vizsgálata mellett fontos kitekinteni a felsőfokú végzettséggel rendelkező óvónőkkel kapcsolatos gyakorlati meglátásokra, és a képzésre vonatkozó megállapításokra is. Ehhez a Közoktatásügyi Minisztérium folyóiratának, az Óvodai Nevelésnek a vonatkozó cikkei adnak támpontot. Forgó András a lélektani,

³⁸ Az óvodai nevelők feladatai a XIX. kongresszus után. Óvodai Nevelés, 6.évf., 3. sz. 52-55.

elméleti és módszertani ismeretek jelentőségének hangsúlyozása mellett újrafogalmazza a felsőfokú óvóképzéssel kapcsolatos társadalmi elvárásokat: „*Napjainkban – amikor a kommunista szakember képzése előtérbe kerül – maga az élet diktálja, hogy az óvónőképzés magasabb műveltséget nyújtson, szerettesse meg a pedagóguspályát, kapcsolja össze helyesen az elméletet a gyakorlattal és kapcsolja be a hallgatókat a szocialista építőmunka óvodán kívüli feladataiba.*” (FORGÓ, 1962: 174)

Hasonló szemlélet tükröződik az újrendszerű óvóképzést vizsgáló cikkből, amely kitér a frissen végzettek világnézeti szilárdságára, a szakmai felkészültségére, szakmai gyakorlatára, hivatástudatára, gyermekszemléletére, a szülőkkel való kapcsolat kialakítására, társadalmi munkájára, és az óvónői kollektívába való beilleszkedésére.³⁹ Mindezekkel összhangban hangoztatja az iskoláskort megelőző nevelést boncolgató cikk, hogy nagy jelentőséggel bírnának az óvodai nevelés területén folytatott pszichológiai és pedagógiai kutatások, az óvodai nevelők adottságaira is kiterjedő előírások, az óvónők az általános iskolai tanítókéval azonos színvonalú képesítése, amely továbbképzéseket követően egyfajta átjárhatóságot is biztosítana a számukra.⁴⁰

Az óvóképző színvonalának további emelésének céljából jött létre az 1958. évi 26. törvényerejű rendelet, amelynek hatására felszámolták a középfokú képző intézeteket.⁴¹ 1959 nyarán megszűntek a középfokú óvónőképzők és helyüket a kétéves felsőfokú képzők vették át (BAKSA ÉS HEGEDŰS, 2013). Az óvónőképzés fejlesztésének fő alapelve, hogy az óvodáskorú gyermek ideális nevelésének érdekében „*az óvónőnek világosan kell látnia, mire kell nevelnie, felkészítenie a gyermeket. Ezeknek a távolabbi céloknak ismerete nélkül aligha tudná elvégezni az előkészítés nagy és felelősség teli mindennapi munkáját*” (FARAGÓ, 1962: 292). Minden pedagógus legfőbb feladata, hogy a kongresszusi irányelvek közoktatásról szóló részének megfeleljen, még akkor is, ha abban az óvodákról külön nem tesznek említést, tehát a gyermekek életre nevelése, a tanulás és a munka erős kapcsolata, a marxizmus-leninizmus elveinek elmélyítése a mindennapi foglalkozási tervnek a része kell legyen (FARAGÓ, 1962: 292-293).

A felsőfokú – két tanulmányi évre szabott – óvónőképzés végleges tervét a Művelődésügyi Minisztérium Tanító- és Óvónőképző szakosztálya 1957-58-ban dolgozta ki. A képzés célját „*művelt, hivatásukat értő és szerető, kommunista világnézetű és erkölcsű óvónők képzésében*” állapította meg. Az óraterv és a tanulmányi tartalom kidolgozásában ez a

³⁹ Az újrendszerű óvónőképzés eredményeiről és hiányosságairól. Óvodai Nevelés, 15. évf., 7-8. sz. 76-279.

⁴⁰ Az iskoláskort megelőző nevelés. Óvodai Nevelés. 15. évf., 3. sz. 104.

⁴¹ 1958. évi 26. törvényerejű rendelet a tanító- és óvóképzésről https://jogkodex.hu/jsz/1958_26_tvr_2290928 [2021.11.21.]

cél, és ennek megfelelően a következő szempontok voltak irányadóak: a marxizmus-leninizmus központi helyének biztosítása viszonylag magas óraszámmal, az óvodai neveléshez különösképpen elengedhetetlen szilárd pszichológiai megalapozás, a gyakorlati képzés központba állítása, a módszertanok alapos kidolgozása (HERMANN, 1965: 412).

Gyakorló óvónők ideológiai meggyőződése

Besey László, a Komárom megyei oktatási osztály vezetője 1956-ban úgy összegezte a gyakorló óvónők addigi ideológiai fejlesztését, hogy ugyan már legálisan elmélyülhettek a marxizmus-leninizmus elveinek tanulmányozásában, ebben a tárgyban mégsem kaptak kellő támogatást. Bár fontos szerepet szántak az óvónőknek a szocialista erkölcs terjesztésében és a meggyőződéses kommunista emberek formálásában, az ő ideológiai meggyőződésük növekedésében is elmaradás mutatkozott. A támogató rendelkezések a Központi Vezetőségtől és a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet marxista-leninista tanszékéről nagymértékben elősegítette az óvónők továbbkésztését. Az 1954/1955. tanév és az 1955/1956. tanév összehasonlításában tetten érhető volt az intézkedések hatása. Az ideológiai képzéseken részesült óvónők aránya 18%-ról több, mint 40%-ra emelkedett. Jelentősen befolyásolta ez a változás a pedagógusok politikai meggyőződését. Nem csak világnézeti szempontból történtek változások, sokak a párthoz is közelebb kerültek mint tagjelöltek vagy párttagok, tanácsstagok és MDSZ vezetőségi tagok (BESEY, 1956).

A továbbképzésre évről évre nagyobb hangsúlyt fektettek, és azokat a Közoktatásügyi Minisztérium ideológiai közvetítőjének tekintették, ezek révén jutott el az óvónők széles köréhez a szovjet pedagógia elméleti és gyakorlati tapasztalata. A továbbképzések tartalmazták a népi demokrácia történetét, Rákosi Mátyás életét, a magyar kommunisták harcát, a magyar dolgozók kapcsolatát a Szovjetunióval és Sztálinnal (SZABADI, 1953). A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követően az ideológiai továbbképzések témái között a következők szerepeltek: a háború elkerülésének lehetősége, az emberekről való nagyfokú gondoskodás, ifjúság nevelésének kérdése, a békés egymás mellett élés, a személyi kultusz, s annak káros hatása, osztályharc éleződésének kérdése, a parlamenti út lehetősége, egy főre eső termelés problémája, második ötéves terv oktatásügyi előirányzatai kapcsán felmerülő hiányosságok.⁴²

Az ideológiai szemináriumoktól és konferenciáktól várták az óvónők világnézeti azonosulását és jártasságát, a szocialista nevelés célkitűzéseinek megfelelő munkásságát,

⁴² Ideológiai konferenciák az SZKP XX. kongresszusa után. Óvodai Nevelés, 9. évf., 6. sz.182-183.

emellett a politikai életben való aktivitását (SZABADI, 1953). Bizonyos továbbképzések kötelezőek voltak, például a *Politikai és pedagógiai kérdések* című előadássorozat, melyen a megyei és körzeti óvodai felügyelők és igazgatók kötelezően vettek részt, de önkéntes alapon, a megfelelő előképzettségi feltételek mellett más óvónők is csatlakozhattak. A pedagógus szakszervezetek azok számára is szerveztek politikai előadásokat, akik nem feleltek meg a fenti előírásoknak. Látható, hogy minden óvónőt szerettek volna elérni a programjaikkal. Tóth Andrásné a továbbképzésről szóló cikkében javasolja azoknak az óvónőknek, akik nem tudnak eljutni a munkaközösségek fejlesztéseire, sőt a ritkábban megrendezett előadásokra sem, hogy egyénileg dolgozzák fel a szakirodalmat (TÓTH, 1957).

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának nagy eredménye a konferenciák légkörében tapasztalt változás. *„Az óvónők nagy érdeklődést tanúsítottak a felmerült problémák iránt és szabadon bátran elmondták véleményüket, hangot adtak bíráló jellegű észrevételeiknek. Míg azelőtt nem egyszer csak adminisztratív intézkedések hatására jöttek el a konferenciákra, most szívesen vettek részt azokon. Korábban sokan igen passzívak voltak a megbeszéléseken, vita helyett inkább lecke szerűen elmondták az anyagot, most azonban igen élénk vita alakult ki, a hallgatók bátran és önállóan gondolkodtak. (...) Sokat jelentett az is, hogy a kongresszusi anyag sok olyan kérdéssel foglalkozik, amely közelről érintette az óvónőket.*”⁴³

A továbbképzések hatékonysága növekedett a változások hatására, a témakörök növelték a résztvevők aktivitását. Az ideológiai továbbképzések már a felügyelői látogatások alkalmával is egyre hangsúlyosabbá váltak. Besey László megfigyelése szerint a felügyelők helytelenül a formai ellenőrzésre koncentráltak, mivel lényegesen könnyebb volt a jegyzetek áttekintése és ellenőrzőkönyvbe rögzítése, mint részletes beszélgetés folytatása az óvónőkkel a napi politikai események tapasztalatairól és problémáiról. A szerző az igazgatók irányító és ellenőrző feladataik hiányosságait is felelőssé tette az óvónők ideológiai fejlődésének lassú üteméért (BESEY, 1956).

Konklúzió

„A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága felszólítja a tanítókat, tanítónőket, a közoktatás összes dolgozóit, hogy a szocialista társadalom számára művelt, képzett állampolgárokat, a kommunizmus aktív építőit neveljék. A kommunista társadalom leendő építői szívós, bátor, munkaszerető emberek, akik minden nehézséget le tudnak győzni,

⁴³ Ideológiai konferenciák az SZKP XX. kongresszusa után. Óvodai Nevelés, 9. évf., 6. sz. 182.

*hűséges, nagy hazánk iránt, odaadó leninisták, ezeknek nevelése – ez a nagy, megtisztelő szerep vár az óvodai dolgozókra. Az a tudat, hogy a nevelők szerény, fáradtságos alkotómunkája szükséges a szocialista társadalomban, hogy ez hozzájárul a kommunizmus építéséhez, megtízszerezi az óvodai dolgozók energiáját.*⁴⁴ A szocialista emberideál nevelése vált az óvónők és minden pedagógus fő feladatává. Megteremtette az óvónői ideált. „A nagyobb követelményeknek nagyobb tudással, nagyobb odaadással, fokozottabb lendülettel és a hivatásszeretettől áthatva lehet csak eleget tenni.” (SZABADI, 1953: 84. Ennek megvalósításával kapcsolatban számos további elvárás következett az állam és a társadalom részéről.

A szülők felvilágosítása és helyes útra „terelése” nem merül ki a szovjet szerzők, mint Makarenkó, Arkin írásainak ajánlásában, vagy a szocialista nevelési módszerek helyes alkalmazásának segítségével, az óvónők feladata felhívni a figyelmet a szülők példamutatásának fontosságára (HÓDSÁGI, 1953). A családlátogatások eszközével az óvónő betekintést nyerhetett a családi életbe, és alkalmat kaphatott a szülőkkel történő mély beszélgetésekre, amelyek során az ő és a közösség ideológiai példáján elmélkedve hatást gyakorolhatott, illetve kellett gyakorolnia a szülők világnézetére. Ehhez azonban szilárd meggyőződésű, jól képzett óvónőkre volt szükség, aminek biztosításának érdekében az óvónőképzők is nagy hangsúlyt fektettek a növendékek ideológiai fejlesztésére, „népnevelő” feladatuk tudatosítására (HERMANN, 1956). A gyakorló óvónők esetében több szálon igyekezett az állam világnézeti továbbfejlesztésről gondoskodni, annak érdekében, hogy az óvónők minél szélesebb körét, ha nem is párttagként, de az ügyük elkötelezett támogatójaként és a propaganda szócsöveként a maguk oldalán tudhassa. Scholtz Gyula, Pest megyei ideológiai előadó összefoglalta, hogy *„a konferenciák kell, hogy megmutassák azt, hogy az óvónők lelkiismeretesen, lelkesen tanulnak, s hogy bár nem kezelik ügyüket kellően, mégis szép és eredményes munkát folytatnak. Ezzel együtt meg kell állapítani, hogy a Minisztériumnak, a Megyei Oktatási Osztálynak, a járási tanácsoknak, az igazgatóknak, s a helyi tanácsoknak sokkal nagyobb szeretettel és gondossággal kell óvodai nevelésünkkel törődnie, mer csakis így várhatjuk az óvónők ideológiai tanulása területén is eredményeket*” (SCHOLTZ, 1953: 305). Mindezek hatására remélték, hogy kialakul és megerősödik a szülők és az óvónők közötti kapcsolat és együttműködés. Ennek hatására a szocialista társadalom megbecsülése és az óvónők kultúráközvetítő hatása is növekedett, sőt az óvónők társadalmi munkájuk során javaslataikkal és iránymutatásukkal befolyásolni, használni tudták a

⁴⁴ Az óvodai nevelők feladatai a XIX: kongresszus után. Óvodai Nevelés, 6. évf., 3. sz. 52-55.

települések közösségi erejét, az óvoda és közösség előnyére (BESEY, 1956). Az 1966. évi Rendtartás nemcsak a vezető óvónők feladataira tér ki, hanem az óvónők kötelezettségeit is lajstromba szedi. A felsorolásban szerepel, hogy önképzés és a kínált továbbképzések segítségével folyamatosan fejlessze a világnézeti, szakmai és általános műveltségét. Emellett tökéletesítse a pedagógiai munkáját. Tartson kapcsolatot a gyermekek szüleivel a nevelési célok egységességének érdekében, egyúttal pedagógiai propagandát is folytasson.⁴⁵

Az 1950-es és 1960-as években Magyarországon, a kommunista rendszer konszolidációjának időszakában, a pártideológia erőteljesen jelen volt az oktatási és nevelési rendszerben is, beleértve az óvodai szektorokat is. A kommunista párt erős ellenőrzése alatt az óvónők és az óvodák is az ideológiai irányelvek mentén működtek. Az óvodai nevelésben is megjelent a marxista-leninista ideológia. Az óvónőknek az volt a feladatuk, hogy a gyermekeket az új szocialista társadalom értékeivel, szokásaival és ideológiájával ismertessék meg. Az óvodai nevelésben is megjelent a marxista-leninista ideológia. Az óvónőknek az volt a feladatuk, hogy a gyermekeket az új szocialista társadalom értékeivel, szokásaival és ideológiájával ismertessék meg, az egyenlőség, a kollektívizmus és a társadalmi igazságosság elveit erősítsék a gyermekekben, és elvárták tőlük, hogy legyenek lojálisak a párt irányelveihez, valamint az államhoz. Azok, akik nem mutatták ki a megfelelő lojalitást, hátrányba kerülhettek a szakmai pályafutásuk során. Az óvónők tehát nemcsak nevelőként, hanem az állam és a párt eszmei terjesztőiként is funkcionáltak. Az óvodák pedig az ideológiai képzés és ellenőrzés eszközeivé váltak, amelyek segítették a kommunista rendszer üzeneteinek terjesztését már a legfiatalabb generációknál is, ezáltal az óvodai környezetet alakították az új társadalomépítés eszméjének megfelelően.

IRODALOM

1958. évi 26. törvényerejű rendelet a tanító- és óvóképzésről.

https://jogkodex.hu/jsz/1958_26_tvr_2290928 [2021.11.21.]

ACZÉL György (1985): Szocializmus, Nemzet, Kultúra. Írások a kultúráról (1979-1985). Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Az iskoláskort megelőző nevelés. Óvodai Nevelés, 15. évf. 3. sz. 104.

Az óvodai nevelők feladatai a XIX. kongresszus után. Óvodai Nevelés, 6. évf., 3. sz. 52-55.

Az újrendszerű óvónőképzés eredményeiről és hiányosságairól. Óvodai Nevelés, 15. évf., 7-8. sz. 276-279.

⁴⁵ Rendtartás az óvodák számára (1966). Tankönyvkiadó, Budapest.

- BALOGH Eszter (1958): Van-e világnézeti nevelés az óvodában? Óvodai Nevelés, 11. évf., 12. sz. 413-416.
- BESEY László (1956): A Komárom megyei óvónők ideológiai továbbképzéséről. Óvodai Nevelés, 9. évf., 4. sz. 113-115.
- FORGÓ András (1962): Óvónőjelöltek az óvodában. Óvodai Nevelés, 15. évf., 5. sz. 174.
- HERMANN Alice (1965): Az óvoda és az óvóképzés. In: Simon Gyula (szerk.): Nevelésügyünk húsz éve 1945-1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. Tankönyvkiadó, Budapest. 365-418.
- HERMANN Aliz (1956): Az eszmei-politikai nevelés szolgálatában. Óvodai Nevelés, 9. évf., 3. sz. 100-102.
- HÓDSÁGI Béláné (1953): Hogyan neveljük a gyerekeket a szülők és az idősebbek tiszteletére. Óvodai Nevelés, 6. évf., 11. sz. 276-277.
- Ideológiai konferenciák az SZKP XX. kongresszusa után. Óvodai Nevelés, 9. évf., 6. sz. 182-183.
- KÁDÁR János (1958): Kádár János elvtárs levele. Óvodai Nevelés, 11. évf., 3. sz. 71-73.
- LENIN, V.I (1953): Az ifjúsági szövetségek feladatai. Óvodai Nevelés, 6. évf., 1. sz. 3.
- RENDTARTÁS az óvodák számára (1966). Tankönyvkiadó, Budapest.
- ROMSICS Ignác (2005): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- SCHOLTZ Gyula (1953): Az ideológiai továbbképzésről. Óvodai Nevelés, 6. évf., 12. sz. 304-305.
- SZABADI Ilona (1953): A kisdédóvási törvényről. Óvodai Nevelés, 6. évf., 4. sz. 83-85.
- TÓTH Andrásné (1957): Továbbképzés. Óvodai Nevelés, 7. évf., 11. sz. 284-286.

II. EGYETEM ÉS KÖZÖSSÉG

MAISCH PATRÍCIA

A POZSONYI EGYETEM PÉCSRE KÖLTÖZÉSÉNEK LENYOMATA A DUNÁNTÚL CÍMŰ NAPILAPBAN

(1922-1923)

Bevezetés

A pozsonyi magyar királyi tudományegyetem alapításáról (a debreceni egyetemmel együtt) az 1912. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezett, s előbbi ugyancsak ebben az évben vette fel – királyi engedéllyel – Erzsébet királyné nevét (POHÁNKA, 2011: 49). Az oktatás 1914-ben az állam- és jogtudományi fakultással vette kezdetét, melyhez 1918-ban a bölcsészettudományi, a nyelvtudományi, a történettudományi és az orvostudományi képzés csatlakozott. A trianoni békediktátumot követően az országhatáron kívül rekedt (pozsonyi és kolozsvári) tudományegyetemek 1920 és 1923 között Budapesten folytathatták tovább működésüket. A pozsonyi egyetem ideiglenes Pécsre költözéséről az 1921. évi XXV. törvénycikk rendelkezett, mely kimondta, hogy *„székhelyüknek a trianoni béke következtében történt elvesztése miatt az 1872. évi XIX. törvénycikkkel felállított kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet királyné-tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécssett nyer elhelyezést.”*

Az egyetem Pécsre költözését hosszas előkészületi folyamat előzte meg (POHÁNKA ÉS LENGVÁRI, 2011), mely az országos és helyi sajtót is foglalkoztatta. A tanulmány a helyi sajtó egy terméke, a *Dunántúl* vizsgálatával azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy milyen előkészületek előzték meg az egyetemnyitást a városban. A vizsgálat elsősorban azoknak a csomópontoknak a megvilágítását emeli fókuszba, melyek az egyetem fogad(tat)ására irányulnak, az egyetemáthelyezés és a város, illetve a régió közötti kapcsolat, a lehetséges előnyök és hátrányok taglalásának nyilvános diskurzusban való megjelenését érintik.

Kutatási kérdések és módszertan

Lipták Dorottya megállapítása, miszerint *„a könyv és a sajtó az új- és legújabb kori Európa 20. századig zajló történetének két fő médiuma, az európai kultúrtörténet integráns része”* (LIPTÁK, 2011: 1121) a tanulmányban vizsgált korszakra is érvényes, hiszen a 20. század harmadik évtizedének hajnalán a sajtóra továbbra is elsődleges médiumként tekinthetünk, melynek társadalom- és véleményformáló jellege ebben az időszakban is meghatározó. A

sajtótörténeti vizsgálatok ezredfordulót követő változása hazánkban, hogy míg a korábbiakban a sajtó elemzése politika- és irodalomtörténeti segédtudományként funkcionált, az elmúlt csaknem harminc évben a kutatók társadalomtörténeti megközelítésben kezdtek vizsgálni (GYÁNI, 2006; PINTÉR, 2013). A helyi és regionális kiadványok, napilapok vizsgálata a mikrotörténeti kutatások számos téren (többek között: társadalom-, politika-, mentalitás- és nevelés-, illetve felsőoktatástörténeti) való ismereteit képes szélesebb spektrumon kontextualizálni. A pécsi oktatással és oktatási intézményekkel kapcsolatos nevelés- és felsőoktatás vertikumán elhelyezkedő sajtótörténeti vizsgálatok nem egyedülállóak (MÉREG, 2011; STUMMER, 2022, 2020; TAKÁCS, 2019, 2018), a kutatás ezen vizsgálatok sorát igyekszik bővíteni, azonban elsősorban nem az intézményi keretet és annak működését emeli középpontba, hanem az intézmény (jelenléte) és a közvetlen környezet, a város és a (sajtó által kirajzolódó) közhangulat kapcsolatát.

A kutatómódszertani apparátus elsősorban a sajtóelemzés módszerét követi, mely hagyományosan arra a kérdésre keresi a választ, hogy egy adott médium hogyan viszonyul, milyen a viszonya a vizsgált témához (SZÉCHENYI, 2004). Ezt követi a feltárt források és adatok kontextualizálása, mely magával vonzza egyúttal a sajtóorgánumnak a korszakban vagy a régióban betöltött helyét és szerepét, esetleges politikai, vallási beágyazódását, vagyis azt a pozíciót, melyből mondandóját, üzeneteit megfogalmazza. Ez a szelet elkerülhetetlen velejárója a forráskritikai vizsgálatnak, hiszen maga a sajtó alapvetően társadalom- és véleményformáló szereppel rendelkezik, mely a feltárt információkat új megvilágításba helyezheti. Ez, mint a napilap történetéről szóló egységben látható, a *Dunántúl* napilap esetében is érvényes. A feltárt forrásanyagok dokumentumelemzés módszerével kerültek tematizálásra, illetve ezek mentén épültek ki az ismertetett főbb kategóriák is.

A kutatás kérdései – a fentiekhez alkalmazkodva – az alábbi felvetések mentén szerveződtek: Hogyan viszonyul a város/térség az egyetem áthelyezéséhez, s ennek milyen lenyomatai találhatók meg a sajtóban? Milyen előnyökre és hátrányokra fókuszál a helyi sajtó az egyetemnyitással kapcsolatban? Melyek jelennek meg ezek közül legtöbbször/visszatérő jelleggel? Hogyan alakul az egyetemáthelyezéssel kapcsolatos nyilvános diskurzus hangulata/hozzaállása a helyi sajtóban? Helyezi-e tágabb kontextusba az egyetem áthelyezését a helyi sajtó? Milyen főbb témák mentén szerveződik az egyetemáthelyezés- és nyitás a helyi sajtóban? A tanulmány az ezek mentén kialakult tematika szerint ismerteti az eredményeket.

Források

A kutatás szakirodalmi bázisát a pécsi egyetemtörténeti kutatások széleskörű anyagai segítették (többek között: FEDELES, LENGVÁRI, POHÁNKA ÉS POLYÁK, 2011; SCHMELCZER-POHÁNKA, 2018). Az összefoglaló munkák kiegészültek a Történeti Gyűjtemények blogjainak (tgyoblog.lib.pte.hu és tgyoblog.wordpress.com) széleskörű publikációival, melyek az egyetemtörténeti összefoglalók mellett az egykori egyetemi hétköznappal, tárgyi környezettel kapcsolatban is részletes ismereteket közölnek. Ugyancsak nagyon fontos adalékkul szolgált a Klebelsberg-kiállítás katalógusa (DEZSŐ ÉS PÁLMAI, 2023).

A kutatás primer forrása az 1911 és 1944 között megjelenő katolikus napilap, a *Dunántúl*. A sajtótermék történetéről 1996-ban publikált Kerekes Imre részletes áttekintést, melyben többek között azt is olvashatjuk, hogy a kiadó célkitűzése szerint a napilap „*az egész Dunántúl katolikusságának kíván vezető sajtóorgánuma lenni*” (KEREKES, 1996: 69). A napilap tartalma alapvetően konzervatív, keresztény és nemzeti felfogás mentén építkezett, céljait négy alappillér határozta meg: az egység közvetítése, az aktivitás fenntartása, az alapvető világnézet tiszta leszűrődése és a kortársak számára érthető nyelv használata. A szerb kivonulást követően a *Dunántúl* „*...mint pártoktól független napilap, kizárólag az előfizető és hirdető közönségre támaszkodik... A vidék legnagyobb és legtöbb példányban megjelenő napilapja. Vasárnapi és ünnepnapi számai-tartalomban és terjedelemben vetekednek a fővárosi lapokkal*” – idézi a történeti áttekintés (KEREKES, 1996: 74). Ugyancsak Kerekes Imre kutatásaiból tudható, hogy a vizsgált időszakban a napilap példányszáma 4600-ra tehető. A *Dunántúl* cikkeinek jellemzője, hogy a cikkszerzők nevét nem tünteti fel, ezért az idézett források kizárólag a megjelenés időpontjával, adott esetben címmel ellátva kerülnek jelölésre a tanulmányban.

A *Dunántúl* napilap teljes terjedelmében elérhető az Arcanum adatbázisban, ezáltal a szövegszintű keresés is könnyítette a sajtótermék releváns cikkeinek összeállítását. Az alapkutatás célja olyan feltérképezés elkészítése volt, mely az újság további forrásanyagainak bevonásával bővíthető. A vizsgálathoz az „Erzsébet Tudományegyetem” kulcsszó releváns sajtóanyaga került kutatásba, mely önmagában 1688 találatot hozott. A vizsgált időszakra vonatkoztatva, az 1922-ben és 1923-ban megjelent írások tekintetében ez 133, többféle témában és műfajban megjelent cikke szűkült. Az egyetemmel kapcsolatos cikkek a lapban való elhelyezkedésük szerint változatos képet mutatnak. A főoldalon összesen 23⁴⁶ cikk jelent

⁴⁶ Városi közgyűlés az egyetemért. Felirat a nemzetgyűléshez és a kormányhoz, 1922.02.01.; Baranyai képviselők a pécsi egyetemért. Mi lesz a pécsi hadapródiskolás épülettel?, 1922.02.09.; Zichy Gyula gróf megyéspüspök veheti az egyetemi küldöttséget, 1922.09.12.; Pécs és Baranya az Erzsébet-Tudomány

meg (1922-ben 13, 1923-ban 10), a hírek között 78⁴⁷ (1922-ben és 1923-ban is 39), a jegyzetek között csak 1923-ban találunk 3⁴⁸ írást, az egyéb szövegek között 1922-ben 13, 1923-ban 19 alkalommal⁴⁹ írtak az egyetemről, míg 1923-ban a színházi rovatban is található 2 beszámoló⁵⁰ (ezek az egyetemnyitás ünnepségéhez kapcsolódóan kerültek említésre). Az összesített megoszlást illetően egészen kiegyenlített a cikkek száma, 1922-ben 62, 1923-ban 71 írás született a keresőkifejezés vertikumán. A főbb témákat illetően, melyek mentén – a cikkek arányainak figyelembevételével – a kutatási eredmények bemutatása is történik, a következőképp alakult: 1. Az egyetemnyitás jogi alapja, harc az egyetemért; 2. Elhelyezés, egyetemi épületek, építkezések; 3. Helyi, regionális és országos érdekek; 4. Támogatók; 5.

Egyetemért, 1922.02.17.; A száműzött, 1922.02.17.; Szeptemberben megnyílik a pécsi egyetem, 1922.03.10.; 1923 szeptemberében megnyílik Pécsen az egyetem mindhárom fakultása, 1922.07.20.; A pécsi egyetem dékánjai, 1922.08.01.; A kereskedelmi iskola késve nyit meg, 1922.09.03.; A pécsi jogtanárok mind egyetemi rendes tanárok lettek, 1922.09.06.; A hivatalos lap csütörtöki száma közli a pécsi egyetemi tanárok kinevezését, 1922.09.14.; Prodékáni megerősítés, 1922.11.12.; Pécs fejlődése közegészségügyi téren, 1923.02.28.; A numerus clausus Pécsen akarják meglékelni?, 1923.03.08.; Sopronban lesz a pécsi egyetem teológiai fakultása, 1923.03.11.; Az Erzsébet-egyetemen rendben folynak az előadások, 1923.03.22.; Klebel[s]berg kultuszminiszter Pécsen, 1923.04.14.; [cím nélkül], 1923.10.13.; A pécsi egyetem ünnepélyes megnyitásának programja, 1923.10.13.; A pécsi egyetem nyitja meg ma kapuit a szívével-lelkét kitért, ujjongó Pécs városában, 1923.10.14.; A kultuszminiszter Pécsen. Vendégek megérkezése az egyetem megnyitására, 1923.10.14.; A pécsi egyetem megnyitásának hullámai, 1923.10.28.

⁴⁷ 1922.01.15.; 1922.02.07. (két hír); 1922.02.08.; 1922.02.09.; 1922.03.03.; 1922.03.04.; 1922.04.25.; 1922.05.11.; 1922.05.12.; 1922.05.14.; 1922.05.17.; 1922.05.24.; 1922.06.15. (két hír); 1922.06.22.; 1922.06.23.; 1922.06.25.; 1922.07.08.; 1922.07.12. (két hír); 1922.07.26.; 1922.07.28. (két hír); 1922.07.29.; 1922.08.03.; 1922.08.04.; 1922.08.15.; 1922.08.18.; 1922.08.22.; 1922.08.25.; 1922.09.08.; 1922.09.19.; 1922.09.22.; 1922.09.23.; 1922.09.24.; 1922.10.01.; 1922.12.01.; 1922.12.08.; 1923.01.19.; 1923.02.08.; 1923.02.21.; 1923.02.24.; 1923.03.01.; 1923.03.15.; 1923.03.25.; 1923.04.05.; 1923.04.07.; 1923.04.12.; 1923.04.17.; 1923.04.22.; 1923.04.24.; 1923.05.01.; 1923.05.29.; 1923.05.30.; 1923.06.03.; 1923.06.07.; 1923.06.19.; 1923.06.27.; 1923.06.29.; 1923.07.20.; 1923.08.25.; 1923.09.01.; 1923.09.02.; 1923.09.05.; 1923.09.06.; 1923.09.11.; 1923.09.13.; 1923.09.22.; 1923.09.25.; 1923.10.04.; 1923.10.16.; 1923.10.18.; 1923.10.20.; 1923.10.21.; 1923.10.24.; 1923.10.27.; 1923.12.15.

⁴⁸ 1923.10.14. (két jegyzet); 1923.10.21.

⁴⁹ A pécsi egyetemért, 1922.01.01.; Az egyetem szeptemberben mégis megnyílik Pécsen, 1922.01.04.; Kik és hol tanítanak a pécsi egyetemen?, 1922.01.18.; Csak Pécs lehet az Erzsébet-egyetem székhelye, 1922.02.13.; Minerva, 1922.03.04.; Évzáró ünnepély a Jogakadémián, 1922.05.22.; Az egyetemi tanárok lakásai, 1922.07.05.; A kultuszminiszter kedden reggel érkezik Pécsre az egyetem ügyében, 1922.07.14.; Klebelsberg Kúnó gróf Pécsen, 1922.07.16.; 8 millió kell a pécsi egyetemi internátusra, 1922.07.27.; A pécsi egyetem építkezései, 1922.11.19.; Az egyetem átvette a kereskedelmi iskola épületét, 1923.01.28.; Az egyetemi tanárok és hallgatók elhelyezése, 1923.02.27.; Az Erzsébet-Egyetem leköltözése, 1923.04.19.; Közigazgatási bizottság ülése, 1923.04.20.; A pécsi egyetem a művészet szolgálatában Dudits Andor freskója kerül az aulába, 1923.04.28.; A pécsi egyetem aulájának freskója. Elkészült a tervezet, 1923.05.03.; Pécs és környékének kalauza, 1923.05.03.; Elkészült az Erzsébet tudományegyetem freskójának terve, 1923.05.13.; A Lyceum új kapuja, 1923.07.08.; Felvétel a pécsi egyetemre, 1923.07.18.; Felvétel a pécsi egyetemi internátusokba, 1923.08.12.; A pécsi egyetem az egyke elleni küzdelemben, 1923.08.22.; Az új egyetemi tanárok eskütétele, 1923.09.16.; Az egyetem megváltásának programja, 1923.10.07.; Salve, 1923.10.14.; Az első doktorra avatás a pécsi egyetemen, 1923.10.23.; Nagy József dr. rector előadása Nietzscheről, 1923.11.07.

⁵⁰ 1923.10.09.; 1923.10.12.

Tanári kar, kinevezések; 6. Az egyetem megnyitása; 7. Küldöttségek (1., 2., 4., 6. ponttal összefüggésben); 8. Egyéb. A tanulmány az 1-6. pontok ismertetésére szorítkozik.

Az egyetemnyitás jogi alapja, harc az egyetemért

Az egyetemnyitás jogi alapját, történeti kereteit fentebb röviden már érintettük, ezekre a jogszabályokra a cikkek szerzői is folyamatosan emlékeztetik az olvasót. Főként az 1922-es év első felében kelt cikkekre jellemző a harcias, jogszabályokra emlékeztető stílus. „(...) *az elégedetlenség hangja csendült fel és beváltását követelik annak az ígéretnek, amelyet a nemzetgyűlés már törvénnyé is emelt*” – írja egy 1922. január 1-jén megjelent cikk szerzője. A harcias narratíva mellett a cikkek jellemzője a türelmetlenkedés és a sürgetés is, melyek – mint ahogyan erről egy 1922. január 18-án közölt írásban is olvashatunk – sok esetben együttesen jelentek meg: „*fél évvel a [pozsonyi egyetem] kiürítés[e] után sem tekinthető ilyen biztos fészeknek és még ma sem tudták annak egyetlen egy karát sem városunkba helyezni. Pedig így legalább az egyetem fennállását lehetne biztosítani, hogy aztán megfeszített munkával a teljes elhelyezés is mielőbb kierőszakolható legyen.*” Ez a harcias narratíva a két vizsgált esztendőben folyamatosan átalakul, s míg 1922-ben a fent is idézett atmoszféra uralja az egyetemnyitással kapcsolatban közölt írásokat, addig a konkrét intézkedések és tárgyalások előrehaladtával a reményteljes, várakozó stílus kerekedik felül, mely ugyanakkor továbbra is hangsúlyozza az egyetemnyitáshoz és a megvalósuláshoz való ragaszkodást. „*Klebelsberg Kunó gróf vallás és közoktatásügyi miniszter ismételten kijelentette, hogy az Erzsébet tudományegyetemteljes üzemének 1923. szeptemberében legkésőbb meg kell nyílnia Pécsset. Ez olyan terminus, amelyből engedni nem lehet.*” – található egy 1922. november 19-én közölt cikkben. 1923-ra pedig egyfajta meglepéssel töltődött meg az egyetemnyitási cikkek hangulata. A témakörben születő írások általános jellemzője, hogy a pozsonyi egyetemet a szerzők a törvénycikk megszületésétől kezdően sajátként kezelik „*a mi egyetemünk*” formula tizennégy alkalommal is előkerül. Ezzel összhangban pedig a pozsonyi egyetemmel kapcsolatban gyakorta tűnik fel az áldozat-narratíva, így az egyetem általában „*honvesztett*”, „*hontalanná vált*”, „*szerencsétlen Pozsony*” jelzőkkel tűnik fel, melyben – tartalomelemzés és szemantikai vizsgálat nélkül is kivehetően – Pécs egyfajta hős megmentő szerepében is megjelenik.

Elhelyezkedés, épületek, építkezés

Az egyetemnyitás kardinális kérdése, hogy az egyetemi épületek kijelölése, azoknak a képzés igényeihez való átalakítása, illetve esetleges új épületek építése (noha ez utóbbi kevésbé jellemző) mihamarabb megtörténjen. A konkrét egyetemi épületek, korábbi és a Pécsre

költözés utáni funkcióira a tanulmány nem tér ki (erről bővebben: PILKHOFFER, 2014). A tematikai ponthoz alapvetően három nagyobb kérdéskör kapcsolódik.

Az első a hadapródiskola (ma az orvosi kar épülete) átadása, melynek rendkívüli súlyát jelzi, hogy 1922-ben több, hosszas és keményen megfogalmazott cikk is társul az épület átengedéséhez (a hadapródiskola történetéről még: ACÉL, 2023; OROSZ ÉS VÁRHALMI, 1998; PILKHOFFER, 2014). A szövegek narratíváját, az egyetemnyitáshoz hasonló, harcias és türelmetlen vonal vezeti. A cikkekben összesen 26 alkalommal kerül említésre az épület helyzete, az átadás sürgetése. 1922. február 1-jén az újság *Városi közgyűlés az egyetemért* vezércikkében egységes álláspontként jelenik meg a hadapródiskola átadása iránti igény, miszerint „(...) a hadapródiskola az egyetem céljaira átengedtesék anyival is inkább, mert erre a kormányt ígérete köti.” Pár nappal később pedig ugyancsak hosszas írás értekezik a címlapon az épület átengedéséről. A *Baranyai képviselők a pécsi egyetemért. Mi lesz a hadapródiskolás épülettel?* írásban ismét kiemelésre kerül, hogy „a törvényileg Pécsre helyezett Erzsébet Tudományegyetem pécsi elhelyezése tárgyában, azonban még mindig nélkülözzük az itt már annyira várt döntést. (...) nem tudjuk nem kell-e még a következő tanévben is Pécs és az egész déli Dunántúl hazafias polgárságának nélkülöznie az egyetemnek, vagy legalább is a legjobban kívánt orvosi fakultásnak áldásait, holott pedig arra nekünk törvény biztosította feltétlen jogunk van!” Az idézett szövegből kitűnik, hogy a cikk szerzője a legfontosabbnak az orvosi fakultás megnyitását tartja, mely kíváncsággal egyértelműen a legmagasabbra predesztinált célok között jelenik meg a vizsgált írásokban.

A hadapródiskola mellett az épületek tekintetében – főként a megnyitáshoz közeledve – egyre jelentékenyebben fordulnak elő az egyetemi épületek kialakítását érintő írások. Ezek közül az egyik a Dudits Andor (1866–1944) freskóját érintő, 1923. április 28-i cikk, miszerint az állami főreáliskola épületében folyó építkezések a vége felé közelednek. Az egyetem központi épülete „*aul[ájának]* egyik legkiválóbb díszé lesz egy hatalmas freskó, amelynek elkészítésével Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter Dudits Andort, a hírneves festőművészt bízta meg.” A freskóra a későbbiekben, május 3-án, illetve május 13-án is visszatér az újság, utóbbiban az alkotó nyilatkozatát is közzéteszik. A „*Mester*” elmondása szerint „*E nagyarányú munka rendkívül tetszésemre való témát ölel fel: oly momentumot, amely ismét csak amellett bizonyít, hogy volt kulturális múltunk, önálló, magyar kultúránk, amelynek egyik végvára Pécs volt és az ő egyeteme.*” A Halasy-Nagy József Aulában található, az 1367-es pécsi egyetemalapításnak emléket állító freskó elkészülésébe a *Dunántúl* további cikkei is betekintést engednek (PÁLMAI, 2016). A másik cikk egy, a Lyceum kapuja miatt aggódó leírás. Az 1923. július 8-i szöveg szerzője aggodalmát fejezi ki a kapu

eltűnésével, esetleges megsemmisítésével kapcsolatban, egyben megnyugtatta az olvasókat, hogy *„kapott információnk szerint izgalomra egyáltalán nincsen ok. Az egyetemi építkezések műszaki főintézője, Korb Flóris, műegyetemi tanár az ország elsőszaktekintélyei közé tartozik, sőt e téren, úgyszólván a legelső”*, s a kapu renoválása az ő irányítása alatt történik. Nem szorosan az egyetemi épületekkel kapcsolatosan, de a működés szempontjából kardinális kérdésnek mutatkozik az egyetemi oktatók elszállásolása, lakhatása. *Az egyetemi tanárok lakásai* 1922. július 6-i cikk egyben azon kevesek közé tartozik, mely arra is enged következtetni, hogy – a *Dunántúl* sugalmával ellentétben – nem volt egységes az egyetemnyitás (társadalmi) támogatása. Ahogy a cikk fogalmaz, *„a törvény által Pécsre helyezett Erzsébet tudományegyetem Pécsre költözése ellen egyesek azzal igyekeztek érvelni, hogy a Pécsre jövő tanárok elhelyezése csak nagyobbítani fogja a lakáshiányt.”* A szerző a következő mondatban el is hessegeti a felvetést azzal, hogy *„ez a felfogás téves, mutatja a vallás és közoktatásügyi miniszter most érkezett egyik leirata is, amely jelentős építkezéseket helyez kilátásba,”* s később tizenhét tanárlakás építéséről születik döntés. Az átalakítások és építkezések szempontjából a lap jelentősnek véli ezek jótékony hatását a pécsi építőipar számára, hiszen, mint ahogy arra egy 1922. július 6-i cikk szerzője felhívja a figyelmet, *„a nagyarányú építkezés jelentékeny munkaalkalmat is biztosít a Pécssett nyolc esztendeje pangó építőszakmában.”*

A tanárlakások mellett szintén fontos a hallgatók elhelyezéséről való gondoskodás. E tematikai csomópont harmadik elemeként pedig érdemes kitérni a leendő hallgatókat fogadó internátusok helyzetére is, melynek konkrét helyével és az építkezések anyagi vonzataival is foglalkoznak az 1922/1923. évi cikkek. A lap értesülései szerint, alapvetően két internátust kívántak nyitni a leendő hallgatók számára, egyet a fiúknak, egyet a lányoknak. A fiú internátus kapcsán felhívás is kerül az újságba, melyben rögzítik, hogy a fiúk 2000 korona ellenében vehetik igénybe a lakhatási lehetőséget. A lányok esetében 1923. augusztus 25-i cikk tudósít arról, hogy a *„Miasszonyunkról nevezett női rend pécsi zárdájában az egyetemi hallgatók részére külön internátust nyit, ahol teljes ellátásban részesülnek az Internátus tagjai. A teljes ellátás ellenértéke 13 mm búza és 10 kg, zsír egész évre, amely vagy, természetben vagy az esedékes fizetés idejében érvényes folyó árban havonként előre fizetendő.”* A lányok esetében tehát nem konkrét, pénzbeli befizetésről van szó a felvételi felhívásban. Az eredetileg két internátussal ellentétben a lap egy hónappal később, szeptember 22-én arról tudósít, hogy *„a Mária leánynevelőintézeti internátus mellett egy állami leányinternátus is megnyílik.”*

Támogatók

A *Dunántúl*ban a támogatók kiemelése több szempontból is jelentős, s sok esetben rejtett tartalmak is kirajzolódnak ezek mögött. Az egyik legfontosabb támogató például Zichy Gyula (1871–1942), az egyetemi küldöttség vezetője, aki kilenc alkalommal is kiemelten szerepel az egyetem támogatói között. Az újság az egyetem egyfajta önzetlen patrónusaként emlegeti a pécsi püspököt, aki mind az egyetemi épületek biztosítása, mind szellemi és anyagi támogatóként élen jár. *„A főreáliskola megfelelő átalakítás után a jogi lyceum épületébe helyeztetik át, amelyet Zichy Gyula gróf megyéspüspök, hogy az egyetem mielőbbi megnyitásához maga részéről is hozzájáruljon, egészében bocsát...”* – írja egy cikk. Egy másikban pedig ekként fogalmaznak: a megyéspüspök *„szívén viseli a város fejlődésének ügyét, és átérzi azt a Beláthalatlan kulturális értéket, amelyet az egyetem mielőbbi felkínálása Pécs városra, Baranyára, sőt ennek határain is szélesen túlterjedő körre nézve jelent.”* Nem elvitatva a püspök érdemeit, kifejezetten a lap retorikája szempontjából érdemes megjegyezni, hogy a *Dunántúl* indulásához *„szükséges alaptőke 300 darab egyenként 200 korona értékű részvényjegyzéséből gyűlt össze. Megmozdult Pécs, sőt a megye katolikussága. A legnagyobb jegyző természetesen gr. Zichy Gyula megyéspüspök volt”* (KEREKES, 1996: 69). Zichy Gyula mellett a város és az egyetem több előkelősége is megjelenik támogatóként. Közülük ketten, Nendtvich Andor (1867–1951) és Heim Pál (1875–1929) szerepelnek kitüntetett helyen. Nendtvich a vizsgált időszakban Pécs polgármestereként működött, említése – a támogatói tematika mellett – a tanulmányban nem részletezett 7-8. kategóriában a legrelevánsabb, elsősorban a különféle küldöttgyűlésekről, oktatáspolitikai tárgyalásokról és találkozókról szóló beszámolókból.

A főméltóságok, városi előkelőségek és magánszemélyek mellett különféle egyesületek és társulások is az egyetem ügye mellé sorakoztak fel. A legjelentősebb e tekintetben az Erzsébet Tudomány-Egyetem Barátainak egyesülete, mely 1921/1922-ben Heim Pál alapításában jött létre. Az egyesület méltatásával már a *Dunántúl* 1922. január 2-i cikke is foglalkozik, a cikk szerint *„a pécsi Erzsébet tudományegyetem ide helyezésén nagy ambícióval és önzetlen munkával fáradozik a pécsi egyetem barátainak egyesülete,”* melynek tevékenysége – az 1922. február 8-i kissé elragadtatott hevületű írása szerint – *„[nagy érdeklődés, mely] városunkban az Erzsébet Tudományegyetem Barátainak Egyesülete iránt a polgárság minden rétegében már eddig megnyilvánult.”* Mindazonáltal, a fenti felütést megerősítve, az újság következő napi száma arról is beszámol, hogy Gózon Béla (1883–1927) *„színművész a pécsi Erzsébet tudományegyetem Barátai Egyesületének céljaira 1000 koronát adományozott.”* A pécsi egyesület mindenesetre megmozgatta a környéket, melyről az 1922.

április 25-i cikk számol be. Eszerint Pécsvárad is bekapcsolódott a pécsi egyetemnyitás mielőbbi véghezviteléért folytatott munkába.

Ugyancsak a magánszemélyek és egyesületek mellett szükséges megemlíteni azokat az egyszeri, alkalmi megmozdulásokat, melyek az egyetem anyagi terheinek csökkentése céljából ajánlottak fel különféle adományokat. 1922 nyarán az internátussal kapcsolatos adományok között találunk két megyei hírt. Július 27-én „*a területi távolságánál fogva kevésbé érdekelt Nógrád vármegye 10.000 koronát szavazott meg az Internátusra,*” míg pár héttel később, augusztus 15-én „*Somogy vármegye közönsége 5000 koronát szavazott meg a pécsi Erzsébet-tudományegyetem internátusának.*” Egy évvel később, 1923. május 30-án pedig egy budapesti francia előadásról ad hírt az újság, mely „*»Divat és siker a francia irodalomban« címmel a Magyar-francia irodalmi társaság védnöksége alatt francia nyelven előadást tart, amelynek teljes bevételét a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtár-alapja javára fordítják. A belépő jegyek ára 600 korona.*”

Helyi, regionális és országos érdekek

A helyi és regionális érdekekre már a fentiekben is történt utalás, ugyanakkor mivel a vizsgált cikkek szerzőit jelentékenyen foglalkoztatta az egyetem helyi és regionális érdekekkel való összefonódása, érdemes ezek főbb gyújtópontjaira is hangsúlyt fektetni.

Ha távolról közelítünk, az első és legfontosabb megjegyzés, hogy a cikkek minden esetben egybecsengenek az országos, revíziós politikával, illetve az ekkoriban meghatározásra kerülő főbb oktatáspolitikai irányelvekkel. Ez sok esetben olyan hangsúlyos érvként jelenik meg a cikkek retorikájában, miként az első tematikai pontban kifejtett törvényi citáció. Egy 1922. február 1-ji cikk egészen odáig megy, hogy az egyetemáthelyezés nem helyi szempontból fontos, ugyanis a szerző szerint „*bennünket nem vezet lokálpatriotizmus, hanem országos érdek, mert országos érdek az egyetemek decentralizálása.*” Egy héttel később, egy feltehetően másik szerző egy, már inkább a regionális érdekekhez kapcsolható narratívát fogalmaz meg, mikor azt írja, hogy „*a cél az, hogy a város és megye egész közönsége ezer szállal kapcsolódjék a Dunántúl kultur gócpontjába, a szeptemberben már Pécsen megnyíló Alma Materbe.*” Tulajdonképpen e kettő állítást ötvözi az 1922. július 26-án közreadott cikk szerzője, mikor azt a kijelentést teszi, hogy „*Magyarországnak kulturális fölényének megtartása céljából is elengedhetetlenül szüksége van a negyedik egyetemre (...) a negyedik egyetem elhelyezésére Pécs az egyedüli alkalmas vidéki város.*”

Az országos érdekek után a térségi, regionális érdekek megemlítendőek, melyek két szempont köré szerveződnek. Az egyik – még némiképp szorosabban kapcsolódva az

országos érdekek és előnyök mellé – kulturális-térségismereti jelleg. A *Pécs és környékének kalauza* címet viselő írás egy olyan kiadvány előkészületeiről ad hírt, melynek lényege, hogy „*pontos és részletes utmutató álljon rendelkezésére mindenkinek Pécs városáról és környékéről.*” A hiánypótló kiadvány Pécs és a térség történeti, kulturális, természeti és gazdasági értékeit és érdekességeit hivatott bemutatni, mely nem csupán a más térségből érkezők számára forgatható majd haszonnal, hanem a régió lakóinak is. A kötet összeállításának relevanciája, hogy az „*Erzsébet tudományegyetem Pécsre költözése, a Baross szövetség által rendezendő országos jellegű árumintavásár, valamint az állandónak ígérkező exportvásárok nemcsak az egész ország, hanem egész Közép Európa érdeklődésének homlokterébe állítják Pécs városát.*” A cikk végén pedig a szerző leszögezi, hogy „*Az útmutató sokszáz ezer példányban fog készülni és kapható lesz nemcsak CsonkaMagyarország, hanem a régi nagy Magyarország összes városaiban, vasúti és hajóállomásain, sőt a külföldön is.*” A regionális érdekek és előnyök szempontjának másik szegmense pedig az egyetemműködéssel párhuzamosan folyó klinikum fejlesztése, mely a javuló életminőséget, a hatékonyabb és korszerűbb betegellátást, a (gyermek)halandósági ráta csökkenését hivatott előmozdítani.

A helyi érdekek mentén szintén kiemelt szerep tulajdonítható a klinikum fejlesztésének, ez – ahogy fentebb, az egyetemi épületek és támogatók tematikai pontokban is látható – állandó visszatérője az egyetemnyitás sürgetésének. A másik vetület, melyet az újság állandó pozitívumként emel ki, a kulturális fejlődés. A cikkek víziói szerint Pécs (újra) az ország kulturális gócpontjává válhat. Végezetül nem maradhat el a helyi érdekek közül a gazdasági szempont sem. Az épületek kapcsán már említésre került, hogy az átalakítások, építkezések új lendületet nyújthatnak az I. világháború kezdete óta pangó pécsi építőiparnak. Mindezek mellett az egyetemnyitás párhuzamában új munkalehetőségeket is vizionálnak a cikkek, melyeket a városba érkező hallgatók, oktatók, befektetők és egyéb lehetőségek mentén tartanak lehetségesnek.

Az egyetem megnyitása

A lap írásainak tanúsága szerint hosszú és küzdelmes út vezetett az egyetemáthelyezéstől az egyetemmegnyitáshoz, ennek köszönhetően a megnyitó ceremónia közeledtével felszaporodtak a – már sokkal békésebb retorikában megfogalmazott – buzdító és elégedett, várakozó hangvételű írások. Magától értetődően, a megnyitó részletes programját több ízben is közzétették, kitérve olyan részletekre, hogy a kultuszminiszter mely színházi előadást tekinti

meg az ünnepi nap alkalmával (így kapott helyet a vizsgált cikkek között két színházi beszámoló is).

Az ünnepség közeledtével a *Dunántúl* 1923. október 13-án városhatósági kérést is közölt, melyben arra kéri a lakosságot, hogy „*az ünnepély méltó jelentőségéhez képest a hivataliépületeket és magánlakásokat fellobogózni szíveskedjenek.*” Az október 14-e környékén kelt vezércikkek a megnyitó ünnepséggel foglalkoztak. Október 14-én szívélyes, ünnepi írás számolt be arról, hogy „*a pécsi egyetem nyitja meg ma kapuit a szívét-lelkét kitért, ujjongó Pécs városában. Mintha Nagy Lajos studium generáléja kelne újból életre az évszázadok komor távlatából.*” A megnyitást követő napokban pedig több beszámoló, reflexió és beszédösszefoglaló is megjelent a lap hasábjain. Október 21-én a polgármester „*remekbe illő*” beszédének összefoglalójában a szerző kiemelte, hogy a pécsi egyetem megnyitásának legnagyobb történelmi vonzata és feladata, hogy a „*hazabeli kultúránknak évszázadokkal ezelőtt romba dőlt főtemplomát újra fölépíttesse.*” Az újság teret biztosított, hogy egyetemi hallgatók írásai, versei és benyomásai is megjelenjenek. Mindezek mellett pedig előjelezte, hogy az egyetemnyitás alkalmából több felekezet is istentiszteletet hirdetett, melyek közül az izraelita és az evangélikus szertartások időpontját közölte is.

Összegző gondolatok, további kutatási lehetőségek

A vizsgálat célja az volt, hogy feltérképezze egy korabeli, helyi sajtóterméknek az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözéséhez való viszonyát, az ennek előkészületeivel kapcsolatos városi és regionális elképzeléseit, körülményeit. A vizsgált cikkek nyolc kategóriába, tematikai csomópontba kerültek besorolásra, ezek közül a tanulmány nem fejtette ki részletesebben a tanári kinevezések, küldöttségek és az egyéb kategóriába került írásokat, melyek elsősorban a küldöttgyűlések, az oktatói mozgások, vagy valamely egyetemi előjáró pécsi nyaralásáról (vagy annak tervezett/késedelmes városba érkezéséről) számoltak be. Összességében elmondható, hogy a vizsgált két évben közölt cikkek hangulata a sürgető, számonkérő és harcias narratívából a nyugodtabb, kimértebb és (az egyetemnyitás kapcsán) ünnepi, (meg)elégedett irányba mozdult.

A cikkek a törvényi alap mellett nagy hangsúlyt fektettek a támogatók bemutatására, említésére, illetve annak az egységes véleménynek a megjelenítésére, miszerint az egyetem Pécsre költözését a város és a térség lakossága egyaránt támogatja és várja. A felmerülő (általában anyagi) problémák megoldásában a napilap saját eszközeinek segítségével, a nyilvánosság bevonásával igyekezett segítséget nyújtani, s a régiós és az ország távolabbi pontjairól érkező (anyagi) patronálást mintegy (követendő) példaként is megemlítették.

Az írásokban megjelennek az egyetemnyitás pozitív és előremutató előnyei, melyek között első helyen szerepel a klinikum városra és térségre ható jótékony szerepe, emellett megjelenik a kulturális felemelkedés lehetősége és jelentősége, melyet a korszak oktatáspolitikai előirányzásainak megfelelően, a kultúrfőlény politika dimenziójában is értelmeznek a szerzők. A számos előny felsorakoztatása mellett két kritikus pont mint lehetséges hátrány is beékelődik a cikkek reményteljes, egységesen az előnyökre fókuszáló narratívájába. Az egyik az átalakításokkal kapcsolatos teendők sokasága, ideértve a konkrét építési munkálatokat, illetve a lakáshiányt, mely elsősorban az egyetemi oktatók és családjuk, valamint a hallgatók elhelyezésének lehetőségeit érinti.

A kutatás jelen formájában több szempontból sem teljes. Egyrészt az egy kulcsszavas keresés magától értetődően nem tette lehetővé, hogy minden, az egyetemmel kapcsolatos írást feltárjon és beemelhetővé tegyen a kutatásba. Feltérképező kutatásról lévén szó, ez nem is volt célja a vizsgálatnak. A másik pedig, hogy a kutatási eredmények ismeretében téves volna azt a következtetést levonni, hogy a vizsgált két évben, 1922-ben és 1923-ban a város lakosságának egyetemnyitással kapcsolatos attitűdje ennyire megkérdőjelezhetetlenül optimista és egyetértő lett volna. Erre több esetben is találunk utalást a lapban, hiszen az ellenvéleményt megfogalmazók aggályait, az előnyökre, a törvényi és jogi alapra fókuszáltan helyezik lejjebb. A kutatási eredmények ilyen formában azt támasztották alá, hogy a *Dunántúl* és szerkesztősége az egyetem mihamarabbi átköltözése és működésének megkezdése mellett foglalt állást. Ez eredeztethető a lap hivatás- és célmeghatározásából, a *Dunántúl* megjelenését támogatók névsorából (melyben előkelő helyen találjuk például Zichy Gyula püspököt), illetve az ezekhez kapcsolódó látens kiadói elvárásokból. A sajtóvizsgálatok elmaradhatatlan eleme a kontextusvizsgálat, így annak áttekintése, hogy kik és milyen mértékben szólhattak bele, cenzúrázhatták vagy engedélyezhették az írásokat, s egyáltalán: kik írhattak az újságba.

A fentiek mentén a kutatás – az egyetemnyitással kapcsolatos tematika vertikumán maradván – két főbb irányban mozdulhat el. Az egyik a keresőszavak pontosítása és szélesítése, mely alapján további cikkek – és adott esetben tematikai csomópontok – mentén bővíthetne a kutatás. E tekintetben az feltételezhető, hogy maga a konklúzió, miszerint a *Dunántúl* következetesen kiállt az egyetemnyitás és annak a városra és régióra gyakorolt pozitív hozadéka mellett, nem módosulna jelentős mértékben. A másik irányvonal pedig egy hasonló tematika mentén szerveződő összehasonlító elemzés, mely a korszak másik meghatározó sajtóorgánuma, a *Pécsi Napló* feltérképező elemzését végezné el. Ennek

tekintetében nagyobb potenciál várható a városi hangulat és megítélés árnyalatainak megismerésére.

IRODALOM

ACÉL Róbert (2023): A hadapródiskola épülete. <https://leveltar.pte.hu/content/hadaprod-iskola-epulete> [2024.03.10.]

DEZSŐ Krisztina – PÁLMAI Dóra (2023): A Klebelsberg-kiállítás katalógusa. <https://tgyoblog.lib.pte.hu/klebelsberg-katalogus/> [2023.10.20.]

DUNÁNTÚL napilap (1911–1944). <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Dunantul/> [2023.10.20.]

1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100025.TV> [2023.10.20.]

GYÁNI Gábor (2006): Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. Médiakutató, 2. sz. https://mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavas/04_sajtotortenet [2023.10.20.]

KEREKES Imre (1996): Egy pécsi napilap, a Dunántúl története (1911-1944) – A Dunántúl Vállalat megalakulása és fejlődése 1910-1944 között. Magyar Könyvszemle, 112. évf., 1. sz. 67-81. https://epa.oszk.hu/00000/00021/00364/pdf/MKSZ_EPA00021_1996_112_01_067-081.pdf [2023.10.20.]

LENGVÁRI István – FEDELES Tamás – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra (2011): A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

LIPTÁK Dorottya (2011): A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Magyar Tudomány, 172. évf., 9. sz. 1121-1131.

MÉREG Martin (2023): Klebelsberg Kuno 1922-es pécsi látogatása. <https://tgyoblog.lib.pte.hu/klebelsberg-1922-pecs/> [2023.10.20.]

MÉREG Martin (2011): A Pécsi Napló oktatásról közvetített nézetei a 19. és a 20. század fordulóján. In: Reichmann Angelika; Kozári József (szerk.): XXX. Jubileumi OTDK Humán Tudományi Szekció. EKF Líceum Kiadó, Eger. 542.

OROSZ Árpád – VÁRHALMI Iván (1998): A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapród-iskola története 1898-1998. Magánkiadás, h.n.

PÁLMAI Dóra (2022): Pécs – Debrecen – Szeged. Klebelsberg Kuno és a magyar felsőoktatás. Archív filmhíradók. <https://tgyoblog.lib.pte.hu/klebelsberg-archiv-filmhiradok/> [2023.10.20.]

PÁLMAI Dóra (2016): Dudits Andor freskója az Erzsébet Tudományegyetemen. <https://tgyoblog.wordpress.com/2016/05/24/dudits-andor-freskoja-az-erzsebet-tudomanyegyetemen/> [2024.03.10.]

- PILKHOFER Mónika (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera Ad Astra*, 1. évf., 2. sz. 37-61.
- PINTÉR Györgyi (2013): Sajtókutatás – divatlapkutatás. A reformkori divatlaptörténet-írás esélyei. *Médiakutató*, 14. évf., 4. sz. 37-44.
- POHÁNKA Éva (2011): A pozsonyi egyetemalapítás. In: Lengvári István – Fedeles Tamás – Pohánka Éva – Polyák Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 49-51.
- POHÁNKA Éva – LENGVÁRI István (2011): Az egyetem elhelyezése és kiépülése Pécsen. In: LENGVÁRI István – FEDELES Tamás – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 54-60.
- POLYÁK Petra (2022): „Mi Pécsen is pozsonyiak maradunk”: Az Erzsébet Tudományegyetem identitásnarratívái. In: Kiss Zsuzsanna (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés: a határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Líceum Kiadó, Szeged. 421-434.
- STUMMER Krisztina (2022): Sajtótermékek a női kereskedelmi iskoláról a 20. század első felében. In: Pusztafalvi Henriette – Takács, Zsuzsanna Mária (szerk.): *Útitársak: Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére*. Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs. 302-317.
- STUMMER Krisztina (2020): A Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskola rekrutációs bázisa 1912 és 1948 között. In: Simonics István; Holik Ildikó (szerk.) *Új kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén*. Óbudai Egyetem, Budapest. 160-171.
- SCHMELCZER-POHÁNKA Éva (2018): A pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem épületei egykor és ma. <https://tgyoblog.lib.pte.hu/a-pozsonyi-magyar-kiralyi-erzsebet-tudomanyegyetem-epuletei-egykor-es-ma/> [2024.03.10.]
- SZÉCHENYI Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó sajtótörténete – adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, 10. sz. <https://epa.oszk.hu/00600/00691/00010/012.html> [2023.10.20.]
- TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2019): „Jó tanítónő és jó anya egy személyben nem lehet.”: Tanítónők társadalmi megítélése a századfordulón a pécsi sajtó tükrében. In: Wéber Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről: Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*. Csorba Győző Megyei Könyvtár, Pécs. 141-154.
- TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2018): A pécsi tanítónőképző megjelenése a századforduló pécsi sajtójában. *Közép-európai Közlemények*, 2. évf., 41. sz. 88-97.
- VARGA Krisztina (2023): Erzsébet királyné, egyetemünk egykori névadója. <https://tgyoblog.lib.pte.hu/erzsebet-kiralyne/> [2023.10.20.]

MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA
MŰVÉSZETI ÉLET ÉS TANÁRI HIVATÁS.
MŰVÉSZETI SZEREPVÁLLALÁSOK A DEBRECENI EGYETEM
TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ PERIÓDUSÁBAN
(1914-1949)

Bevezetés

A Debreceni Egyetem alapításának 100., a Debreceni Református Kollégium folyamatos működésének 475. és 480., valamint a Kántus fennállásának 275. évfordulója alkalmából emlékülések, konferenciák és hangversenyek sorát rendezték az utóbbi években, és sok történeti kutatás indult a jubiláló intézmények korszakainak feltárására. Ezekhez csatlakozott a „Művészeti nevelés az Egyetem falai között és azon túl – A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége 1914–1949” című doktori értekezésem (TAMUSNÉ MOLNÁR, 2017) és az ebből szerkesztett könyv, ugyanezzel a címmel (MOLNÁR-TAMUS. 2022).

A megjelent tudományos kiadványok, egyetemtörténetek elméleti alapot jelentettek számomra, melyekhez újdonságokat, eddig még nem használt primer forrásokat kutattam fel. A téma vizsgálata a Debreceni Református Hittudományi Egyetem oktatójaként kézenfekvő volt abból a szempontból, hogy a 20. század első harmadában nagy nehézségek árán megalakult Debreceni Tudományegyetem „bölcsoje” a Debreceni Református Kollégium intézménye volt. Nemcsak bölcsoje, hanem szellemi örökségének hordozója és kibontakozásában segítője. A témaválasztás kutatási előzménye a pedagógia MA-szakon írt szakdolgozatom, valamint a már említett doktori disszertációm, amelyekben a debreceni egyetemi pedagógiaoktatás első professzorainak, illetve további bölcsészkar oktatóknak az esztétikai nevelés és a művészeti közéletben kifejtett tevékenységét vizsgáltam. Az ebből a szempontból eddig még nem, vagy kevéssé kutatott tanári portrékat próbáltam teljessé tenni tudományos-művészetelméleti kiegészítésekkel, s ezzel hozzájárulni az említett életutak gazdagításához. Tudományos jelentősége a témának, hogy az egyetemi bölcsészkar tanerőinek működését ilyen megközelítésből ezelőtt nem vizsgálták.

E tanulmány fő célkitűzése a bölcsészkar oktatóinak a tanári hivatása során végzett művészeti, művészetpártolói, valamint közéleti tevékenységének bemutatása a debreceni

egyetemi oktatás első periódusában, ami elsősorban az egyetemi bölcsész tanszékek, pedagógiai műhelyek és városi értelmiségi, művészeti körök, csoportosulások tanár tagjai által 1914–1949 között elért művelődéstörténeti, esztétikai eredmények összegzésére irányul. A vizsgálat időkerete az egyetem bölcsészettudományi kara működésének kezdetétől a II. világháborút követő új kari struktúra kialakulásáig tartó időszak (SZÖGI, 2003: 321).⁵¹

A 20. század első felében a bölcsészettudományi kar számos tanszékén megfigyelhető volt, a többségében az oktatás során, de kiegészítő tevékenységként is végzett művészeti aktivitás. Az általam használt megközelítés szerint, a művészeti ágak alábbi felosztását követem: tánc, zene, képzőművészet, építészet, iparművészet, irodalom, szín(ház)művészet, fényképészet és filmművészet. E jól elkülöníthető területekhez kapcsolódó oktató, alkotó vagy támogató attitűdöt jellemzem az egyes életművekben. Az irodalom esetében a szépirodalmi alkotótevékenységre koncentrálok az irodalomtörténeti munkássággal szemben.

A debreceni bölcsészkar számos szervezeti egységében – Bölcsészeti Szeminárium (Filozófia Tanszék), Neveléstudományi Szeminárium (Pedagógia Tanszék), Görög-latin Philológiai Szeminárium (Klasszika-filológiai Tanszék), Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, Germán Philológiai Szeminárium, (Német Intézet), Román Philológiai Szeminárium, (Francia Intézet), Régészeti Intézet (régészet és művészettörténet) és Növénytani Intézet – találtam olyan tanárokat, köztük számos professzort, akik saját tudományterületükön kívül egy vagy több művészeti ágban is igen jártasak voltak műkedvelő alkotóként, előadóként, vagy éppen a művészek hű támogatójaként.⁵²

A debreceni egyetemi pedagógia-oktatás tanárainak jelentősége a kutatási témám szempontjából kiemelkedő, ezért összegzem a művészeti-esztétikai nevelés terén végzett tevékenységüket, valamint megkeresem ennek helyét és szerepét a teljes életműben. A magyar neveléstudomány egyetemi iskolái közül a debreceni műhely mindig fontos szerepet töltött be, hiszen a magyar oktatásügynek voltak olyan fordulatos évei, amelyekben a városunk egyetemén megalapozott pedagógiai gondolkodás országos jelentőséggel bírt. Egyetemünk esetében is indokolt pedagógiai műhelyről beszélni, hiszen egyértelmű, hogy a térség neveléstudományi központja volt. Az itt működő professzorok életműve többé-kevésbé

⁵¹ Az 1948/49-es tanév gyökeres fordulatot hozott a magyar felsőoktatás, így a debreceni egyetem életében is. „Az elkövetkező több mint fél évtized a magyar egyetemi élet oly mértékű átpolitizálódását és oly mértékű központi irányítását jelentette, amire addig és azután sem volt példa.” Itt az egyetemi élet minimális autonómiájának a megszűnése, a párt akaratának kritika nélküli érvényesülése, az egyetemi oktatói kar teljes átalakítása, a folyamatos kizárások, középiskolás módszerek átvétele, a bizalmatlanság légkörének teljes megteremtése, a tudományos kutatás leépítése, az egyetemektől független tudományos fokoztatás megteremtése, a hallgatóság szociális összetételének erőszakos radikális megváltoztatása voltak a jellemző tendenciák.

⁵² A zárójelbe tett megjelölések az adott szervezeti egység vizsgált korszakon belüli másik elnevezését mutatják.

feldolgozásra került, számos publikáció jelent meg a református kollégium és a neveléstudomány debreceni művelőinek nézeteiről, munkásságáról, s az egyetem neveléstudományi tanszékének története is rendszerezve lett. Az egyetemi oktatás első periódusának bölcészprofesszorai és oktatói többségükben érintették életművükben a művészeti vagy esztétikai nevelés területét, fontosnak tartva azt a személyiségfejlesztés, vagyis a nevelés-oktatás folyamatában. A tárgyalt tanáregyeniségek tanítási időn kívüli aktivitásukkal is nagyban hozzájárultak az egyetemi kulturális élet színesítéséhez, a programok széles választékához.

Vizsgálatom során fő elemzési szempontként merült fel, hogy a 20. század első felében mennyire volt társadalmi elvárás, értelmiségi mentalitás az egyetemi elit kulturális, kimondottan a művészeti életben való aktív részvétele, vagy mennyiben tekinthető ez véletlenszerű, az egyes életművekben elszigetelt tevékenységnek, magánjellegű érdeklődésnek. Az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg ezzel kapcsolatban:

- 1) Az egyetemi katedrájukat elfoglaló tanároknak rendelkeznie kellett-e művészeti jártassággal, hozzáértéssel, ami a 20. században társadalmi elvárásnak megfelelő közéleti pozíciót vagy pozíciókat biztosított számukra? A művészet elméleti oktatásának kérdései egy-egy speciális érdeklődési területet jelentettek a tanári életpályákon, vagy általános tendencia szerint minden bölcsészfelkészültséggel rendelkező szakember végezte ezt a jellegű ismeretközlést?
- 2) Milyen keretek között jelentek meg a művészetelmélettel, művészetfilozófiával kapcsolatos ismeretek az egyetemi tanrendben? Kiemelten egy tanszék látta el az erre vonatkozó oktatási feladatokat, vagy több tanszék keretében, esetleg külön csak ezekkel a tárgyakkal foglalkozó tanárok közvetítették e tartalmakat?
- 3) Fontos annak tisztázása, hogy milyen közéleti fórumokon, eseményeken – városi tudományos és művészeti társaságok tagságában és rendezvényein, egyetemi és egyetemen kívüli előadások, hangversenyek, kiállítások alkalmain – nyílt lehetőség az egyetemi oktatók számára művészeti alkotásaik bemutatására, illetve az alkotó művészek anyagi és erkölcsi támogatására, mecenálására, egyáltalán művészetpártolói tevékenységek végzésére. Mely művészeti ágakkal kerültek kapcsolatba az általunk vizsgált tanárok?
- 4) Hogyan hatott a korabeli Debrecen kulturális életére az egyetemi tanárok aktív közéleti művészeti tevékenysége, és hogyan alakította ezt a város kultúra- és művészettámogató viszonyulása? Milyen volt a debreceni befogadó közönség hozzáállása?

A kutatás alatt kvalitatív módszerekkel dolgoztam. Eszmetörténeti vizsgálatot folytattam biografikus módszerekkel, olyan tényfeltárást, amely a vizsgált tanárok, professzorok és szervezetek művészeti munkásságának tanulmányozását tűzte ki célul. A debreceni pedagógiaoktatásból indultam ki, s felismerve, hogy a bölcsészkaron még számos olyan tanár tanított, aki sokat alkotott és tevékenykedett a különböző művészeti ágakban, kibővíttem kutatásomat a bölcsészkar egyéb tanszékeire, sőt az egyetem oktatási rendjén kívüli szervezetekre és rendezvényekre. Kutattam továbbá műgyűjtő, műpártoló tevékenységüket és művészeti közéleti szerepvállalásukat. Így összesen tizennyolc bölcsésztanári életutat és szakmai pályáivet elemeztem a művészetekhez való viszony szempontjából: Tankó Béla és Mata János filozófia, Mitrovics Gyula és Karácsony Sándor pedagógia, Pap Károly, Zsigmond Ferenc, Hankiss János, Juhász Géza és Koczogh Ákos irodalom, Láng Nándor és Járdányi-Paulovics István régészet, Gerlótei Jenő francia irodalom, Gáborjáni Szabó Kálmán és Kádár Zoltán művészettörténet, Pukánszky Béla német irodalom, berei Soó Rezső botanika, Csenki Imre művészettörténet és Lükő Gábor folklorisztika tárgykörben oktattak és kutattak. A művészeti közéletben való publikálás és részvétel Tankónál, Mitrovicsnál, Hankissnál, Pukánszkyknál, Soónál, Matánál és G. Szabónál fő tevékenységet, míg a többiekénél csak kiegészítő tevékenységet jelentett. Közülük professzor volt: Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor, Pap Károly, Hankiss János, Láng Nándor, Járdányi-Paulovics István, Pukánszky Béla, berei Soó Rezső, Juhász Géza. Rektori megbízást Láng Nándor (1916/17), Pap Károly (1924/25), Tankó Béla (1936/37), Mitrovics Gyula (1940/41), Hankiss János (1944/45. 1. félév) és Pukánszky Béla (1948/49) kapott. A bölcsészlet, nyelv- és történettudományi karon tanítottak valamennyien. Dékáni és prodékáni feladatokat rajtuk kívül még berei Soó Rezső, Járdányi-Paulovics István és Karácsony Sándor látott el. Szemináriumi, intézetvezetői és szakelőadói tisztséget is többen betöltöttek pályafutásuk alatt (MUDRÁK, 2012: 179-190).

Dokumentum- és tartalomelemzés módszerével ismertettem a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, később Tisza István Tudományegyetem megalapítását, az egyetem keretein belül, illetve kívül működő kulturális-művészeti szervezetek és a Bölcsészettudományi Kar érintett oktatóinak életét és munkásságát, valamint az általuk készített dokumentumok közvetített üzenetét, az utókorra hagyományozott nevelési eszmerendszerek alapelveit.

1. kép: Az egyetem központi épülete, 1932.

A pedagógiaoktatás művészeti kiválóságai

A Debreceni Egyetemi pedagógiaoktatás első három professzora – Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor – meghatározó jelentőségű életművet hagyott az utókorra. Koruk kiemelkedő tudósainak számítottak, számos kortársuk és tanítványuk méltatta őket. Esztétikai-művészeti nevelési elveiktől oktatási és közéleti szerepvállalásuk sokkal árnyaltabb és gazdagabb volt.

2. kép: Tankó Béla professzor

3. kép: Mitrovics Gyula professzor (Dienes János festőművész alkotása)

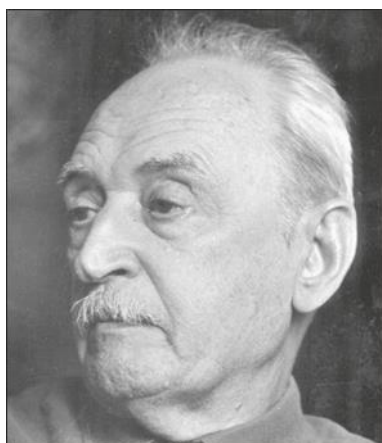
4. kép: Karácsony Sándor professzor

Az 1914 és 1949 között a pedagógia tanszéken oktató professzorok és (tanítványaikból lett) kollégáik – Mata János, Lükő Gábor – életműve, azon belül különösen művészetelméleti nézeteik és művészeti alkotásokat is létrehozó tevékenységük kiemelten fontos, hiszen sok jelentős pedagógiai, lélektani és filozófiai mű született ilyen irányú érdeklődésükből, elmélyült gondolkodásukból. Ezek a művek mérföldkövet jelentettek az általuk művelt tudományok fejlődéstörténetében, valamint óriási hatással bírtak tanítványi körükre, a körülöttük létrejövő műhelyekre, különösen Karácsony Sándor esetében, aki rendkívüli népszerűséget ért el egyetemi és közéleti előadásaival. Mitrovics és Tankó kevésbé voltak társaságot kedvelő, társaságban alkotó személyiségek, de Mitrovics esetében szintén beszélhetünk alakjához köthető műhelyről (VINCZE, 2007: 118-127). Művészetelméleti és

művészeti produktumaik jelentősen hozzájárultak a debreceni egyetem első korszakában megvalósuló eredményes és hatékony pedagógiaoktatáshoz és esztétikai neveléshez.

5. kép: Mata János

6. kép: Lukó Gábor

A pedagógia és filozófia tanszéken kívüli művészeti oktatás

A debreceni bölcsészkaron, a pedagógiatanítás professzorain és tanítványain kívül oktató tanárok művészetekkel összefüggő tevékenységét, és igen gazdag életutakat tártam fel ezzel kapcsolatban. Az 1914–1949 közötti debreceni bölcsészkar legsokoldalúbb és legaktívabb alkotója minden bizonnyal Hankiss János⁵³ professzor volt, akinek életében alig találunk olyan területet, amit ne művelt volna. Csenki Imre a zenekultúra vezető egyéniségének számított nemcsak Debrecenben, de egész Magyarországon. Szerteágazó életművében elsősorban karnagyi tevékenysége kötődik városunkhoz és az egyetem művészettörténeti tárgyakat oktató tanáráként is a magyar kórusmozgalmat népszerűsítette.

⁵³ Hankiss Elemér édesapja.

7. kép: Csenki Imre

Pukánszky Béla képzett zongorajátékával és komolyzenei népszerűsítő előadásaival emelkedett ki kollégái közül. Gerlőtei Jenő és Soó Rezső jelentékeny műgyűjtő-mecénási szerepét gyakorolta előszeretettel a vizsgált korszakban (SZÍJ, 1987: 414).⁵⁴

8. kép: Pukánszky Béla professzor

⁵⁴ Rajtuk kívül más bölcsészprofesszorok is adakoztak jótékony célból elesett, rossz egzisztenciájú művészek esetében. Mata Jánost – nehéz anyagi helyzetére tekintettel – Mitrovics Gyula rendszeresen segítette alkalmi és személyes exlibris-megrendeléseivel. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Mata tehet arról, hogy állandó pénzügyi gondokkal küzdött, mert régi fegyverek és könyvek megszállott gyűjtőjeként meggondolatlanul vásárolt sok esetben.

9. kép: Berei Soó Rezső professzor

A művészettörténet tanításának kiemelkedő alakjai

Annak ellenére, hogy nem sikerült Debrecenben hosszú időn keresztül folyamatosan működő, önálló tanszék felállítása a művészettörténeti ismeretek oktatására, jelentős szakmai munka és ismeretterjesztés folyt az országos viszonylatban is elismert tanárok és professzorok által. A művészettörténet-oktatás folyamatának bemutatását színesítik a magántanárok és szakelőadók egyéni életpályái, akik a művészet sokféle ágát művelték és oktatták, egyszerre öregbítve ezzel a város hazai és nemzetközi hírnevét. Őket követték az alkotó művész-tanárként is működő oktatók. A Láng Nándor által megalapozott tanári és gyűjteményi, később a róla elnevezett múzeumi munka eredményeit Hankiss János, Mitrovics Gyula és a pécsi Erzsébet Tudományegyetemről érkezett Járdányi-Paulovics István szaktekintélyek mélyítették el egy rövid ideig helyettesítő hivatásos képzőművészt és rajztanárt, Gáborjáni Szabó Kálmánt is megnyerve az ügynek.

10. kép: Láng Nándor professzor

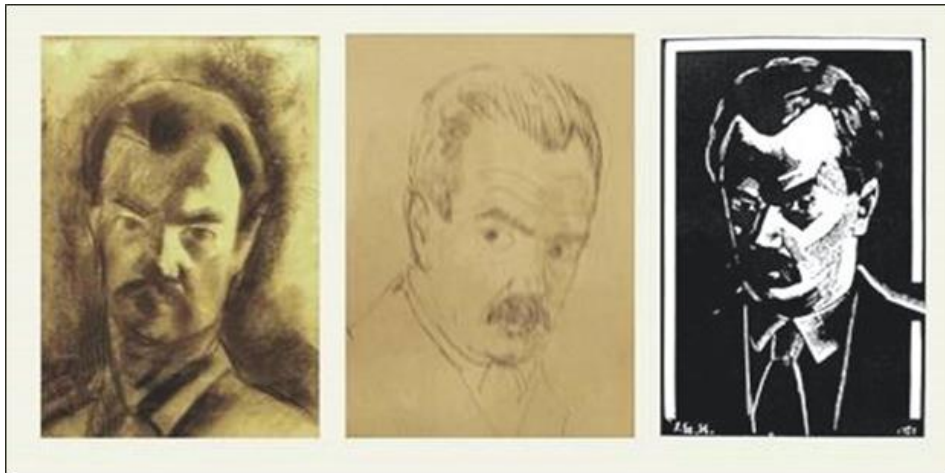

11. kép: Hankiss János professzor

12. kép: Járdányi-Paulovics István

Gáborjáni és társai ahhoz az energikus nemzedékhez tartoztak, kiknek fellépése sajátos módon határozta meg Debrecen képzőművészeti életének arculatát az 1910-es években, hiszen egy korszerűbb művészet megjelenését és egy új egyesületi szervezkedés kezdetét jelentette. Több olyan művészcsoporthoz tagja is volt (Műpártoló Egyesület, Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete, Művészház, Ajtósi Dürer Céh, Ady Társaság), melyek megpróbálták átvállalni a debreceni képzőművészek igényeinek társadalmi közvetítését, szellemi és anyagi érdekeik előmozdítását. Kiállításaik jellegzetes színpontjává váltak a városnak, a főváros is egyre jobban odafigyelt rájuk. Fennállásuk ideje alatt lehetővé tették a művészek autonómiáját, érdekképviselését, az intézményesített szervezeti együttélés alapjait, a független, programozott tárlatok gyakorlatát, a műtárgyak közvetlen eladását, egyszóval művész és közönség közvetlen viszonyát. Gáborjáni 1944/45-ben már közismert művésztanárként lett a Debreceni Tudományegyetem helyettesítő művészettörténet-tanára, ahol az egyetemi hallgatók között is népszerűsíthette azoknak a szervezeteknek a művészekhez, művészetekhez fűződő kapcsolatát és szemléletét, melyeknek aktív tagja volt.

13. kép: Gáborjáni Szabó Kálmán (a festő- és grafikusművész önarcképei)

Kádár Zoltán Budapestről érkezve pedig műkritikáival aktívan bekapcsolódott a tanítás mellett a debreceni művészeti életbe, így teljesítve ki a művészettörténet oktatásának első korszakát.

14. kép: Kádár Zoltán

Irodalomművelő tanárok

A harmincas években egy új irodalmár generáció bontogatta szárnyát Debrecenben. Ide tartozott Szabó Magda – még egyetemi hallgatóként –, Tóth Endre, költő, író, Némedi Lajos, egyetemi tanár, a Debreceni Nyári Egyetem munkatársa, történetírója, Koczogh Ákos középiskolai, majd egyetemi tanár, Zsigmond Ferenc gimnáziumi, majd egyetemi tanár és Pap Károly, aki ugyan a konzervatív ízlést képviselte, de több mint harmincöt éven át hirdette főiskolai, majd egyetemi katedráján a debreceni irodalom múlhatatlan értékeit, Juhász Géza neve pedig Debrecenben szorososan összeforrt a modern irodalom fogalmával.

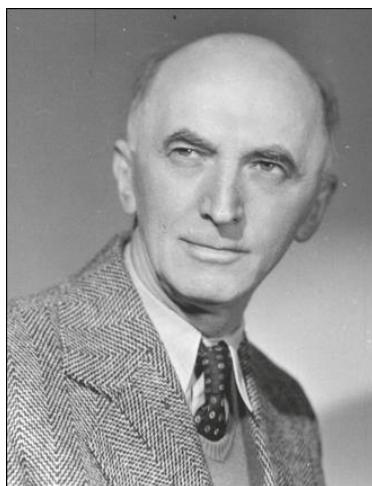
15. kép: Koczogh Akos

16. kép: Zsigmond Ferenc

17. kép: Pap Károly professor

18. kép: Juhász Géza professzor

Nem múlt el jelentős irodalmi esemény Budapesten és más nagyvárosokban sem úgy, hogy a Csokonai Kör ne képviseltette volna magát, a város bekapcsolása a magyar irodalom vérkeringésébe mégis főként az Ady Társaság⁵⁵ érdeme. Alig van jelentős alakja irodalmunknak, aki 1927 és 1944 között ne lett volna vendége a szervezetnek. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy Debrecen irodalmi élete egyenlő a Csokonai Kör, és főleg az Ady Társaság tevékenységével. Számos egyesület és társulás működött a városban – Tisza István Tudományos Társaság, Tiszántúli Szépmíves Céh, Arany János Társaság, La Fontaine Irodalmi Társaság –, melyek szintén kezdeményeztek meghívásokat, sőt egyik-másik írónak a két nagy társaságon kívül alakultak ki rendszeres összeköttetései Debrecennel. Ezek az irodalmi csoportok nagyon fontos szerepet játszottak Debrecen közéletében. Említésüket azért tartom mindenekelőtt indokoltnak, mivel tagjaik, vezető tisztségviselőik – egymással szorosan együttműködve – adták a korszak vezető értelmiségét Debrecenben. Észre kell venni, hogy szinte kivétel nélkül ugyanazok a személyek – kutatásom főszereplői – jelentek meg ezekben a szervezetekben, nagyon gyakran közösen szervezett programokkal szolgálva a város, a megye és sokszor még a főváros lakosságának művelődését, szórakozását, ismereteik bővítését. Ezt a tevékenységüket azonban legtöbbször csupán szabadidejükben, kedvtelésből tették, hiszen főállásuk a Debreceni Tudományegyetem bölcsész tanszékeihez kötötte őket. Egyetemi vezetőként, országos, sőt, nemzetközi hírű tudósként élték mindennapjaikat, hűen szolgálva a tudományos és kulturális-művészeti élet mindennapjait. Mindenesetre azt biztosan

⁵⁵ A korszak két, országos viszonylatban is jelentős debreceni irodalmi társaságának szellemi gyökereit részben a Debreceni Református Kollégium önképzőkör-elődeinek működésében kell keresni. A konzervatívabb Csokonai Kör tagságában több kollégiumi tanárt is találunk, a radikálisabb szellemű Ady Társaság alapítói között pedig egykori református gimnáziumi önképzőköri tagok állnak. Ez a csoport az országban máshol alig tapasztalható lendülettel szervezte és irányította a város irodalmi életét.

állítom, hogy a debreceni egyetemi tanárok művészeti tevékenysége nagyban hozzájárult a város kulturális életének fellendüléséhez és a közönség nyitottabbá tételéhez a modern művészetek irányába.

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy alapvetően a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékein 1914 és 1949 között tanító professzorok és tanárok művészeti-alkotó, művészetelméleti-oktató és művészettámogató-pártoló tevékenységének jelentőségéről adok számot.

A 20. század első felében megvalósult az egyetemi tanári szabadság, amely lehetővé tette az e tanulmányban bemutatott gazdag és sokrétű művészeti tartalmak jelenlétét a Debreceni Tudományegyetem nevelési-oktatói rendjében. A tárgyalt korszak végpontja ebből a szempontból is határkövet jelent: az 1948-as egyetemi reform hatására véget ért a felsőoktatás autonómiája. Az egyetem karain és képzési rendszerében az addigi tanszabadság megszűnt, és mindenhol a kötött tanrend szerinti tanítás került bevezetésre. Nem beszélhetünk tehát egy új tanártípus kialakulásáról a 20. század első felében, csupán az egyetemi tanári autonómia általános megnyilvánulásával állunk szemben a kutatás során tapasztalt tanári tevékenységek hátterében.

A jelen tanulmányban ismertetett bölcész tanárok, professzorok a debreceni közélet, ennek szerves részeként a művészeti élet vezető testületét alkották a vizsgált szervezetek tagjaiként, gyakran több társaságban is egyszerre. A két világháború közötti debreceni kulturális társulásokban nagy számmal voltak jelen az egykori kollégiumi diákok is csakúgy, mint az egyetem oktatói karában. A város szellemiségéből adódott, hogy az egyetem oktatóitól elvárták, hogy a kulturális élet élére álljanak. Így találkozott egymással az egyéni készítés és a társadalmi elvárás az értelmiségi habitusból fakadóan. Ide kapcsolom a művészetelmélet tanrendekben és tanszéki keretek közötti megjelenésének kérdését. A művészetelméleti ismeretek leginkább az egyetem filozófia, majd pedagógia tanszéke esztétika óráin kerültek közvetítésre. Ezen kívül más tanszékek oktatói is tanítottak esztétikai-művészeti tartalmakat – itt elsősorban az irodalomtörténet, az idegen nyelvek, a régészet és a művészettörténet professzoraira, magántanáraira és szakelőadóira gondolok.

A debreceni egyetemi pedagógiaoktatás tanárainak jelentősége ebből a szempontból kiemelkedő, mert egyrészt ők hárman jelentették az adott korszak hivatalos, tanrend szerinti művészetelmélet és esztétika oktatóit, másrészt, mert számos esetben nem az egyetemen végezték ezt a jellegű tevékenységüket. Tankó Béla esztétikatárgyú tanóráin kívül

rendszeresen fellépett hangversenyeken egyetemi kollégáival, tanítványaival. A Népszerű Főiskolai Tanfolyam és a Debreceni Nyári Egyetem ismeretterjesztő alkalmain zenetörténeti, zeneesztétikai előadásokat tartott.⁵⁶ Mitrovics Gyula egészen fiatal középiskolai tanár kora óta, még sárospataki éveitől kezdődően publikált képzőművészeti kiállításokat méltató kritikákat országos terjesztésű folyóiratokban, és nagyon gyakran nyitott meg tárlatokat, elsősorban Budapesten. A debreceni pedagógia tanszék első vezetőjeként, művészettörténet-oktatóként és a Debreceni Nyári Egyetem rendszeres művészeti előadójaként számos tárgyat oktatott az esztétika és a művészettörténet tárgyköréből (MUDRÁK, 2012: 86).⁵⁷ Karácsony Sándor elsősorban a népművészet szerves beépülését hangsúlyozta a fiatalok nevelése, oktatása terén. Jelentős területet képviselt pedagógiájában a diákszínjátszás, amit még gimnazistaként gyakorolt (KARÁCSONY, 1946: 166-170). A Nyári Egyetem népszerű előadói közé tartozott, ezen felül mindhárman számos tudományos-kulturális szervezet és lap vezetői, szerkesztői voltak.

Pap Károly konzervatív irodalmi esztétikája; Zsigmond Ferenc méltatásai rendszeres színházlátogató és kritikus nézőként; Hankiss János páratlanul sokrétű kulturális-művészeti tevékenysége; Gerlőtei Jenő művészetpártolása Debrecen egyik vezető festőművésze, Senyei Oláh István és a budapesti festő, Nagy István irányában; Láng Nándor művészettörténeti tárgyú kurzusai és tanszéki múzeumalapítása; Paulovics István antik és reneszánsz kori művészettörténeti előadásai; Pukánszky Béla még gyermekkorban elsajátított kiváló zongorajátéka és zenetörténeti ismertetései a Magyar Rádióban, illetve zenekari és operahangversenyek előtt; berei Soó Rezső országos viszonylatban is felbecsülhetetlen értékű műgyűjteményei; Gáborjáni Szabó Kálmán európai szinten is jelentős fametszetei és kisgrafikái; Csenki Imre zenekart és kórust dirigáló fellépései és Kodály, Bartók zeneművészetét méltató írásai; Kádár Zoltán műkritikái; Mata János költő, fametsző mély gondolatiságú versei és rendkívüli termékenységgel alkotott ex librisei; Lükő Gábor folklorisztikai látásmódja társaslélektani rendszerében; Juhász Géza szerteágazó irodalomszervező tevékenységéből kibontakozó költészete és Koczogh Ákos művészettörténeti írásai mind-mind kiegészítik és színesítik Tankó, Mitrovics és Karácsony művészetelméleti és esztétikai tanításait.

Szeretnék rámutatni arra is, hogy a bemutatott tudományos és művészeti társaságok, valamint az egyetemen a pedagógia-oktatás további kapcsolódási pontjai is léteztek. Többen Karácsony Sándor szűkebb köréhez tartoztak, nézeteinek hű követőjeként, mindenekelőtt a

⁵⁶ DM K. X. 75. 112. 211. és 212. Mata János önéletrajza. Kézirat. Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye.

⁵⁷ A görög építésztől az itáliai reneszánszig.

tragikusan fiatalon elhunyt polihisztor, Mata János és a magyar tudományos életben évtizedekig háttérbe szorított néprajzkutató, Lükő Gábor. Lükő még Karácsony mellőzöttségében is osztozott – egészen a rendszerváltásig elfeledve, csupán íróasztala fiókjainak dolgozott, hogy aztán utolsó éveiben újult erővel vegyen részt több évtizedes életművének kiadásában (TÁNCZOS, 2011; HARANGOZÓ, 2009).

Mindez a sokrétű tevékenység érdeklődésüknek, speciális, művészeti képzettségüknek volt köszönhető, illetve a régész és művészettörténész oktatók esetében szakterületükből következett. Nem állíthatom ezért általánosságban, hogy minden bölcsészfelkészültséggel rendelkező tanárember végzett esztétikai jellegű ismeretközlést tanítási gyakorlatában, inkább azt mondhatom, hogy a művészet elméleti oktatása sajátos színteret jelentett a bemutatott tanári életpályákon.

Arra a következtetésre jutottam, hogy az egyetemi oktatók által közvetített esztétikai-művészeti nevelés egészen az 1940-es évekig jellemzően hagyománytisztelő, klasszikus műveltséget közvetítő, konzervatív irányú volt, s a modern, progresszív irányzatok megjelenése csak 1945-től számottevő, amikor is ezt a szellemiséget képviselő tanárok jutottak katedrához. Számuk még így is alulmaradt a tradicionális, már-már elavultnak nevezhető eszmék szószólóival szemben.

Akik nem oktattak az egyetemen művészeti tárgyakat, azok az egyetemen kívül, közéleti és tudományos társaságbeli tevékenységeik között végezték a művészeti nevelést és ismeretterjesztést. Ide kapcsolódik a művészeti alkotások bemutatására és a művészetpártolásra alkalmas közéleti fórumokat, eseményeket feltáró kérdésre adott válaszom, mely szerint a 20. század elején az egyetemi tanároknak közéleti szerepvállalásuk tekintetében szellemi vezetőként el kellett foglalni a helyüket a különböző társadalmi egyesületekben, kulturális társaságokban. Ezek a professzorok már nem zárkóztak úgy be a szaktudományuk „elefántcsonttornyába” (VINCZE, 2007: 139; 2011: 61),⁵⁸ mint 19. századi elődeik, ezért többségük tanárként és magánemberként is képviselte tudományegyetemét nemzetközi és hazai konferenciákon, rendezvényeken.

Hankiss János és Soó Rezső számtalan alkalommal tartottak külföldön és itthon tudományos és ismeretterjesztő előadásokat oktatói, valamint azt kiegészítő hivatalos, illetve kedvelt tevékenységeik eseményeiről. Mellettük Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor és Pukánszky Béla aktív előadói voltak hosszú éveken át a Debreceni Nyári Egyetem rendezvényeinek, Budapest és Debrecen kulturális-művészeti életének. Hankisst a francia

⁵⁸ „splendid-isolation-típusú magatartás”

állam ki is tüntette kultúrdiplomáciai cselekedeteiért. Mitrovics országos ismertsége kivételt jelentett debreceni kollégái között (VINCZE, 2007: 131).⁵⁹ Mata Jánosban kiváló fametszőt és korai halála miatt nem teljes mértékben kibontakoztatott költői tehetséget tisztelhetünk, Karácsony Sándor kisebb színdarabok és szépirodalmi művek írójaként ismert, Lükő Gábor népzenei gyűjtéseket végzett, Pukánszky Béla olykor hangversenyzongorához ült. Tankó, Mitrovics és Karácsony Mata Jánost állandó ex libris megrendeléseikkel támogatták,⁶⁰ Gerlőtei Jenő több kortárs képzőművészt felkarolt, Soó Rezső pedig számtalan, európai és hazai szinten elsők között jelen lévő magángyűjteményeivel járult a „művészetek oltára” elé.

Többen művészeti kritikusként váltak ismertté a lakosság körében. Mitrovics Gyula és Kádár Zoltán képzőművészeti kiállítások megnyitása alkalmából, Hankiss János színházi előadások kritikáival jelentkezett gyakran a Csokonai Színház műsorfüzeteiben, Pukánszky Béla pedig zeneművek ismertetésével népszerűsítette a hangversenytermek közönsége számára a klasszikus zene és operairodalom kiemelkedő, gyakran játszott alkotásait. A nemzetközi viszonylatban páratlan magyar művészeti géniuszok életműve több debreceni egyetemi oktatót összekapcsolt. Liszt művészetéről és Bartók-Kodály népzenei ihletésű zeneszerzői munkásságáról elfogulatlan méltatással írt Tankó, Mitrovics, Karácsony, Hankiss, Csenki, Lükő és Koczogh, akiknek számos ponton találkozott esztétikai értékrendszerük és ízlésviláguk.

Ismertetném az egyetemen kívüli művészeti, kulturális vagy ismeretterjesztő megjelenési formákat, melyeken a vizsgált oktatók széles körű tevékenységükről beszámoltak, bemutatkoztak. A Csokonai Kör felolvasóülései, a Debreceni Szemle tanulmányai, könyvismertetései, a Műpártolók Egyesülete, a Művészház és az Ajtósi Dürer Céh tárlatai a Déri Múzeumban, az Ady Társaság összejövetelei, a Debreceni Nyári Egyetem művészeti előadásai, programjai, a városi hangversenyek, kiállítások mind színhelyei voltak ezeknek az eseményeknek. Világossá vált számomra, hogy a vizsgált tanárok szinte minden művészeti ággal kapcsolatot tartottak, de személyes kontaktusba nem mindegyikkel kerültek. Műveiket végigolvasva első gondolatom az, hogy a legtöbbit irodalmi kérdésekről publikáltak – talán, mert maguk is író emberek voltak, de jelentősebb magyarázat lehet, hogy az egész művészet- és esztétikatörténetről elmondható az irodalmi-költészeti kérdések hangsúlyos taglalása minden más művészeti ággal együtt. Az irodalom mellett számos tanárhoz igen közel állt a

⁵⁹ „[...] a főváros szellemi elitjének legkiválóbb képviselőit tudta mozgósítani. Ekkorra természetesen már kinőtt a régi „vidéki professzor” skatulyából [...]”

⁶⁰ DM K. X. 75. 112. 174. és K. X. 75. 112. 273.1-2. Mata János jegyzéke az ex libris-megrendelésekről. Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye.

zene műfaja több okból. Egyrészt a vallás⁶¹ tisztaságát leginkább, legmagasabb szinten visszaadni képes művészeti ágnak tekintették, másrészt többségük zeneileg képzett, több hangszeren játszó, egyes alkalmakon (például egyetemi ünnepségek, megemlékezések, Népszerű Főiskolai Tanfolyami estek, nyári egyetemi műsorok, előadások, hangversenyek, városi koncertek, kisebb kamaraestek) gyakorló muzsikusként fellépő műkedvelő volt. Tankó Bélán és Karácsony Sándoron kívül tudomásunk van például Hankiss János, Csenki Imre, Pukánszky Béla kiváló hangszeres (zongora-) játékaról, illetve kórusmuzsikusi, karnagyi tevékenységéről. Közös sajátosság továbbá, hogy szinte mindannyian publikáltak Bartók Béla és Kodály Zoltán munkásságáról, elsősorban népdalgyűjtő, népzenei eredményeikről, valamint Liszt Ferenc egyetemes zenetörténetben játszott szerepéről. Érdekességként jegyezzük meg, hogy meglepő fordulatot hozott Tankó és Mitrovics életművében a zenéről vallott véleményük, miszerint mindketten egyöntetűen a művészeti ágak között legmagasabb rendűnek és legnemesebbnek a zenét tartották, azon belül Liszt Ferenc művészete előtt hódoltak legnagyobb tisztelettel.⁶²

Mitrovics Gyula egészen fiatal kora óta nyitott meg, illetve kritikákkal látott el különféle helyi, megyei vagy országos kiállításokat, tárlatokat, ezzel fontos népművelői, felnőttképzési feladatokat ellátva. A többi művészeti ággal szintén kapcsolatot tartottak írásaikban, figyeltek rájuk és próbálták követni az aktuális történéseket, bár Tankó, Karácsony, Pap, Zsigmond, Hankiss, Juhász, Koczogh leginkább az irodalom, Mitrovics, Gáborjáni Szabó, Kádár és Mata a képzőművészet, míg Pukánszky és Csenki a zene berkeiben alkotott maradandót.

A fentiekben ismertetett, egyetemi művészeti élettel ellentétben elmondható, hogy Debrecenben a művészeti élet iránti érdeklődés erősen mérsékelt jellegű volt a 20. század első felében. A helyi művészeknek nagyon meg kellett küzdeniük a megélhetésért. Állami támogatás, városi megrendelés és az elhelyezkedési lehetőség (pl. rajztanári) minden

⁶¹ Talán semmi sem olyan egyértelműen közös az értekezésben tárgyalt tudományos elméletekben, mint alkotóik mély vallásos meggyőződése. Milyen is lehetne, hiszen például Tankónak és Mitrovicsnak az édesapja, Karácsonynak pedig az anyai nagyapja volt református lelkész. Pap Károly családjában szintén találunk lelkészi hivatást gyakorló személyt, Mata János mély hitét alkotásai őrzik, Lükő Gábor pedig csak felekezetet váltott, amikor katolikus hitről reformátusra tért neve megváltoztatása és az apjával kialakult mély konfliktus vállalásával is. Hankiss Jánost legnehezebb, egyetemi tanszéki állásától megfosztottan sem hagyta el hite, mellyel felesége és gyermekei számára is minta tudott lenni a legmegalázóbb emberi viselkedés emelt fővel való elviselésében. (ld. fia, Hankiss Elemér visszaemlékezéseit. HANKISS, 2002: 48)

⁶² Csenki Imre (1952): Kodály Zoltán és a Kállai kettős; Hankiss János (1956a): Liszt Ferenc magyar jelentősége; Koczogh Ákos (1950): Bartók Béla (1881–1945); Koczogh Ákos (1952): Kodály Zoltán hetvenedik születésnapján; Pukánszky Béla (1947): Bartók Béla. Töredék egy készülő tanulmányból; Lükő Gábor (1966): A fekete zongora. Gondolatok Bartók zenéjéről; Szij Rezső (1963a): Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet; Kontra György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor; Tankó Béla (1937): Liszt Ferenc emlékezete; Mitrovics Gyula (1935a,b,c) elnöki megnyitói.

művészeti területen csekély volt. Ez nyilván kiábrándultságot eredményezett a város művészársadalmában. A tárgyalt művészeti társulásoknak éppen ezért fokozott erőfeszítésekkel kellett a művészeket és a közönséget összekapcsolni. Ez igen nehéz feladatot jelentett még az elhivatott tagoknak is. Később Debrecen kulturális szempontból fokozatosan kiemelkedett a vidéki városok köréből, hiszen az Ady Társaság irodalmi, zenei, de különösen képzőművészeti osztálya – elsősorban a tagságát többségében alkotó egyetemi bölcsészoktatók tevékenysége által – maradandó fejlesztő hatást gyakorolt nemcsak a helyi, de a fővárosi közönségre is. Így volt biztosított az egyetemi oktatók aktív jelenléte a város kulturális életében és részvétele annak tudományos-művészeti csoportjaiban. Ezáltal válhatott a „maradandóság városának” többségében konzervatív ízlésű közönségből a modern, progresszív művészeti törekvéseket is kedvelő és támogató befogadó lakossági réteg.

19. kép: A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának első professzori kara 1914. (Farkas Ádám szobrászművész alkotása).

Érdekes összefüggésre mutattam rá: akár helyi, akár más városból érkező tanárok is voltak ők, Debrecenbe érkezésüket követően előbb-utóbb tagjai lettek a város értelmiségi köreit tömörítő szervezeteinek, ahol szoros szakmai és baráti kapcsolatot ápoltak egymással. Aktív publicisztikai, tudományos-ismeretterjesztő előadói és műalkotásokat kiállító szerepvállalásuk fontos szerepet töltött be a város kulturális életében, ezáltal jutott Debrecen a hazai kultúra fellegrárába sok területen. A vizsgált tanárok egyetemi és egyetemen kívüli aktivitása fokozottan hozzájárult ahhoz, hogy Debrecen joggal nevezhető jelentős magyar kulturális és művészeti központnak a két világháború közötti Magyarországon.

A műgyűjtésnek szinte egyáltalán nem volt hagyománya Debrecenben, csupán egy-két magángyűjtő élt a városban, ők is inkább a régebbi korok műveit vásárolták szívesen, nem a

kortársakét. Köztük jelentett kivételt néhány egyetemi professzor, mint berei Soó Rezső, Mitrovics Gyula és Gerlőtei Jenő, akiknek segítő tevékenysége – ismerve a körülményeket – érthető módon még inkább felértékelődik. A város mint mecénás nem létezett, csupán közösségi helyiségeit adta oda kiállítások, előadóestek, hangversenyek rendezése céljából. A Déri Múzeum megnyitásával némileg javult a helyzet ezen a téren (BÍRÓ, 1986: 392-393).

Sorra alakultak Debrecenben a tudományos-kulturális egyesületek, melyek megszüntették a Csokonai Kör hegemoniáját a térségben. Ezzel együtt Debrecen művészeti élete is fellendült. Egyre gyakrabban jöttek létre ezen szervezetek által közösen rendezett ünnepségek, műsoros estek, elsősorban az Ady Társaság tevékenységének köszönhetően. Mindez azért volt különösen jelentős, mert a felvilágosodás óta soha olyan közel nem volt ez a város a kor leghaladóbb szellemi mozgalmaihoz, mint a 20. században, hiszen az 1920-as években már hazánk egyik legjelentősebb kultúrközpontjának számított. A magyar valóság úgy festett, hogy az ország „szívszerinti” fővárosa, Debrecen indította el – a főváros mellett – a legtöbb hazai kulturális kezdeményezést. Mindezek alapján állítom, hogy a debreceni bölcsésztanárok sokrétű és szinte valamennyi műfajt felölelő kulturális-művészeti aktivitása egyértelműen pezsdítően hatott a „maradandóság” fellegvárában, és jóval nyitottabbá, fogékonyabbá tette a város közönségét a haladó, modern művészeti eszmék és események befogadására.

E kutatás lényeges eredménye a feldolgozott tanári életpályák esztétikai üzeneteinek feltárása, melyek szerves részét képezték az egyetemi oktatók által végzett művészi alkotómunkának, a művészet befogadásának, értelmezésének és kritikájának vagy éppen magát a műalkotást létrehozó tevékenységeknek és támogatásuknak 1914 és 1949 között.

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Az egyetem központi épülete, 1932. Forrás: Debreceni Egyetem elektronikus Archívum (DEA) <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/78135>
2. kép: Tankó Béla professzor. Forrás: <https://humandi.unideb.hu/hu/nagy-elodeink>
3. kép: Mitrovics Gyula professzor. Dienes János festőművész alkotása. Forrás: <https://humandi.unideb.hu/hu/nagy-elodeink>
4. kép: Karácsony Sándor professzor. Forrás: <https://humandi.unideb.hu/hu/nagy-elodeink>
5. kép: Mata János. Forrás: <http://hegykozcsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1185096>
6. kép: Lükő Gábor. Forrás: <http://www.erdelyhon.hu/Fellepok36-LukoGabor.html>
- 7.kép: Csenki Imre. Forrás: <http://puspokladanyanno.hu/2012/05/csenki-imre-emlekkonyv/csenki-im-re-ifj-jo/>
8. kép: Pukánszky Béla professzor.

Forrás:<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/82294/0582078.png?sequence=1&isAllowed=y>

9. kép: Berei Soó Rezső professzor. Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/6284/>

10. kép: Láng Nándor professzor. Forrás: <http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

11.kép: Hankiss János professzor.

Forrás: http://gerundium.lib.unideb.hu/file/7/56121e3fd74fc/szerzo/05_hankiss_ja-nos.pdf

12. kép: Járdányi-Paulovics István. Forrás: <http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

13. kép: Gáborjáni Szabó Kálmán, a festő- és grafikusművész önarcképei. Forrás: http://reformacio.mnl.gov.hu/orokseg/debrecen_gaborjani_szabo_kalman_freskosorozata

14. kép: Kádár Zoltán. Forrás: <http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

15. kép: Koczogh Ákos. Forrás: <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=106806>

16. kép: Zsigmond Ferenc. Forrás:

http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/hires/zsigmond_ferenc.htm

17. kép: Pap Károly professzor. Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/6284>

18. kép: Juhász Géza professzor.

Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08162.htm>

19. kép: A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának első professzori kara 1914. Farkas Ádám szobrászművész alkotása. Forrás: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár. Tankó Attila (id. Tankó Béla unokája) ajándéka.

Képek letöltésének ideje: 2024. 05. 24.

IRODALOM

BARCZA József (szerk., 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

BÍRÓ Lajos (1986): Képzőművészeti élet. In: Tokody Gyula (szerk.): Debrecen története 1919-1944. 4. kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Debrecen. 391-411.

BREZSNYÁNYSZKY László (szerk., 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat Kiadó, Budapest.

CSENKI Imre (1952): Kodály Zoltán és a Kállai kettős. Építünk, 3. évf., 4. sz. 38-39.

GYŐRI L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek...világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen.

- GYŐRI L. János (1988): A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: Barcza József. (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 627-696.
- HANKISS Elemér (2002): Idegen világban? Helikon Kiadó, Budapest.
- HANKISS János (1956): Liszt Ferenc magyar jelentősége. Alföld, 7. évf., 3. sz., 57-63.
- HARANGOZÓ Imre: Száz éve született Lükő Gábor. www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm [2024.02.08.]
- KARÁCSONY Sándor (1946): Magyar ifjúság. Exodus Kiadó, Budapest.
- KOCZOGH Ákos (1950): Bartók Béla (1881-1945) Építünk, 1. évf., 2. sz. 57-58.
- KOCZOGH Ákos (1952): Kodály Zoltán hetvenedik születésnapján. Építünk, 3. évf., 4. sz. 35-37.
- KONTRA György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. Gondolat Kiadó, Budapest.
- LÜKŐ Gábor (1966): A fekete zongora. Gondolatok Bartók zenéjéről. Jászkunság, 12. évf., 1. sz. 30-33.
- MITROVICS Gyula (1935a): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek, 2. évf., 3. szám. 50-52.
- MITROVICS Gyula (1935b): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek, 2. évf., 4. sz. 45-46.
- MITROVICS Gyula (1935c): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek, 2. évf., 5-6. sz. 71-72.
- MOLNÁR-TAMUS Viktória (2022): Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni egyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége 1914–1949. DRHE, Debrecen.
- MUDRÁK József (2012): A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949). Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÍJ Rezső (1963): Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet. Művészet, 4. évf., 1. sz. 20-21.
- SZÍJ Rezső (1987): Mata János (1907-1944). In: Gazda László (szerk.): A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXV, Debrecen. 405-481.
- SZÖGI László (szerk. 2003): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002. ELTE Kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla (1947): Bartók Béla. Töredék egy készülő tanulmányból. Vándortűz, 6. évf. 60-62.
- TAMUSNÉ MOLNÁR Viktória: Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni egyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége 1914–1949.
- <https://dea.lib.unideb.hu/items/fa7e921d-508d-4a13-a2d7-75b21b20060c> [2024.02.08.]

TÁNCZOS Vilmos (2011): A magyar lélek formáinak eszmei és módszertani hátteréről. Utószó Lükő Gábor A magyar lélek formái c. könyvének 3. kiadásához. In: Lükő Gábor – Pozsgai Péter – Heilig Balázs – Terbócs Attila (szerk.): A magyar lélek formái. Táton Kiadó, Budapest.

TANKÓ Béla (1937): Liszt Ferenc emlékezete. Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1935-36. évi évkönyvéből. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, Debrecen.

VINCZE Tamás (2011): Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában. Mitrovics Gyula pályájának és szakmai műhelyének kvalifikációtörténeti nézőpontú bemutatása. Doktori (Phd) értekezés. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/692c2917-a37f-4986-9145-9aa03bdf2c2a/content> [2024. február 8.]

VINCZE Tamás (2007): Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnaynszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat Kiadó, Budapest. 128-139.

Levéltári források

Déri Múzeum (DM) K. X. 75. 112. 174; K. X. 75. 112. 273.1-2. Mata János: Jegyzék az ex libris megrendelésekről, Mata János hagyatéka, publikálatlan kézirat. Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye.

Déri Múzeum (DM) K. X. 75. 112. 211. 212. Mata János: Önéletrajz, Mata János hagyatéka, publikálatlan kézirat. Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye.

III. EGÉSZSÉGNEVELÉS, ORVOSI ÉS GYÓGYPEDAGÓGIAI KÉPZÉS

DINNYÉS KATALIN JULIANNA – PUSZTAFALVI HENRIETTE
EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ÉS A NAPJAINKAT MEGHATÁROZÓ
EGÉSZSÉGFEJLESZTÉSI DOKUMENTUMOK – SZAKIRODALMI
ÁTTEKINTÉS⁶³

Bevezetés

Magyarországon a 20. század végén alapvető változások zajlottak, ennek köszönhetően az egészségfogalom fejlődött-változott, az egészségnevelés és az egészségfejlesztés is követte a társadalmi változásokat (NAGY LÁSZLÓNÉ ÉS BARABÁS, 2011). Az 1960-as években lezajlott események meghatározták az egészségfejlesztés korszakának a kezdetét, hiszen mindezek a tudás bővítését, az esélyekhez való egyenlő hozzáférést és az egyének saját életük feletti kontrollt szorgalmazták (RAINGRUBER, 2017). Jelenleg *Magyarország Alaptörvényének XX.* cikkének 1. bekezdése is egyértelműen kimondja, hogy mindenkinek joga van a testi-lelki egészséghez. Munkánk célja elsősorban az egészségfejlesztés meghatározása; különbséget tenni az egészségnevelés és egészségfejlesztés fogalmai között; majd időrendi sorrendben kívánjuk leírni – a teljesség igénye nélkül – azokat a jelentős tudományos találkozásokat, amelyek napjaink egészségértelmezését is meghatározzák az egészségfejlesztés szempontjából. Kutatásunk során a dokumentumelemzés módszerét alkalmazva arra a kérdésre kerestük a választ, hogy ebben a változásokkal teljes időszakban mi jellemezte az egészségfejlesztést. Milyen jelentős események és konferenciák zajlottak, amelyek napjainkig hatást gyakorolnak? Összesen tizenhárom jelentőségteljes szakmai találkozót és dokumentumot foglaltunk össze, amelyek szerepet játszottak napjaink egészségfejlesztése szempontjából. Mindegyik alkalom esetében fókuszálunk a meghatározó elemre, amely hozzájárult az új szemléleti változáshoz, amelyek kardinálisak voltak a holisztikus egészségfogalom fejlődését tekintve.

Hazai első lépések- az egészségtan megjelenése a közoktatásban

Már jónéhány tanulmányban olvashattuk, hogy az egészségfejlesztés viszonylag új fogalomnak számít, mégsem újkeletű (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; BÁRDOS ÉS KRAICINÉ

⁶³ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alpból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

SZOKOLY, 2018), hiszen az emberiség mindig is vágyott arra, hogy a lehető legtovább éljen és lehetőleg betegségtől mentesen, aktív életet folytasson. Európát tekintve az egészség megőrzésével kapcsolatos első fejlődési szakasz a 18-19. századra tehető, amikor is kezdtek kiépülni az intézmények, és szervezeten a nemzetközi szinten megjelentek a szakemberek. Hazánkban a kiegyezést követően zajlott le ez a folyamat (PUSZTAFALVI, 2013b), ennek nem mond ellent az, hogy az egészségfejlesztés és egészségnevelés intézményesülése szinte azonos időben folyt le az egész világon, annak ellenére, hogy ekkor az információcsere folyamatát a nehézkesség jellemezte (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). Markusovszky Lajos és Fodor József orvos nevét több szempontból is fontos megemlíteni, hiszen a 19. században nekik köszönhetően honosodott meg a preventív orvoslás eszméje és az egészségnevelés szervezetté válása. Továbbá kidolgozásra kerültek olyan programok, amelyek magatartásváltozást tudtak eredményezni (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015). Ebben a történelmi korszakban mint új szemléletmód terjedt el a preventív orvoslás (mai néven megelőző orvoslás), ami a nemzetközi térben is kezdett teret hódítani (PUSZTAFALVI, 2011). Eleinte csak a testi és fizikai egészségre szűkölt az ismeretek átadása (PUSZTAFALVI, 2013b), és ez jól látható az első egészségügyi ismeretek megjelenésekor, amelyek az I. Ratio Educationisban (1777) olvashatók (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). Az I. Ratio Educationisban az iskolai nevelés színterén főként a testi fejlődésre koncentráltak, a szabadban eltöltött fizikai aktivitás és a játszótérek kialakítása volt a hangsúlyos (PUSZTAFALVI, 2013b). Az 1868. évi népiskolákról szóló törvény előírta a tankötelezettséget, amelynek köszönhetően egyre szélesebb népréteg részesült elemi oktatásban, ennek köszönhetően elérhetőek lettek olyan tudáselemek is, amelyek a mindennapi élet során váltak fontos tudássá szinte észrevétlenül az olvasmányokon, fogalmazási feladatokon keresztül (PUSZTAFALVI, 2013b, BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). Hazánkban az egészségtan oktatása a 19. század második felére, a kiegyezést követő időszakra nyúlik vissza, ahogy az egészségügyi ellátás kiépítése is (PUSZTAFALVI, 2013a, 2013b, 2011). Erre az időszakra tehető az oktatás, a népoktatás és a közegészségügyi rendszer kiépülése is (KAPRONCZAY, 2016). Eleinte a középiskolák tantervében jelent meg az egészségnevelés mint választható tantárgy, később a polgári, majd az elemi iskolák természetrajz tantárgyába illesztve foglalkoztak az egészséggyal. Főként az életmóddal kapcsolatos ismeretek kerültek a középpontba, de így is csekély volt az elsajátított tananyag (PUSZTAFALVI, 2013b). Az e korszakra oly jellemző és kötelező hitélet miatt csak az alapvető biológiai ismereteket adták át a tanulóknak annak érdekében, hogy az információ ne zavarja meg őket a hitükben (PUSZTAFALVI, 2013a). A „*polgári iskola tananyaga nem különbözött a gimnáziumok és reáliskolák ismeretanyagától*”

(PUSZTAFALVI, 2013a: 3), tehát heti 2 órában oktatott tantárgyként volt jelen. 1886-tól az iskolai *Értesítő Füzetek* oldalain ismertették minden évben az egészségtan tantárgyhoz rendelt tankönyveket. Ebben az időben az egészségtan tantárgy oktatása a képzett középiskolai és egészségtan tanár és orvosok feladata volt. *„Az állami középiskolákban finanszírozta az állam a működésüket, más fenntartó esetében pedig maga a fenntartó vállalta a díjazás kifizetését”* (PUSZTAFALVI, 2013a), mindezeket túl kötelező jelleggel kellett foglalkoztatni iskolaorvost az 1890-es évtől kezdődően. A tantervek minden olyan ismeretet tartalmaztak, amely a mindennapi egészséges élethez és annak megőrzéséhez voltak szükségesek.

A 19. században új szakterületek kialakítása és térhódítása az orvosok szerepvállalását követelte, továbbá a preventív szemléletmódot az iskolarendszer kiépülése is erősítette. A feladatok ellátását végző személyt számos vita és kérdés övezte. Kezdetben a papok, lelkészek mint lelki gondozók, majd tanítók és tanárok szerepe, és végül az orvosok elsődlegessége került központi szerepbe. Szegényebb területeken az orvosok hiányát hivatottak pótolni a papok vagy lelkészek segítségnyújtásával. Ezt a korabeli gyakorlatot „*Medicina pastoralisnak*” nevezték (TIGYI ZOLTÁNNÉ PUSZTAFALVI, 2011). A *„sápadt bölcsészeket (tanárokat) nem tartották elég hitelesnek az ismeretek továbbadására”* (PUSZTAFALVI, 2011: 266.). A „*viharos 20. században*” gyors politikai és gazdasági változások voltak jellemzőek (SZÁVAI, 2015), és ezek az oktatási rendszert is érintették, amelynek a kiépítése és megerősítése stratégiai szintű feladat volt. A kiegyezést követően, az 1891. évi törvénynek köszönhetően nőtt a kisdedovók száma, és sikeresen elfogadták azt is, hogy az intézmények a kisgyermekek védelmét szolgálják és meghatározó szerepük volt az egészségmegőrzés szempontjából is (PUSZTAFALVI, 2011).

Nemzetközi fogalomhasználat honosítása

HIDVÉGI ÉS BÍRÓ (2015) szerint az orvostudományt uraló angol szaknyelvi irodalom megkülönbözteti a *„health protection”* (egészségvédelem), *„health promotion”* (egészségfejlesztés), *„health education”* (egészségnevelés) és *„health education”* (egészségnevelés) kifejezéseket (GRITZ, 2006 idézi HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015). Magyar nyelvű szakirodalmakban a *„health promotion”* angol kifejezés megfelelőjeként az egészségfejlesztés szót alkalmazzák (BÁRDOS ÉS KRAICINÉ SZOKOLY, 2018). Sok esetben az egészségfejlesztést és egészségnevelést szinonimaként használják, nagyon helytelenül (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015).

Az egészségnevelés és az egészségfejlesztés fogalmának pontos meghatározása elengedhetetlen (NAGY ÉS BARABÁS, 2011). A két fogalom nem összekeverendő, hiszen míg

az egészségnevelés során az egyén tudása játszik meghatározó szerepet az egészség kialakulásában, addig az egészségfejlesztés sokkal komplexebb, tágabb kifejezés, amely az egészség érdekében tett intézkedéseket is tartalmazza és magába foglalja az egészségnevelést is (NAGY ÉS BARABÁS, 2011; HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015). NAIDOO ÉS WILLS (1999) leírja, hogy a mindennapi gyakorlatban e két fogalom szoros kapcsolatban áll egymással és átfedések is tapasztalhatók. Az egészségnevelés (angolul: *health education*) „*olyan változatos kommunikációs formákat használó, tudatosan létrehozott tanulási lehetőségek összessége, amely az egészséggel kapcsolatos ismereteket, tudást és életkézségeket bővíti az egyén és a közösség, egészségének előmozdítása érdekében. Az egészségnevelés alapját képezi annak a komplex tevékenységnek, amelyet az egészségfejlesztés megkíván*” (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 182).

VITRAI ÉS BORENSZKI-GUTÁSI (2022) megfogalmazása alapján az egészségnevelés oktatási módszerek kombinációja, „*célja, hogy az egyének és közösségek az ismereteik bővítésével, a motivációjuk befolyásolásával és az egészségműveltségük fejlesztésével javítsák egészségi állapotukat*” (VITRAI ÉS BORENSZKI-GUTÁSI, 2022: 39). Az 1960-as években megfigyelhető polgárjogi fejlemények és a női mozgalmak meghatározták az egészségfejlesztés korszakának kezdetét, hiszen mindezek a tudás bővítését, az esélyekhez való egyenlő hozzáférést és a saját életük feletti kontrollt szorgalmazták (RAINGRUBER, 2017).

Az egészséghez és – a hozzá szorosan kapcsolódó – egészségfejlesztéshez (RAINGRUBER, 2017; VITRAI, 2022) a *Lalonde-jelentés* (1974), az *Alma-Atai Nyilatkozat* (1978), a *Koppenhágai Vitairat* (1984), az *Ottawai Charta* (1986), az *Adelaide-i Ajánlások* (1988), a *Sundsvall-i Nyilatkozat* (1991), a *Dzsakartai Nyilatkozat* (1997), a *Bangkoki Charta* (2005), *Nairobi* (2009), a *Helsinki Nyilatkozat: az Egészséget az egész politikába* (2013), a *Sanghaji Deklaráció* (2016) és a *Genfi Nyilatkozat* (2021) kapcsolható.

RAINGRUBER (2017) szerint az első hiteles nyilatkozat, a *Lalonde-jelentés* (1974), amely egy kutatócsoport eredményeit összegző dokumentum (BENKŐ, 2009; LIPPAI, 2016). A jelentés azt hangsúlyozta, hogy az egészségfejlesztés nem kizárólag az egészségügyi rendszerrel és az orvosi ellátással kapcsolatos kérdéseket határozza meg (RAINGRUBER, 2017). Ennek a kiadványnak a legfontosabb üzenete az, hogy a környezettel és az emberi magatartás jobbításával a megbetegségeknek és az idő előtti halálzásnak a számát lehetne csökkenteni (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). A jelentés hatására Kanadában a betegségek kezeléséről az egészségfejlesztésre helyezték a hangsúlyt (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; RAINGRUBER, 2017; BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). A *Lalonde-beszámoló*

tartalmazta az egészségügyi terület modellt (*the health field model*), melynek lényege, hogy az egészséget meghatározza az életmód/viselkedés, a biológia, a környezet és az egészségügyi szervezet egyaránt. A jelentés kiemelte, hogy a betegség megelőzése éppen olyan fontos, mint a kezelés és a gyógyítás. Céljuk volt, hogy az egészség érdekében ösztönzően hassanak egyéni és szervezeti szinten a nagyobb felelősségvállalásra. Kezdetben olyan célokat tűztek ki a beavatkozásokkal, mint például a gépjárműbalesetek csökkentése, az ittas vezetés megszüntetése, a biztonsági öv használatának növelése és az alkoholizmus minimalizálása (RAINGRUBER, 2017). Tartalma közel állt azokhoz, akik az addig meghatározó orvosi szemléletmódot nem tartották teljesnek, hiszen nem szabad elválasztani két olyan tényezőt, amely összekapcsolódik: az egyént a környezettől és a társadalomtól, a testet a lélektől, a betegséget a betegtől. Az orvosi megközelítés nem vette figyelembe azokat a tényezőket, amellyel az egyénnek meg kell küzdenie (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). RAINGRUBER (2017) úgy véli, hogy ez a jelentés adta meg az alapot annak a meghatározásnak, miszerint a segítségnyújtás művészete és tudománya az emberek életmódváltását és az optimális állapot elérését segíti (RAINGRUBER, 2017).

Az Egészségügyi Világszervezet 1978-ban adta ki az *Alma-Atai Nyilatkozatot*, amely azt az elképzelést támogatta, hogy az egészségfejlesztéshez globális együttműködés szükséges, a helyi és közösségi igényeknek kell irányítani az egészségfejlesztési tevékenységeket, hangsúlyozta, hogy a gazdasági és szociális szükségletek formálják az egészséget. Támogatták, hogy az egészségügyi ellátás szerves részét képezi a rendszernek, illetve, hogy az egészségi állapot igényli a saját anyagi forrást, végül pedig több ágazatot és szereplőt kell bevonni az egészségügybe az egészség javítása érdekében (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; RAINGRUBER, 2017). Ez a nyilatkozat a fejlődő országok számára különösen fontos kérdéseket tartalmaz, hiszen nagyobb mértékben hangsúlyozta az élelmezésbiztonság, a megfizethető egészségügyi ellátás, a béke, az iható biztonságos víz, megfelelő táplálék és a családtervezés témakörét. A gyógyító és rehabilitációs szolgáltatások mellett az egészségfejlesztés szükségességét támogatta. Az *Alma-Atai Nyilatkozat* számos olyan elemet tartalmaz, amely később az *Ottawai Chartában* is megjelent (RAINGRUBER, 2017).

Az első nemzetközi egészségfejlesztési konferencia 1986-ban került megrendezésre Kanadában, amelyet az Egészségügyi Világszervezet támogatott (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; RAINGRUBER, 2017). Erre több mint 60 ország delegált szakembert, akik együttes erővel alkották meg az egészségfejlesztés szemléletének szempontjából a legmeghatározóbb dokumentumot, az *Ottawai Chartát* (BENKŐ, 2009; HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; LIPPAI, 2016; RAINGRUBER, 2017). A Charta (1986) cselekvésre szólított fel: „Az egészséget mindenkinek

2000-re és azon túl” érdekében. E szerint az egészségfejlesztés „olyan folyamat, amely módot ad az embereknek egészségük kézben tartására és tökéletesítésére” (PAULUS ÉS PETZEL, 2009: 25).

„Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely lehetővé teszi az emberek számára, hogy növeljék az egészségük feletti kontrollt, és javítsák egészségüket. Az egészségfejlesztés átfogó társadalmi és politikai folyamatot jelent. Nemcsak az egyének készségeinek és képességeinek megerősítésére irányuló intézkedéseket foglalja magában, hanem az egészséget meghatározó társadalmi, környezeti és gazdasági tényezők megváltoztatására irányuló intézkedéseket is, hogy optimalizálják a köz-és személyes egészségre gyakorolt pozitív hatásukat” (OTTAWAI CHARTA, 1986 idézi VITRAI, 2022: 30).

A meghatározás az egyént helyezi előtérbe, az ő képességét, életkörülményeit és önállóságát. A Charta szerint az egészséget a mindennapi élet erőforrásaként kell értelmezni, és nem mint egy életcél. Az egészség egy bio-pszicho-szociális-ökológiai jóllét, egy pozitív fogalom, amely a szükségletek kielégítését, a társadalmi és egyéni erőforrásokat, a fizikai képességeket, a környezet feletti teljes ellenőrzést és a változtatás képességét hangsúlyozza (PAULUS ÉS PETZEL, 2009; OTTAWAI CHARTA, 1986 idézi BARABÁS, 2006; RAINGRUBER, 2017).

Az Ottawai Charta a társadalmi kérdéseket tekintve az egészség társadalmi modelljét, a holisztikus egészségfelfogást alkotta meg, tehát felhívja a figyelmet a társadalmi ranglétrán való elhelyezkedés, a halálozás és a betegség megjelenése közötti erős kapcsolatra (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). Az *Ottawai Charta* a mai napig érezteti hatását, hiszen az egészségfejlesztés alapelveit és területeit fogalmazta meg:

1. Egészséget támogató politika, tehát egy összehangolt cselekvésre van szükség.
2. Egészséget támogató környezet, miszerint az élet, a munka, a pihenés az egészség forrása kell, hogy legyen.
3. A közösségi cselekvések erősítése, tehát befolyásolni tudják a saját sorsukat.
4. Az egyéni készségek erősítése, az egyén saját életének befolyásolása érdekében.
5. Betegellátás irányvonalának újragondolása, tehát az egészségügyi ágazatnak az egészségfejlesztés érdekébe kell eltolódnia (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022; VITRAI ÉS BORENSZKI-GUTÁSI, 2022).

Magyarországon Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 37. § 1. és 2. bekezdése határozza meg az egészségfejlesztést, e szerint „az egészségfejlesztés az a folyamat, amely során az egyén növeli jártasságát saját egészségének javítása érdekében, képességet szerez az egészséges életvitel fenntartására és a változó környezethez való

alkalmazkodásra. Az egészségfejlesztés a lakosság egészséggel kapcsolatos ismereteinek bővítésére, az egészséges magatartásra, az egészséget veszélyeztető ártalmak és megbetegedések megelőzésére irányuló tevékenység” (1997. évi CLIV. törvény 37. § (1) - (2)).

Időrendben továbbhaladva a WHO *Adelaide-i Ajánlásai az egészséges közpolitikáról* (1988) következett, amely a II. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferenciához köthető (RAINGRUBER, 2017; BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). Az ajánlás hangsúlyozta a támogató környezet jelentőségét, továbbá a kormányzat és a magánszektor együttműködését a mezőgazdasági, kereskedelmi, oktatási, ipari és kommunikációs területen. Az egyenlőség kérdése mellett a kisebbségek és a nők egészségét támogató politikai kérdéseket is figyelembe vettek, mindamelllett, hogy az iskolai végzettség és az írni-olvasás jelentőségét is hangsúlyozták (RAINGRUBER, 2017).

Az 1991-es *Sundsvall-i Nyilatkozat* a támogató környezetért és egészségért állt ki, amelyet a III. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferencián Sundsvallban, Svédországban adtak ki (RAINGRUBER, 2017; BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). A konferencia az egészség szempontjából a támogató környezetet hangsúlyozta, e szerint a fizikai, társadalmi vonatkozások a meghatározók. Összesen négy kulcsfontosságú cselekvésre hívták fel a figyelmet: (1) érdekérvényesítés, (2) közösség fejlesztése a saját maguk irányítása érdekében, (3) kapcsolat kiépítése csoportok között, (4) egészséghez való méltányos hozzáférés biztosítása (RAINGRUBER, 2017).

A *Dzsakartai Nyilatkozatot* 1991-ben *Egészségmegőrzés a XXI. században* címmel tartották meg (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; RAINGRUBER, 2017; BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022) a IV. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferencián. Ez a konferencia volt az első, ahol részt vettek a magánszektor képviselői. A Nyilatkozat a tudatosság növelését, az együttműködést, az erőforrások mozgósítását, az információgyűjtést, a közös fejlődést, a szolidaritás előmozdítását és a közfelelősség hangsúlyozását támogatták, és szorgalmazták egy globális egészségfejlesztési szövetség létrehozását (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015; RAINGRUBER, 2017). A Nyilatkozat az egészségfejlesztés fogalmát módosította: „*az egészségfejlesztést, mint folyamatot írja le jelezve, hogy az egészségfejlesztés egy eszköz a célok eléréséhez: az egészségfejlesztés a lakosság egészségkultúrájának széles körű fejlesztésére, az egészséges magatartásra, az egészséget veszélyeztető ártalmak és megbetegedések megelőzésére irányuló tevékenység” (NUTBEAM, 1998 idézi HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 13).*

A Nairobiban 2009-ben megrendezett VII. Nemzetközi Egészségfejlesztési konferencia záródokumentumában három hiányosságot írtak le: a bizonyítékoknak a gyakorlatba ültetése, a politikai döntéseknél az egészség társadalmi determinánsainak a figyelembevétele, és az egészségügyi rendszereknek az egészségfejlesztés irányába történő elmozdítása (RAINGRUBER, 2017).

A 2013-ban megrendezésre kerülő VIII. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferencia az *Egészség minden szakpolitikában* címet viselte (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022) VITRAI ÉS BORENSZKI-GUTÁSI (2022) fordítása szerint „az »Egészség minden szakpolitikában« (*Health in all policies; HiAP*) a közpolitika-fejlesztés olyan, ágazatokon átívelő megközelítése, amely szisztematikusan figyelembe veszi a döntések egészségi következményeit, szinergiákra törekszik, és elkerüli a káros egészségi hatásokat a népesség egészségének és az egészségi méltányosság javításának érdekében” (VITRAI ÉS BORENSZKI-GUTÁSI, 2022: 33). A *Helsinki Nyilatkozat* (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022) fő üzenete az volt, hogy politikaformálás szükséges minden szinten ahhoz, hogy az egészség szempontjainak érvényesítését ki lehessen terjeszteni.

A 2016-ban IX. Nemzetközi Egészségfejlesztési Konferencia Sanghajban került megrendezésre, ezt követően a *Sanghaj-i Deklaráció* (2016) került kiadásra, amely tartalmazza, hogy az egészség és jóllét kettőssége elengedhetetlen a fenntartható fejlődési célok érdekében, ehhez három fő cselekvési területet jelöltek ki: (1) megfelelő kormányzás, (2) helyi akciók, (3) egészségműveltség területén a lakosság felhatalmazása (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022).

2021. december 13-15-ig, Genfben tartották meg a X. Egészségfejlesztési Konferenciát, ezt követően jelent meg a *Genfi Nyilatkozat*, amely a korábbi egészségfejlesztési konferenciákra és az *Ottawai Chartára* épült (VITRAI, 2022a). A „*Genfi Nyilatkozat a jóllétér*” fenntartható jólléti társadalmak megalkotását teszi szükségessé, hiszen az elmúlt időszak eseményei megmutatták a társadalom törésvonalait és azoknak a tényezőknek a hatásait, amelyek az egészséget és egészségi állapotot befolyásolják (ökológiai, politikai, kereskedelmi, digitális és társadalmi tényezők). A jólléti társadalmak megteremtéséhez az alábbi öt területen szükségeltetik fellépés:

1. „*A Föld és ökoszisztémáinak megbecsülése, tisztelete és ápolása,*
2. *Olyan méltányos gazdaság kialakítása, mely az emberi fejlődést szolgálja a bolygó és a helyi ökológiai határok között,*
3. *Egészséges közpolitika kialakítása a közjó érdekében,*
4. *A mindenkire kiterjedő egészségbiztosítás elérése,*

5. *A digitális átalakulás hatásainak kezelése,*
6. *A virágzó jövő előmozdítása” (VITRAI, 2022a: 40-41).*

Összefoglalás

A fentiekben röviden összefoglaltuk az egészségfejlesztés hazai és nemzetközi előzményeit, kiemelve a főbb csomópontokat. Mint láthatjuk, 1974-től kezdődően jelentős konferenciák és találkozók fogalmazták meg a főbb irányvonalakat. A prioritásokkal, nyilatkozatokkal, irányelvekkel, ajánlásokkal hívták fel a figyelmet az életmód befolyásolására és az egészséget támogató környezet kialakítására (HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015), ám – ahogy tapasztaljuk – a megvalósítás mindig a helyi és kormányzati szakpolitikában csapódik le, azaz meghatározza, hogy az ajánlásokból vajon mit tud beváltani egy adott ország szakpolitikája. (BARCSI, DINNYÉS ÉS PUSZTAFALVI, 2022). A legfontosabb cél és üzenet, hogy a megelőzésre kell fókuszálni, azaz minden esetben az egészségben eltöltött évek számát kell növelni, az esélyegyenlőség biztosításával minden társadalmi csoport esetében. Így lesz igazán boldog és elégedett egy nemzet. Ehhez pedig az egészségfejlesztés és egészségnevelés hatékony intervenciója szükséges. Áttekintő munkánk során arra a következtésre jutottunk, hogy számos jelentőségteljes változás zajlott Magyarországon a 20. század végétől kezdődően, amelyet érdemes alaposan ismertetni és ezek a fejlődési állomások napjainkig meghatározó jelentőséggel bírnak.

Konferencia	Évszám	Forrás	Definíció
Lalonde-jelentés	1974	LALONDE, 1974 HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 14	Olyan stratégia, amely „mind az egyének, mind a szervezetek tájékoztatását, befolyásolását és segítését tűzi ki célul annak érdekében, hogy azok több felelősséget vállaljanak, és aktívabban működjenek közre a mentális és testi egészségre ható ügyekben.”
	1985	NUTBEAM, 1998 HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 13	A „folyamatot írja le jelezve, hogy az egészségfejlesztés egy eszköz a célok eléréséhez: az egészségfejlesztés a lakosság egészségkultúrájának széles körű fejlesztésére, az egészséges magatartásra, az egészséget veszélyeztető ártalmak és megbetegedések megelőzésére irányuló tevékenység.”
Ottawai Charta	1986	OTTAWAI CHARTA, 1986 VITRAI ÉS BORENSZKI- GUTÁSI, 2022: 30	„Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely lehetővé teszi az emberek számára, hogy növeljék az egészségük feletti kontrollt, és javítsák egészségüket. Az egészségfejlesztés átfogó társadalmi és politikai folyamatot jelent. Nemcsak az egyének készségeinek és képességeinek megerősítésére irányuló intézkedéseket foglalja magában, hanem az egészséget meghatározó társadalmi, környezeti és gazdasági tényezők megváltoztatására irányuló intézkedéseket is, hogy optimalizálják a köz-és személyes egészségre gyakorolt pozitív hatásukat.”
	1987	GOODSTADT ÉS MTÁSAI, 1987 HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 13	„Az egészség meglévő szintjeinek fenntartása és erősítése hatékony programok, szolgáltatások és szakpolitika megvalósítása által.”
	1989	O'DONNELL, 1989 HIDVÉGI ÉS BÍRÓ, 2015: 13	„Az a tudomány és művészet, amely segít az embereknek olyan életmódot választani, amely az optimális egészségi állapot elérésére irányul.”

1. táblázat: Egészségfejlesztés változatai (Saját szerk.)

IRODALOM

BARABÁS Katalin (2006): Egészségfejlesztés. Medicina Kiadó, Budapest.

BARCSI Tamás – DINNYÉS Katalin – PUSZTAFALVI Henriette (2022): Az egészségfejlesztés alapjai. In: Boncz Imre – Lampek Kinga – Pusztafalvi Henriette (szerk.): Kézikönyv az egészségfejlesztéshez. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs. <http://www.etk.pte.hu/public/upload/files/efop343/KezikonyvAzEgeszegfejleszteszhez2022net.pdf> [2024.04.28.]

BÁRDOS György – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (2018): Egészség, életmód, egészségfejlesztés a felsőoktatás szemszögéből. Neveléstudomány. Oktatás-Kutatás-Innováció, 6. évf., 2. sz., 5-21.

BENKŐ Zsuzsanna (szerk., 2009): Egészségfejlesztés. Módszertani kézikönyv. Mozaik Kiadó, Szeged.

HIDVÉGI Péter – BÍRÓ Melinda (2015): A rekreáció elmélete és módszertana 2. Egészségfejlesztés. Eszterházy Károly Főiskola, Eger.
https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/02/77/45/dd/1/egeszsegfejlesztes_584c74551ebad.pdf
[2024.04.28.]

KAPRONCZAY Károly (2016): A magyar medicina a két világháború között. Magyar Tudomány 2016. évf., 5. sz. 608-615. <http://www.matud.iif.hu/2016/05/13.htm> [2024.02.29.]

LIPPAI László (2016): Előszó helyett... bevezetés az egészségfejlesztésbe, avagy miként járul hozzá a tudomány az egészséges élet művészetéhez. In: TARKÓ Klára – BENKŐ Zsuzsanna (szerk.): „Az egészség nem egyetlen tett, hanem szokásaink összessége”: Szemelvények egy multidiszciplináris egészségfejlesztő műhely munkáiból. Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 9-22.

NAGY Lászlóné – BARABÁS Katalin (2011): Az egészségműveltség és egészségmagatartás diagnosztikus mérésének lehetőségei, In: Csapó Benő – Zsolnai Anikó (szerk.): Kognitív és affektív fejlődési folyamatok diagnosztikus értékelésének lehetőségei az iskola kezdő szakaszában. Tankönyvkiadó, Budapest. 173-224.
http://pedagogus.edia.hu/sites/default/files/public/2_6/Nagyne_Barabas_2011.pdf
[2024.02.29.]

NAIDOO, Jennie – WILLS, Jane (1999): Egészségmegőrzés. Medicina Kiadó, Budapest.

PAULUS, Peter – PETZEL, Thomas (2009): Bevezetés az egészségfejlesztésbe. In: Benkő Zsuzsanna (szerk.): Egészségfejlesztés. Módszertani kézikönyv. Mozaik Kiadó, Szeged.

PUSZTAFALVI Henriette (2013a): Egészségtan tankönyvek a 19. század oktatásában. https://www.researchgate.net/publication/316976386_Egeszsegtan_tankonyvek_a_19_szazad_oktatasaban [2024.02.29.]

PUSZTAFALVI Henriette (2011): Iskolaorvosok mint egészségnevelők a 19. század végén. In: Vámos Éva – Vámosné Vigyázó Lilly (szerk.): Természettudományos, műszaki és orvostudományi fejlődés a hosszú 19. században: Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága - Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Budapest. 265-271. http://real-eod.mtak.hu/4322/1/Tanulmanyok_2011_39_Pusztafalvi_Iskolaorvosok_mint_egeszsegnevelok_a_19_sz.pdf [2024.02.29.]

- RAINGRUBER, Bonnie (2017): The History of Health Promotion Jones & Bartlett Learning, California. https://samples.jblearning.com/9781284094749/Table_of_Contents.pdf [2024.04.28.]
- SZÁVAI Ferenc (2015): Gazdasági paradigmák a 20. század első felében. Acta Scientiarum Socialium, 2015. évf., 45. sz. 207-220. <https://journal.unim-mate.hu/index.php/asc/article/download/392/715/735> [2024.02.29.]
- TIGYI ZOLTÁNNÉ PUSZTAFALVI Henriette (2011): Az egészségnevelés intézményesülésének folyamata hazánkban. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola. Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/5141/tigyizoltannepusztafalvi-henriette-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [2024.04.28.]
- TIGYINÉ PUSZTAFALVI Henriette (2013): Az egészségnevelés intézményesülésének története. Educatio, 22. évf., 2. sz, 224-234. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00064/pdf/EPA01551_educatio_13_02_224-234.pdf [2024.02.29.]
- VITRAI József (2022a): Genfi Nyilatkozat a jóllétért. Egészségfejlesztés 2022/63, 1.szám, 39-42. <https://doi.org/10.24365/ef.v63i1.7842> [2024.04.28.]
- VITRAI József (2022b): OECD: Egészségpillanatkép 2021. Összefoglaló. Egészségfejlesztés 2022/63, 1.szám, 32-38. <https://doi.org/10.24365/ef.v63i1.7831> [2024.04.28.]
- VITRAI József – BORENSZKI-GUTÁSI Éva (2022): Szakdokumentum: Válogatás az Egészségügyi Világszervezet 2021-es Egészségfejlesztési szótárából (fordítás). Egészségfejlesztés, 63. évf., 2. sz. 26-44. <https://doi.org/10.24365/ef.v63i2.8321> [2024.04.28.]
- VITRAI József (2022c): A komplex egészségfejlesztés szemlélete. In: Boncz Imre – Lampek Kinga – Pusztafalvi Henriette (szerk.): Kézikönyv az egészségfejlesztéshez. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs. 11-36. <http://www.etk.pte.hu/public/upload/files/efop343/KezikonyvAzEgeszegfejleszteshez2022net.pdf>. [2024.02.29.]

DEZSŐ KRISZTINA

DERMATO-VENEROLÓGIAI MULÁZSGYŰJTEMÉNYEK AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON⁶⁴

A bőr- és nemi betegségekkel kapcsolatos ismeretek egyetemi oktatása Magyarországon

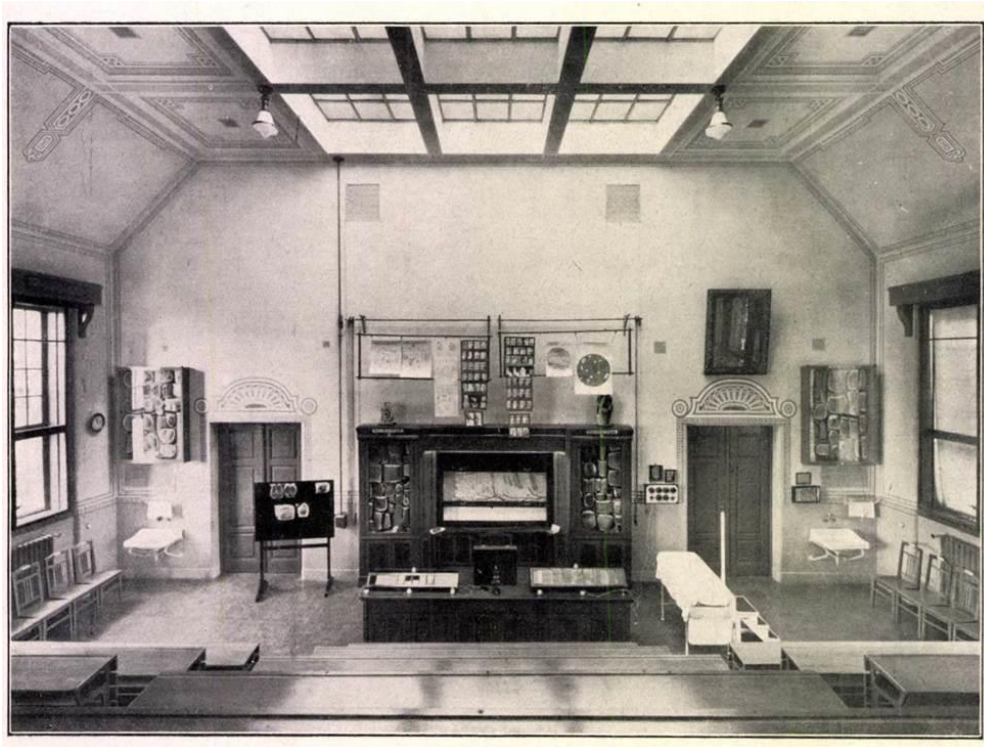
A bőrgyógyászat önálló orvostudományi ággként a 19. század folyamán különült el a belgyógyásztól, és ekkortól nyílt lehetőség arra, hogy tantárgyi keretek között is oktassák a tudományegyetemeken a bőr- és nemi betegségekkel kapcsolatos ismereteket. Magyarországon a Budapesti Tudományegyetemen 1847-ben fakultatív tárgyként Jacobovics Miksa Móric bőrbujakórtan és szifilológia címmel tartott előadásokat. Az önálló bőrgyógyászati tanszék 1873-as megalakítása Schwimmer Ernő nevéhez fűződik, majd az első magyar nyelvű tankönyvet is ő adta közre 1894-ben. Nékám Lajos 1898-tól vette át a tanszék, majd a megalakuló klinika vezetését. A klinikán az egyetemi oktatást segítő gyűjtemények is igazgatósága idején álltak fel, sőt a budapesti klinika oktatóközpontként is működött, a mulázsok készítésének módját a vidéki egyetemek munkatársai közül többen itt tanulták meg. (GYÖRY, 1936: 698-699, 729-730).

A budapesti után a megalakuló vidéki egyetemeken is felálltak a tanszékek, illetve megépültek a klinikák. A kolozsvári egyetemen 1874-ben Géber Ede vezetésével kezdte meg munkáját a bőr- és bujakórtani tanszék. Kolozsvárott épült meg az első bőr- és nemi betegek gyógyítását szolgáló klinikaépület, melyet 1902-ben adtak át, itt már megfelelő tanterem is rendelkezésre állt az orvostanhallgatók képzéséhez. A klinika virágkora 1897-től, Marschalkó Tamás igazgatóságának korszaka volt, ekkor jöttek létre az oktatáshoz nélkülözhetetlen demonstrációs gyűjtemények is, köztük a mulázsgyűjtemény (TOPOLAI, 2008: 28-42).

Az újonnan alakuló pozsonyi és debreceni tudományegyetemeken is rövidesen megindult a gyógyítási és oktatási tevékenység a bőrgyógyászati klinikákon. Pozsonyban 1918-ban Veress Ferenc, majd az első világháború után Pécsre költöző Erzsébet Tudományegyetemen 1920-tól Beck Soma, 1930-tól Berde Károly volt a klinika igazgatója. Az egyetemi oktatáshoz nélkülözhetetlen oktatási segédanyagok, gyűjtemények felállítása már a budapesti években megindult Beck Soma irányításával, később utódai jelentősen gyarapították azokat. (CSEPLÁK, SCHNEIDER ÉS FAUST, 2015: 41-62). 1921-től Debrecenben Neuber Ede vezette a klinikát, itt 1926-ra egy modern klinikaépület készült el, melyben

⁶⁴ A tanulmányírás és a kutatás a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont támogatásával valósult meg.

korszerű tanterem is helyet kapott a demonstrációs gyűjteményekkel együtt (OROSZ ÉS BARTA, 2012: 62-63). A Kolozsvárról kényszerűen költöző egyetem Szegeden lelt új otthonra, a bőrgyógyászati tanszéket és klinikát előbb Veress Ferenc, majd Poór Ferenc vezette az első szegedi években. 1929-re épült meg az új klinikaépület a Tisza-parton, melynek tantermében az oktatáshoz nélkülözhetetlen eszközöket is el tudták helyezni (TOPOLAI, 2008: 54-76).

1. kép A debreceni bőrklinika tanterme 1935-ben

A bőrgyógyászat egyetemi oktatása során jelentős fordulópontra ért az 1901-es év, amikor a bőr- és nemi betegségek tantárgy esetében egy féléves kötelező előadást írtak elő az orvostanhallgatók számára. Amikor szigorlati tárggyá lépett elő bőrgyógyászat és a nemi betegségekkel kapcsolatos tanulmányok anyaga, az nem csak a bőrgyógyász szakorvosnak készülők számára volt fontos. Neuber Ede debreceni klinikaigazgató kiemelte ennek kapcsán, hogy „rendkívül nagy jelentőségű [...], hogy ez a szakma szigorlati tárggyá is előlépett. A mai mentalitásunkkal már el sem képzelhető és meg sem érthető, hogy néhány évtized előtt orvostanhallgatóink és szigorlóink a bőr- és nemibetegségekből csak annyit hallgattak, illetve tanultak meg, amennyire szorgalmuk és lelkiismeretük ösztönözte. A bőr- és nemikórtant mint magántanári collegiumot 1905 előtt egy semesterre minden orvostanhallgatónak fel kellett vennie. A szorgalmasabb hallgatók az előadásokra és a bemutatásokra el is jártak – ismerős

„*vagyok a helyzettel, mert e tárgyat az átmeneti időben hallgattam –, azonban szakismeretet csak legkevesebben vittek az életbe, mert a szigorlaton nem kellett beszámolniuk e tárgyból. Különösen a vidéken, főleg messzebb a fővárostól mutatkozott és tűnik fel még ma is ennek a tárgynak régebben történt nagyfokú elhanyagolása, mert a nemibetegségek, főleg pedig a syphilis a falvakban és a tanyákon orgiáit ülte, s e népnnyavalya többnyire ártatlan betegségek hibás diagnosisának leple alatt, fel nem ismerve, húzódtott meg.*” (NEUBER, 1935: 180)

Azonban az egy féléves heti öt órás képzés nem volt elegendő a tárgy mélyebb elsajátításához, ezért a hallgatók általában egy kiegészítő félévvel is megtoldották a szűkre szabott képzési időt, így egy teljes éven keresztül tudták tanulmányozni a bőr- és nemi betegségek ismeretkörét. A képzés során a kötelező félév alatt általában a klinikavezető professzor heti öt órában tartott előadást az évfolyamnak. Két egyetemen, Szegeden és Pécsen vizsgáltam meg részletesebben a hirdetett órák tematikáját, de Budapesten és Debrecenben is hasonló volt a képzés. Szegeden Veress Ferenc, majd később Poór Ferenc is *Bőr- és nemi betegségek* címmel adott elő, illetve Poór professzor 1927-ben *Bőrgyógyászati propedeutika* címmel hirdette meg a kötelező előadást (F. J. TANREND, 1921/22 első félév: 9; F. J. TANREND, 1922/23 első félév: 9; F. J. TANREND, 1926/27 első félév: 26). Az Erzsébet Tudományegyetemen a pozsonyi időszakban Veress Ferenc (ETE TANREND 1918/19 első félév: 15), majd Beck Soma és utóda, Berde Károly szintén *Bőr- és nemi betegségek* címmel tartotta meg a professzori órákat hetente (ETE TANREND 1921/22 első félév: 10), Melczer Miklós *Bevezetés a bőrkórtanba* címmel hirdette meg előadását (ETE TANREND 1941/42 első félév: 40).

Az előadásokat kiegészítette még heti egy- vagy kétórás bőrgyógyászati gyakorlat. Szegeden az 1930-as évektől nemcsak általános bőrgyógyászati gyakorlati órákat tartottak, hanem lehetőség volt arra is, hogy speciálisabb ismeretekre tegyenek szert. A hirdetett órák témái között a klinika orvosainak, magántanárainak kutatási témái is feltűnnek, melyekről a gyakorlati órák keretében mélyebb ismereteket tudtak átadni a hallgatóság számára. Általában egy gyakorlati óra volt egy félévben elérhető, ezek időközönként változtak, illetve csak meghatározott félévekben voltak megtartva. Szegeden ezek a gyakorlatok a következők voltak: Berde Károly: *Fertőző betegségek* (F. J. TANREND, 1926/27 második félév: 12); Heiner Lajos: *Gonorrhoea kórtana és gyógyítása* (F. J. TANREND, 1927/28 első félév: 26); Poór Ferenc: *Bőrgyógyászati és nemikórtani gyakorlatok* (F. J. TANREND, 1928/29 első félév: 29); Szentkirályi Zsigmond: *Bőrgyógyászati parazitologia (fonalgombás megbetegedések)* (F. J. TANREND, 1933/34 első félév: 35); Rejtő Kálmán: *Bőrgyógyászati diagnosztika* (F. J. TANREND, 1934/35 második félév: 38); Sipos Károly: *Allergiás bőrbetegségek* (F. J. TANREND,

1939/40 második félév: 15); Venkei Tibor: *A bőr szerkezete, működése ép és kóros viszonyok között* (F. J. TANREND, 1940/41 első félév: 16).

Az Erzsébet Tudományegyetemen a Pécsre költözés után lettek adottak a feltételek a gyakorlati órák megtartásához. Itt is heti két órában látogathatták a hallgatók gyakorlatokat. Pécssett korlátozták néhány gyakorlatra a felvehető hallgatók számát, mivel valóban gyakorlati jellegű foglalkozásokat hirdettek, így csak annyi hallgató vehetett részt ezeken, ahány mikroszkóp, laboratóriumi hely állt rendelkezésre. A laboratórium igénybe vételéért még külön díjat is kellett fizetni. A pécsi gyakorlati órák a következők voltak: Abonyi Sándor: *Épszövettani gyakorlatok előhaladottabbak részére* (ETE TANREND 1923/24 első félév: 12); Beck Soma: *A bőr ép és kóros szövettana* (ETE TANREND 1924/25 második félév: 38); Lang Mihály: *Bőrgyógyászati therapia* (ETE TANREND 1928/29 első félév: 58); Lang Mihály: *Fizikális gyógymódok a bőrgyógyászatban* (ETE TANREND 1928/29 második félév: 72); Follmann Jenő: *Bőrgyógyászati diagnosztika*; Jobst Pál: *A nemi betegségek társadalomegészségügyi vonatkozásai* (ETE TANREND 1939/40 első félév: 41), Lang Mihály: *Bőrgyógyászati gyakorlatok* (ETE TANREND 1939/40 második félév: 38); Szathmáry Sebestyén: *Általános bőrkórszövettan* (ETE TANREND 1940/41 első félév: 41). A nemi betegségek megelőzése és felvilágosítás céljából valamennyi kar számára hirdettek ingyenes előadásokat az Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi és pécsi időszaka alatt is, az oktató tanárok Veress Ferenc, Beck Soma és Berde Károly klinikaigazgató professzorok voltak.

1904-ben jelent meg Sellei József *A bőr- és venereás betegségek tankönyve* című munkája, amely már a két világháború közötti időszakban sem számított korszerűnek. Az oktatás során a korszakban Poór Ferenc *Dermatológia*, illetve *A syphillis kórtana és gyógyítása* című tankönyveit használták. 1934-ben jelent meg Berde Károly összegző munkája *A bőr és nemibetegségek orvosok és orvostanhallgatók számára*. A tankönyv gyorsan népszerű lett, ezért 1943-ban kibővítve, átdolgozva ismét megjelent.

A nemzetközi szakirodalom és a legújabb kutatások főként német nyelvű referáló folyóiratok formájában jutottak el a magyar klinikákra (*Zentralblatt für Haut- und Geschlechtskrankheiten*, *Dermatologische Wochenschrift*, *Archiv für Dermatologie und Syphilis*, *Archiv für Klinische und Experimentelle Dermatologie*). Pécssett a klinikavezető professzor, Beck Soma kapcsolatai révén gazdag francia szakfolyóirat-gyűjtemény is létrejött (*Annales de Dermatologie et Vénérologie*, *Bulletin de la Société Française de Dermatologie et Vénérologie*) (CSEPLÁK, SCHNEIDER ÉS FAUST, 2015: 47). 1923-tól indult meg a Magyar Dermatológia Társulat folyóirata a *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, mely már magyar

nyelven tette elérhetővé a kutatási eredményeket. De az *Orvosi Hetilap* vagy az *Orvosképzés* is hasznos tanulmányokat, cikkeket közölt.

Debrecenbe 22 szakmai folyóirat járt – az előfizetés költségeit nagyrészt a klinika orvosai fedezték –, melyekről hetente referáltak a könyvtárban tartott összejövetelen, majd az olvasott cikkekről készült egy gépelt kivonat is, melyet tékában, betegségek szerint csoportosítva őriztek meg és használtak az oktató, illetve kutatómunkákhoz (NEUBER, 1935: 187).

A klinikák könyvtárainak fejlesztése nemcsak az egyetemi oktatók, hanem a hallgatóság érdekeit is szolgálta. Budapesten Nékám Lajos különös gondot fordított a könyvtár bővítésére, sőt a klinika jelentős szakmunkák sorát jelentette meg. Pécsett Beck Soma saját könyvgyűjteményét adományozta a klinikának, mintegy 460 db értékes szakkönyve került a polcokra, melyet utódai is folyamatosan gyarapítottak. (CSEPLÁK, SCHNEIDER ÉS FAUST, 2015: 46-47). Szegeden is a klinikaigazgató, Poór Ferenc adományából jött létre a Poór Imre Könyvtár, mely 1930-ban 826 könyvet, 400 folyóiratot és 805 különlenyomatot tartalmazott. (POÓR, BERDE ÉS REJTŐ, 1930: 32-34).

Egyetemi demonstrációs és mulázsgyűjtemények

Az elméleti tudást adó tankönyvek mellett a gyakorló orvosok számára elengedhetetlen volt, hogy a betegséget közletről, fizikai megnyilvánulásaival együtt is tanulmányozni tudják. Ez különösen fontos volt a bőrgyógyászattal és nemi betegségekkel foglalkozó orvosoknak, hiszen a betegségek tünetei a bőrön, illetve a nyálkahártyákon jelentkeztek először. Többféle demonstrációs eszközt is igénybe vettek az oktatók, professzorok, hogy minél alaposabban tudják bemutatni a témát az egyetemi hallgatóknak. Természetesen a leghasznosabb az volt, ha a betegeken tudták tanulmányozni az adott betegséget, az előadások fontos elemei voltak a betegbemutatók. Minden betegségtípust és annak minden fázisát nem volt lehetőség az előadásokon a klinikáról áthozott betegekkel szemléltetni, ezért egyéb módon kellett bemutatni a betegségek jellemzőit. Az előadások során fekete-fehér és színes fotográfiákat, illetve kivetíthető diákat használtak, de ezek még nem igazán voltak jó minőségűek a század első felében. Használtak még vásárolt, illetve saját készítésű ábrákat, szemléltető rajzokat, melyeket a tanteremben a tábla fölé helyeztek ki. A metszetgyűjtemények darabjait demonstrációs mikroszkópon adták kézről-kézre a hallgatók között, illetve mikrovetítő segítségével vetítették ki. A patogéngomba-gyűjteményeket pedig lombikokban adták kézbe tanulmányozás céljából (POÓR, BERDE ÉS REJTŐ, 1930: 67-78; NEUBER, 1935: 174).

2. kép. A debreceni klinika demonstrációs gyűjteményei 1935-ben

Ezen demonstrációs eszközök mellett a korszakban létrejöttek dermato-venerológiai mulázsgyűjtemények is. Ezek a természetes, főként viaszból vagy mesterséges anyagokból készült anatómiai modellek segítették a hallgatókat abban, hogy jobban megismerjék a bőr- és nemi betegségek tüneteit, jellemzőit. Az európai egyetemeken a 20. század elején szinte minden bőrklinikán felállították ezeket a gyűjteményeket. A mulázsok készítéséhez és a gyűjtemények létesítéséhez nagy lökést adott az 1900-ban Párizsban tartott dermatológiai kongresszus, ahol a jelenlévők megtekintették az Hôpital Saint-Louis Jules Baretta által készített szifiliszes bőrtünetekről készített mulázsait. Hamarosan Berlinben, Zürichben, Münchenben, Bécsben, Breslauban és Londonban is jelentős gyűjtemények és mulázskészítő műhelyeket létesültek. A nehézséget az jelentette, hogy szinte valamennyi alkotó és műhely titkolta, hogy pontosan milyen alapanyagokat használ, ezért nagyrészt mindenkinek magának kellett kikísérleteznie az optimális összetételt, amely biztosította, hogy ne penészedjen meg, zsugorodjon össze és élethű legyen az elkészült mulázs (VERESS, 1908: 889-890; KERESZTESSY ÉS REMENYIK, 2011: 44-45).

A magyar egyetemi klinikák közül elsőként 1907-től a kolozsvári gyűjtemény jött létre, melynek nagy részét a klinika orvosa, Veress Ferenc készítette el. A budapesti klinikán Skutta Árpád vezetésével állt fel 1923-ban a mulázslaboratórium, 1929-től a debreceni gyűjtemény létrehozása is az ő nevéhez fűződik. 1923-tól egy Skutta tanítvány, Hegedüs Margit készített

mulázsokat a pécsi klinikán. Szegeden 1924-től Reiner Lajos és Rejtő Jenő szintén egy modern mulázműhelyt hozott létre (VERESS, 1908: 889-890; KERESZTESSY ÉS REMENYIK, 2011: 45; HEGEDŰS, 1991: 1; POÓR, BERDE ÉS REJTŐ, 1930: 68-74).

3. kép. A szegedi klinika mulázslaboratóriuma

A mulázsok készítése technikai tudást és némi művészi hajlamot is kívánt. A folyamat a mintavétellel indult, a beteg testrészről gipszmintát készítettek. A mintavételnél el kellett dönteni, hogy a megörökíteni kívánt testrész mekkora részét kívánják megörökíteni. Általában a végtagoknak csak az egyik feléről, például a kéz háti vagy tenyéri oldaláról, lábfej felső vagy talpi részéről készült minta. Nem készítettek mintát teljes végtagról, a kezek, karok lábak, has, illetve hát, nyakszirt egy-egy kisebb részlete került csak bemutatása. A teljes fejről sem készült mintavétel, ez utóbbi esetben általában csak a fej egyik oldalát mintázták meg (VERESS, 1908: 890).

A mintavételnél arra kellett törekedni, hogy az a testfelület, amellyel dolgoztak lehetőség szerint vízszintesen és felfelé álljon. Így a has mintázásakor hanyatt, a hát mintázásakor hátra fektették a beteget. Ha a test jobb oldalán dolgoztak, akkor a bal oldalra fektették, illetve a másik oldalon fordítva helyezkedett el a páciens. Ha a talpakról készült a minta, akkor a gipszet dobozfélébe öntötték, ebbe állt bele a beteg, illetve ült mellette egy széken, mivel itt is fontos volt, hogy mozdulatlan legyen a gipsz megszilárdulásáig. Ha mégis teljes testrészről kellett mintát venni, akkor olajozott fonalakat helyeztek el a legnagyobb

átmérőjű rész végpontjain, amikor a gipsz merevedni kezdett, ezekkel a fonalakkal négy részre vágta szét a mintát. Így a nagyobb felületű gipszminták sem törtek el, később ezeket kiöntés előtt egy kis folyékonyabb gipsszel összeragasztották (VERESS, 1908: 890-891).

Talán legnehezebb a fejről készült minták elkészítése volt. Hiszen itt a mintavétel előtt kiemelten foglalkozni kellett a beteggel is, néha a félelmét is csillapítani kellett, valamint elmagyarázni a mintakészítés folyamatát. Hegedüs Margit, aki a pécsi mulázsgyűjteményt készítette így emlékszik vissza erre: *„Nem volt elég csak levenni a betegről a gipszlenyomatot, hanem a műveletnek előzményei is voltak. Pl., ha az arcról vettem a negatívot, akkor előzőleg beszélgetnem kellett a beteggel, mintegy előkészítettem a folyamatra. Elmondtam neki, hogy most egy pár percig az orrnyílásokba helyezett gumicsöveken keresztül fog lélegezni, mert az arcára híg gipszet öntök, ami a száját is befedi. Hamar megkeményedik a gipsz és akkor leemelem az arcáról, fájni nem fog, csak a légzés lesz kissé nehezebb. Igen ám, de voltak idősebb, nehezebben lélegző betegek, akiknél meggondolandó volt a gipsznegatív vétele.”* (HEGEDÜS, 1991: 8).

A mintavétel előtt a fejet párnákkal megtámasztották, a lemásolandó területet kendőkkel, vattával körülvették, hogy így akadályozzák meg a gipsz lefolyását. Ezután vazelinnel vagy olajjal bekenték szemöldököt, bajuszt, szakállt és az esetlegesen hajas részeket, így később fájdalom nélkül el tudták róla távolítani a gipszformát. A munka folyamán gondoskodni kellett arról, hogy a beteg megfelelően tudjon lélegezni, ezt vékony gumicsövekkel oldották meg. Ha a beteg nem tudott az orrán keresztül lélegezni, akkor a szájába helyeztek el egy vastagabb gumicsövet (VERESS, 1908: 891; MAJOR, 1918: 3-4).

Az elkészült gipszmintát ezután előkészítették a kiöntésre. Előbb ellenőrizték, hogy van-e valamilyen hiba, légbuborék a felületen, ezeket még korrigálták kevés gipsz felvitelével. Ha szőrszálak maradtak vissza, azt meghagyták eredeti helyzetében, hiszen a viasmásolaton ezeket eredeti helyükön jelentek meg, még természetesebbé téve a mulázst (VERESS, 1908: 891). A viaszt nem volt szabad közvetlenül a gipsznegatívba önteni, mivel előkészítés nélkül hozzátapadt. Ezért a gipszmintát háromszor bevonták egy izoláló alkoholos sellakoldattal. Miután a sellak megszáradt még vékonyan olajjal is bekenték, ezután következhetett a viasszal történő kiöntés (MAJOR, 1918: 9). Veress Ferenc nem sellakoldattal, hanem 5-10 perc hideg vizes áztatással készítette elő a formákat (VERESS, 1908: 891).

Ezután következett az egyik legnehezebb művelet, a gipszminta kiöntése viasszal. Nagyon sok múlott a végeredményen a viaszkeverék összetételétől. Ahogy korábban említettük, sok mulázskészítő titkolni igyekezett az optimális keverék receptúráját. Emiatt nem is mindenkinek sikerült megfelelő anyagot kikísérletezni az munkához. Több sikertelen

próbálkozás is kísérte a moulageurök munkáját. Voltak olyan próbálkozások, hogy a viaszba glicerint, cinkoxidot és cinóbert keverték, így rögtön szép alapszint is kaptak. Azonban ezek a mulázsok nem voltak tartósak, pár hónap után megpenészedtek, ezért később formalinpasztával együtt üvegbe zárták az elkészült alkotásokat, hogy óvják a megromlástól (VERESS, 1908: 890).

Veress Ferenc a fenti keverék problémáját úgy igyekezett kiküszöbölni, hogy a viaszkeverékhez adagolta a formalint. Így akár évekig elálló mulázst kapott, azonban azok egy-két év alatt méretben a felére, harmadára zsugorodtak össze, valamit tapintásuk és színük is elütött a természetes kinézettől (VERESS, 1908: 890).

Hosszas kísérletezéssel sikerült megtalálni a legoptimálisabb masszát, mely viasz, parafin és ceresin keverékéből állt. Voltak próbálkozások aziránt is, hogy az alapkeveréket fessék meg bőrszínűre, azonban nehéz volt elérni, hogy kihülés után is megfelelő árnyalatú maradjon a viasz, másrészt a festék nehezebb volt a viasznál, ezért szilárdulás után leülepedett, így alul sötétebb, a mulázs tetején viszont teljesen világos maradt az anyag. Ezért a legtöbb műhelyben utólag festették meg a mulázsokat (VERESS, 1908: 890).

A gipszmintát vékonyan, 1-2 mm vastagságban kiöntötték a masszával. A megkeményedés után óvatosan kiemelték a viaszréteget a gipsznegatívából. A kiöntésnél arra kellett ügyelni, hogy a viasz híg legyen, de ne túlságosan forró, mert akkor buborékok keletkeznének benne, ami a mulázst tönkretetheti. A szilárdulás után hideg vízbe mártva könnyen kiemelhető volt a viaszforma a gipszből (MAJOR, 1918: 9-12; VERESS, 1908: 891).

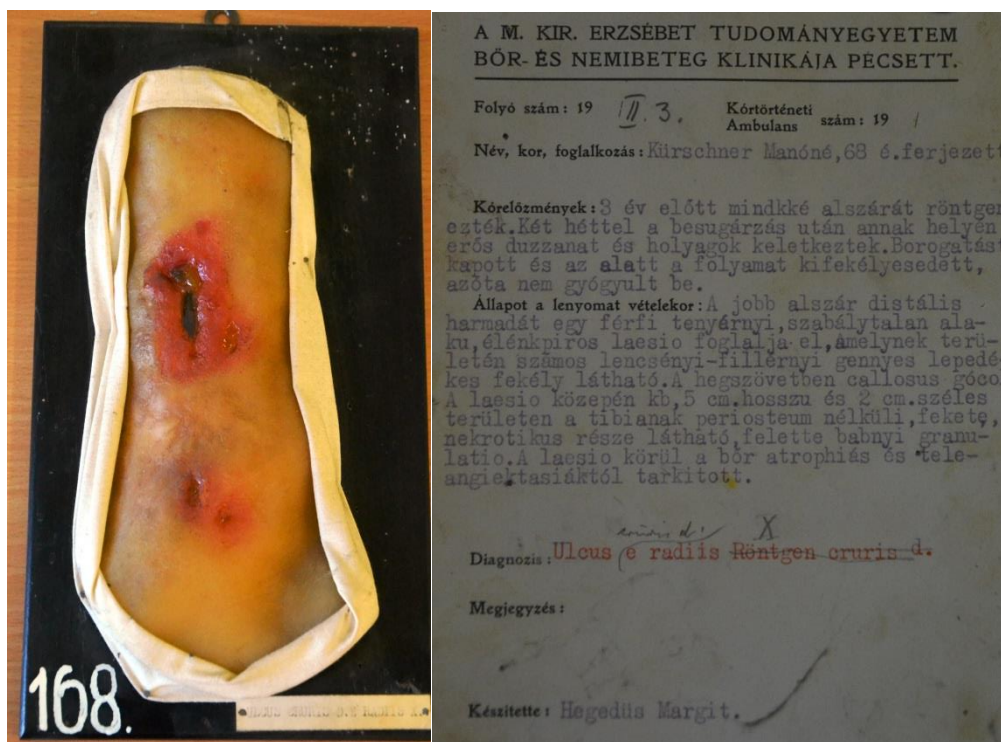
A következő művelet során alulról megfestették a viaszt, egyrészt a bőr alapszínét adták meg így, valamint a megörökíteni kívánt tünet látható jellemzőit festették rá az alapra. Veress Ferenc írásában kiemeli, hogy milyen előnyei vannak az alulról festésnek a felülről való festéssel szemben: *„Durva ecsetvonások finom hatást fejtenek ki a másik oldalról nézve. A bőrszínt megadjuk tetszésünk szerint, anélkül, hogy a felületen a legcsekélyebb elváltozást idéznék elő. Mivel a viaszréteg a színeket megszüri és kisebb hibákat eltakar, a munka rendkívül gyorsan megy és a színek helyes megválasztásától eltekintve, semmi művészi képességet nem igényel. Az így készült moulage-on festék nem látszik s ezért az illető testrésznek hívebb képmását adja, mint a legszebb felülről festett darab.”* (VERESS, 1908: 891)

A magyarországi gyűjteményekre nem jellemző, de a viaszformát felülről is meg lehetett festeni. Szintén Veress Ferencet idézzük, aki felhívja arra figyelmet, hogy mennyivel nehezebb ez a művelet és az eredmény sem mindig lesz kielégítő: *„A felülről való festéskor természetesen minden ecsetvonásra nagyon kell ügyelni, a lehető legfinomabban kell*

dolgozni, mert minden a szemünk előtt marad s a legcsekélyebb hiba vagy rossz árnyalat is feltűnik. Ezenkívül tudjuk, hogy a pórusokkal telehintett bőr felületét számtalan kis barázda osztja fel ezer meg ezer kis mezőre (Oberhautfelderung), melyek erős nagyításnál a krokodilus bőréhez hasonlítanak. Ha már most a Photinos szerint terpentinnel hígított festékbe mártott ecsettel végigfestjük a bőrt, az összes pórusok és barázdák megtelnek vele és sötét színben tűnnek elő, ellenben a köztük kiemelkedő kis mezőkről, fensikocskákról az ecset lesúrolja a festéket s világosak vagy szintelenek maradnak. Ha pedig ennek elkerülése céljából sűrű festéket keverünk, az a bőrfelület említett szerkezetét fedi el és teszi természetellenessé. Megjegyzendő még, hogy a terpentín a viaszt oldja, úgy hogy gyakori ecsetvonások után a bőrfelület finom tagoltsága teljesen eltűnhetik.” (VERESS, 1908: 891)

Miután a festés megtörtént az alapot visszahelyezték a negatívba, majd egy újabb, vastagabb réteg viasszal öntötték ki, így nyerte el a végső kb. 1-2 cm-es vastagságát a mulázs. Ennél a műveletnél is nagyon kellett vigyázni, itt dőlt el, hogy végül használható lesz-e demonstrációs célokra az elkészült mulázs. Hegedüs Margit visszaemlékezése szerint „ilyenkor dőlt el, hogy sikerült-e vagy sem a moulage. Levitte-e a meleg viasz a festéket, mert tul meleg volt, vagy nem volt elég meleg és akkor nagy léghólyag keletkezett a moulagéban, amit már nem lehetett eltüntetni. Ezek voltak az előre nem látott akadályok és itt kellett a nagy elővigyázat, de néha hasztalan. Ez volt a hiba, ez volt a kudarcc. Ilyenkor újra kellett kezdeni a műveletet, újra 2-3 óra hosszat ült a beteg előttem. Az is megtörtént, hogy a beteg elváltozása már mulófélben volt, vagy más képet mutatott, vagy már teljesen elmulott. Ekkor az emlékezőtehetségemre volt szükségem.” (HEGEDÜS, 1991: 9)

Végül a külső festés, felületi javítás történt meg, ekkor aplikálták fel a különböző kiütéseket, gennyes részeket, pörsenéseket, vércseppeket, ekkor kerültek fel a szőrszálbeültetések. Végül pólyával körülölelték, majd fatáblára helyezték az elkészült mulázst, sorszámot kapott és felírták rá az ábrázolt betegség latin nevét (VERESS, 1908: 889-890; MAJOR, 1918: 1-19). A pécsi gyűjtemény különlegessége, hogy a mulázsok hátulján részletes információkat helyeztek el: a készítés időpontja mellett a kórtörténeti, illetve ambuláns számot, a beteg nevét, életkorát, foglalkozását, a kórelőzményeket, a mintavételkori állapotot, a diagnózist és a készítő nevét.

4-5. kép. A pécsi gyűjtemény egy darabja a hozzá tartozó leírással

Az egyetemi gyűjteményeket zárt szekrényekben, napfénytől és hőhatástól védve a klinikák tantermeiben helyezték el, az előadásokhoz a mulázsokat kitették valamilyen rácsos tartó eszközökre az előadói katedra mellé. A szemléltető eszközök ideális csoportosítása az volt, hogy a betegség típusonként bemutatott mulázssanyag mellett elhelyezték a megfelelő metszeti képeket, gyógyszereket, baktériumkultúrákat, így biztosítva azt, hogy a hallgatók a kórképeket, a tüneteket és a kezelési módokat teljességében megismerjék. A tanteremben jól látható módon elhelyezett demonstrációs anyagok azt is lehetővé tették, hogy a hallgatók az óráközi szünetekben egyénileg is tanulmányozhassák azokat.

Neuber Ede 1935-ös tanulmányában részletesen beszámol arról, hogy a gyakorlatban hogyan használták az oktatásban a mulázsokat: „bemutatók alkalmával az elkülönítő kormeghatározáshoz szükséges kórképek moulage-ait a beteggel együtt mutathatjuk be. Hogy egy példával szolgáljak: az orr bőrén és nyálkahártyáján előforduló lupus vulgaris rendkívül változatos képet adhat (1. hypertrophicus, 1. tumidus, 1. sclerotisans stb.), azonkívül az orrlupust egyéb folyamatoktól is el kell különíteni (pl. harmadlagos syphilitől, scleromától stb.), ezért igen ajánlatos, hogy az elkülönítő kormeghatározás tanítása ezekben az esetekben a betegen és a moulage-okon egyidőben történjék, mert ezzel a módszerrel kitűnő alkalmat adunk tanítványainknak, hogy az elkülönítendő kórképeket egymás mellett lássák. Nagyon helytelennek tartom a bemutatásnak azt a módját, amikor a differentiatív diagnosis

szempontjából szóbajöhető tüneteket csak előszóval mondjuk el tanítványainknak, s phantasiájukra bízunk, hogy azokat a jelenségeket milyen alakban vonultatják fel lelki szemeik előtt. Mennyire meggyőzőbb és maradandóbb képeket adunk hallgatóinknak, amikor a bemutatott beteg mellett a differenciális diagnosis céljaira szolgáló moulage-okat is felsorakoztatjuk és bemutatjuk.” (NEUBER, 1935: 190)

6. kép. A pécsi gyűjtemény elhelyezése a klinika tantermében az 1940-es években

A mulázsgyűjtemények gyarapodása a 1940-es évekre megállt. Egyrészt a fényképezés technikája sokat fejlődött, már jó minőségű színes fényképek készítése is könnyen elérhető volt, ráadásul a fényképek egyszerűbben és olcsóbban voltak előállíthatóak, mint a mulázsok. Másrészt a háború idején egyre nehezebbé vált az alapanyagok beszerzése, különösen a viaszé, így lassan mindenhol megszűnt a mulázműhelyek működése.

A mai egyetemi gyűjtemények vegyes képet mutatnak. A budapesti gyűjtemény az 1956-os tantermi tűzben megsemmisült (SZÉKELY, 1976: 103). A szegedi mulázsokat elavultnak minősítették, és az 1960-as években az egészségügyi szakközépiskolának adományozták, ahol azóta nyoma veszett a gyűjteménynek (TOPOLAI, 2008: 134). A pécsi gyűjtemény kb. a negyedére apadt, restaurálásra, tisztításra szorul, elhelyezése sem megoldott. Egyedül a debreceni, jelenleg 460 darabot számláló gyűjtemény sorsa megnyugtató. Ma is eredeti helyén, a klinika tantermében felújítva, restaurálva tekinthető meg.

7. kép. A debreceni mulázsgyűjtemény egy szekrénye 2023-ban

KÉPJEGYZÉK

1. kép. A debreceni bőrklinika tanterme 1935-ben. (Forrás: NEUBER, 1935: 192. oldal utáni számozatlan tábla)
2. kép. A debreceni klinika demonstrációs gyűjteményei 1935-ben (Forrás: NEUBER, 1935: 192. oldal utáni számozatlan tábla)
3. kép. A szegedi klinika mulázslaboratóriuma. (Forrás: POÓR, BERDE és REJTŐ, 1930: 69)
- 4-5. kép. A pécsi gyűjtemény egy darabja a hozzátartozó leírással (Szerzői fotó)
6. kép. A pécsi gyűjtemény elhelyezése a klinika tantermében az 1940-es években (Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény)
7. kép. A debreceni mulázsgyűjtemény egy szekrénye 2023-ban (Szerzői fotó)

IRODALOM

CSEPLÁK György – SCHNEIDER Imre – FAUST Fülöp (2015): Pécsi Tudományegyetem Klinikai Központ Bőr-, Nemikórtani és Onkodermatológiai klinikájának története. PTE ÁOK, Pécs.
 ETE TANREND (1921–1941): A m. kir. Erzsébet Tudomány-egyetem tanrendje az [...] tanév [...] felére. Dunántúl, Pécs.

F. J. TANREND (1921–1940): A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem almanachja az [...] tanév [...] felére. Szeged Városi Nyomda, Szeged.

GYŐRY Tibor (1936): Az orvostudományi kar története 1770–1935. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.

HEGEDŰS Margit (1991): 38 munkásévem. Kézirat. Pécs.

KERESZTESSY Tünde – REMENYIK Éva (2011): A dermatológiai moulage története. *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle*, 87. évf., 2. sz. 43-47.

MAJOR Emil (1918): A viaszképmás (moulage) készítéséről. *Fogorvosi Szemle*, 11.évf., 1-3. sz. 1-19.

NEUBER Ede (1935): A bőr- és nemibetegségek oktatásáról. *Orvosképzés*, 25. évf., 1. különszám. 173-193.

OROSZ István – ifj. BARTA János (szerk., 2012): A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

POÓR Ferenc – BERDE Károly – REJTŐ Kálmán (1930): A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikája Szegeden 1923–1930. Szeged Városi Nyomda, Szeged.

SZÉKELY Sándor (szerk., 1976): A Semmelweis Orvostudományi Egyetem klinikáinak és intézeteinek története 1945-1975. SOTE, Budapest.

TOPOLAI Attila (2008): A szegedi bőrgyógyászati és allergológiai klinika története. Kozmetológiai, Lézersebészeti és Fényterápiás Intézet Kht., Szeged.

VERESS Ferenc (1908): Új módszer lehetőleg természetű moulageok (színes viaszlenyomatok) előállítására. *Orvosi Hetilap*, 52. évf., 49. sz. 889-893.

HODÁSZ KATA

**„...AZ EMBERBARÁTI KÖTELESSÉG ÉS FELEBARÁTI SZERETET
NEVÉBEN”.**

**A GYÓGYPEDAGÓGIAI ISKOLÁZTATÁS KIALAKULÁSA BARANYA
MEGYÉBEN (1905-1955)**

Bevezetés

A fogyatékossgal élő gyermekek iskoláztatásának feltételei a 18. század végére alakultak ki Európában, melynek háttérében a társadalom általános fejlődése húzódott (GORDOSNÉ SZABÓ, 1978). Az iskolareformok, a népiskolai törvények nem tértek ki a fogyatékossgal élő gyermekek intézményes nevelésének a szabályozására, azonban meghatározták a különböző iskolatípusokba felvehető tanulók körét. A népiskolák vonatkozásában a kizáró rendelkezések elsősorban a sajátos nevelési szükségletű gyermekeket érintették. A népoktatási alapintézmények egységes rendszerének megteremtésével, kiszélesítésével, valamint a polgárság igényeinek megfelelő általános fejlődéssel egyidőben a sajátos nevelési szükségletű gyermekek az átlagtól, a „normális” gyermekek csoportjától elkülönültek (NÓBIK, 2010).

Az 1900-tól 1910-ig terjedő években Magyarországon egymás után keletkeztek az intézmények értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára. Hazánk úttörői több ízben felhívták a figyelmet a fogyatékossgal élő gyermekek intézményeinek szükségességére, munkájára, valamint a társadalom e téren szükséges szemléletére (lásd ELLENBACH, 1901a, 1901b). Koszits Kámill Baranya vármegyei alispán 1908. július 23-án az alábbiakat közölte: *„Hazánkban a gyógypedagógiai oktatásügy, nevezetesen a siketnémák, a vakok és a gyengeelméjűek oktatása az utolsó tíz év alatt öröndetes lendületet vett ugyan ; mégis ha azok számát, kik az ily érzéki és értelmi fogyatkozásokban szenvedők közül tényleg tanítást élveztek az utolsó évben (...) azok számával összehasonlítjuk, kik a 6 és 14 év közti tanköteles korban voltak és a tanítás és okszerű nevelés áldásaiban nem részesülnek (...) úgy azt látjuk, hogy ezen téren nálunk még nagy elmaradottság uralkodik mert ennyi fogyatékos gyermek nő föl oktatás nélkül, kik részint a munkaképtelen, részint a közveszélyes emberek számát gyarapítják.”* (KOSZITS, 1908: 351) A pécsi napilapok már az 1910-es években több ízben arról számoltak be, hogy a segítséget igénylő gyermekek magas száma kiségitő osztályok, iskola megnyitását indokolja (lásd PÉCSI NAPLÓ, 1910; SCHNELL, 1914).

Jelen tanulmány a fogyatékossgal élő gyermekek nevelésének-oktatásának Baranya megyei intézményesülési folyamatát vizsgálja, szem előtt tartva, hogy a Baranya megyei iskolák kibontakozása miként illeszkedett a fogyatékossgal élő gyermekek nevelésére létrehozott hazai intézményrendszer általános fejlődési tendenciáihoz. A fogyatékossgal élő gyermekek intézményes nevelése érdekében tett első Baranya megyei kezdeményezésekről (1905–1928), valamint a pécsi Állami Kisegítő Iskola (1929–1946) működéséről a korabeli helyi sajtó áttekintésével tehetünk megállapításokat. A sajtóforrásokat tekintve mindenekelőtt a *Pécsi Est*, a *Pécsi Napló*, a *Dunántúl*, majd a *Dunántúli Napló* című pécsi napilapok számoltak be 1910 és 1954 között a fogyatékossgal élő gyermekek iskoláztatásának Baranya megyei mérföldköveiről. A *Magyar Gyógypedagógia* című folyóirat 1909–1938 között havonta megjelenő hasábjainak vizsgálata által képet kaptunk a hazai intézmények működéséről. Az 1947-ben létesült pécsi Állami Gyógypedagógiai Iskola működéséről fennmaradt értékes források a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára őrzi. A levéltári kutatás során a „*Pécsi Állami Gyógypedagógiai Gimnázium iratait (1946–1966)*”⁶⁵ vizsgáltuk. Különösen a jegyzőkönyvek, szakfelügyelői jelentések és a pedagógusok feljegyzései járultak hozzá ahhoz, hogy mélyebb betekintést nyerjünk az intézmény nevelőmunkájának mindennapjaiba.

A fogyatékossgal élő gyermekek intézményes nevelésének 20. századi helyzetképe

A fogyatékossgal élő gyermekek Baranya megyei iskoláztatásának értelmezésével összefüggésben röviden felvázoljuk, hogy a vizsgált időszakban mi jellemezte a gyógypedagógiai intézményrendszert országos viszonylatban, hiszen a (gógy)pedagógiát érintő változások függvényében a vizsgált térségben is sajátosan alakultak a gyermekek nevelésének-oktatásának mérföldkövei.

A fogyatékossgal élő gyermekek intézményes nevelése a 19. század második felében lendületes fejlődésnek indult, világszerte intézetszervezés vette kezdetét, és nőtt az iskolai nevelésben részesülők száma. A tanügyi fejlesztési stratégiák, a tankötelezettséget előíró törvények bevezetésével egyre nagyobb számban jelentek meg Európa-szerte az alapfokú iskolákban azok a tanulók, akik képességeiket tekintve elmaradtak a társaiktól. Differenciálódási folyamat indult meg, a különböző fogyatékossgai területeken súlyosság szerint szétválasztották a gyermekek csoportjait (GORDOSNÉ SZABÓ, 1979).

⁶⁵ HU MNL Ba ML VIII. 63. 1-5. doboz

Hazánkban először a hallássérüléssel élő emberek (1802), majd a látássérüléssel élő személyek (1826), végül az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek területén az „*idióták*”⁶⁶ és „*imbecillisek*” (1875) számára létesült intézet. A felsorolt területeken a differenciálódás a 20. században indult meg. „*Hibásbeszédűek*” részére a 19. század végén (1890) tanfolyam indult, míg a mozgássérüléssel élő gyermekek első magyarországi intézetének az alapítása a 20. századra esett (1911). A gyógypedagógia különböző területein az intézményes nevelés hasonló sorrendben indult meg, mint külföldön, azonban a társadalom fejlődésében mutatkozó lemaradás következtében az iskoláztatás objektív és szubjektív feltételei lassabban alakultak ki, többirányú időbeli eltolódás volt tapasztalható (GORDOSNÉ SZABÓ, 1979). Náráy-Szabó Sándor (1861-1914) kezdeményezésére 1898-ban a fogyatékossgal élő emberek állami, községi, felekezeti és magánintézetei, iskolái és tanfolyamai kiváltak az „emberbaráti” intézmények csoportjából, gyógypedagógiai létesítményekké minősültek (GORDOSNÉ SZABÓ, 2012).

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára a századfordulón már két gyógypedagógiai intézménytípus működött hazánkban a közoktatási intézményrendszeren belül: a „*gyengeelmjűek*” nevelőintézete az „*imbecillisek*” és súlyos fokban „*debilisek*” számára, valamint a „*debilis*” gyermekek oktatására létrehozott kiségitő iskola. Az első önálló kiségitő iskola, a budapesti Mosonyi utcai Állami Kiségitő Iskola fokozatosan, több év alatt vált önálló intézménnyé, valamint a vidéki kiségitő iskolák alapítására vonatkozó kezdeményezések megvalósulása is a gyógypedagógia történetének évtizedes fejezetét képezi (BERINZA, 1897; ÉLTES, 1927, 1929, 1935). A 19. század végén a kiségitő iskola kiépülését több neves szakember pártolta, azonban a 19-20. század fordulóján számos ellenzője akadt. A pedagógiai szaklapokban viták bontakoztak ki a külön iskolák felállításával kapcsolatban. Az ellenérvek között találjuk a kiségitő iskolák költséges fenntartására való hivatkozást, a szükséges finansziális háttér biztosításának nehézségeit, a szakemberhiányt, valamint többen úgy vélekedtek, hogy először a népiskolai oktatás hiányosságait kellene rendezni, ezzel mintegy alárendelt viszonyba helyezve a fogyatékossgal élő tanulók helyzetét. A századfordulón kibontakozó vitában a szakemberek fokozatosan elfogadták a kiségitő iskoláztatási stratégia létjogosultságát, belátták, hogy az elkülönített oktatás az előítéletek, kirekesztés megszüntetésének is az egyik eszköze lehet (KOVÁCS, 2023). Az 1920-as években

⁶⁶ A tanulmány a gyógypedagógia fogalomkörébe tartozó kórképek esetében, ezen belül az értelmi fogyatékossgal három csoportjának megnevezésekor – korabeli szóhasználattal élve – a gyengetéhetőségű (debil), gyengeelmjűség (imbecillitás) és hülyeség (idiotizmus) kifejezéseket is használja.

már több hazai városban⁶⁷ létesült kiségitő iskola, máshol⁶⁸ pedig előkészületek folytak ezek megszervezésére (ÉLTES, 1920).

A szakemberek már a 19. század végén szorgalmazták a fogyatékossggal élő gyermekek tankötelezettségének törvénybe iktatását (SZENES, 1895). A magyar gyógypedagógia történetében meghatározó jelentőségű az 1921. évi XXX. törvény, mely minden tanköteles korban lévő gyermek iskoláztatásának megvalósítását tűzte célul. Ez a törvény a fogyatékossggal élő gyermekek elkülönített iskoláztatását határozottan kimondta. A nyilvános iskolából kizárt gyermekekre nézve az iskoláztatás kötelessége fennmaradt, oktatásuk ügyét a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabályozta (TÖRVÉNYCIKK, 1921).

1920 után a gyógypedagógiai intézményrendszer országos hálózatában is visszaesések következtek be. A fogyatékossggal élő gyermekek iskoláinak száma csökkent, az értelmi fogyatékossggal élő gyermekek részére azonban változatlanul tizenkettő intézmény működött (GORDOSNÉ SZABÓ, 2012: 32). A tankötelezettségi törvény életbelépését követő tíz évben a gyógypedagógiai nevelőintézetbe, a kiségitő iskolába és a kislétszámú kiségitő osztályokba beiskolázott értelmi fogyatékossggal élő gyermekek száma évről évre növekvő tendenciát mutatott (KLUG ÉS SIMON, 1929, 1930), azonban a gyógypedagógiai intézmények alacsony száma és a következtelen törvények miatt a segítséget igénylő gyermekek szűkebb köre tudott csak eleget tenni a tankötelezettségnek, s még kevesebben részesültek sérülésspecifikus ellátásban (GORDOSNÉ SZABÓ, 2012). Az értelmi fogyatékossggal élő tanulók számára az 1937/38. tanévben hat intézet működött, húsz állami kiségitő iskola és a székesfővárosi elemi iskolák mellett számos kiségitő osztály. Internátus hiányában a vidékről jelentkező gyermekeket a gyógypedagógiai intézetek megbízható családokhoz küldték. (SOMOGYI, 1942: 74-75). Az 1938/39. tanévben az értelmi fogyatékossggal élő gyermekek csupán 14,5%-a járt gyógypedagógiai intézménybe (GORDOSNÉ SZABÓ, 2012: 33).

A második világháború alatt jelentős károsodás érte a gyógypedagógiai intézmények épületeit, a bútorzatok, a taneszközök megsemmisültek. Az intézetek újjáépítését, újjászervezését az igazgatók és a nevelőtestületek a technikai dolgozókkal karöltve indították meg. Ennek tudható be, hogy a már 1945 előtt működő intézmények többségét meg tudták menteni. Az éberén dolgozó igazgatók és a hivatásukat szerető pedagógusok munkájának köszönhető, hogy 1946 augusztusa után megtörtént az intézményekben a munka megszervezése (BÁRCZI, 1955).

⁶⁷ Például Budapesten, Csongrádon, Debrecenben, Egerben, Kecskeméten, Pécsen, Szegeden (ÉLTES, 1920).

⁶⁸ Például Győrben (ÉLTES, 1920).

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 70.000/1946. V. K. M. számú rendelete az általános iskola továbbfejlesztése tárgyában a fogyatékossgal élő gyermekek elkülönített iskoláztatásáról is rendelkezett. E rendelet az érintett gyermekeket nevelhetőség szempontjából két csoportra osztotta: az első csoportba tartoztak azok a tanulók, akik részére az általános iskola keretében elkülönített gyógypedagógiai osztályt létesítettek (mai fogalomhasználattal enyhe értelmi fogyatékossgal élő gyermekek), míg a másik csoportba tartozók részére gyógypedagógiai zárt intézmények álltak rendelkezésre (mai fogalomhasználattal közép- és súlyos értelmi fogyatékossgal élő gyermekek). Gyógypedagógiai osztályok létesítése abban az esetben valósulhatott meg, ha az érintett gyermekek száma az adott településen legalább tizenöt fő volt (RENDELET, 1946: 16). Az 1947/48. tanév első felének végén kilencvenöt helységben háromszáznegyvenkettő gyógypedagógiai osztály ténylegesen működött és hatezer-hétszáz „képezhető” fogyatékossgal élő gyermek neveléséről-oktatásáról gondoskodott; hatvanhárom gyógypedagógiai osztályt már önálló iskolává szerveztek át (WESZELOWSZKY, 1948: 359).

1950-ben minden korábbinál élesebb fordulatot vett az oktatáspolitikai alakulása: a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége március 29-én párthatározatot adott ki a közoktatás kérdéseivel kapcsolatosan, mely súlyos hiányosságokat állapított meg a köz- és felsőoktatás munkájában is. A határozat az alapfokú oktatás tekintetében az iskolákban még mindig erőteljesen megnyilvánuló „burzsoá ideológia”, különösen a „klerikális reakció” befolyását emelte ki (HATÁROZAT, 1950: 1). A határozat sürgette a tantervek, a tananyag és a tankönyvek marxista-leninista ideológia szellemében történő átdolgozását, a gyermekek szociális összetételének szabályozását, valamint kiemelte, hogy a pedagógiai munka súlypontja a köznevelés területén a termelés igényeinek jobb kielégítése kell legyen (HATÁROZAT, 1950). Ezekben az években a gyógypedagógia területén (szintén) kevés alkalom nyílt a pedagógiai pluralizmusra, a szakemberek munkáját kényszerű kompromisszumkészség jellemezte. Mindezek és az infrastrukturális lehetőségek korlátozottsága ellenére a fennmaradt források az említett időszakban a Baranya megyében tevékenykedő szakemberek színvonalas munkájáról, a nevelés-oktatás kiemelkedő jellegéről árulkodnak.

Az intézményes nevelés előzményei Baranya megyében

Szieberth Róbert⁶⁹ már 1905-ben szükségesnek látta, hogy Pécssett kiségitő iskolát létesítsenek: „*Intéző köreink jóindulatú pártfogásával, egy kis áldozatkészséggel könnyen*

⁶⁹ Szieberth Róbert (1871-1939) tanító, 1913-tól a pécsi állami iskolák felügyelő-igazgatója volt. Az 1918-as eseményeket és az 1921 augusztusáig tartó szerb katonai megszállást követően a pécsi elemi népiskolákat az ő

lehetne ezen ügyet keresztül vinni és a városnak anyagi áldozatába alig kerülne. (...) Városunk iskoláiban (...) bőven elegendő azon gyermekek száma, kiknek kiegészítő osztályokba való utasítása szükséges lenne. Városi iskola-felügyelőnk indítványára tanítószolgálatunk a tantestületi gyűlések keretében ezek ügyét megbeszélés és megvitatás tárgyává tette, ebből folyólag a gyenge tehetségű tanulók száma össze is iratott, de addig, míg e téren radikális orvosság vagyis a kiegészítő osztályok létesülnek, különös gondját fogja képezni minden egyes osztályvezetőnek, hogy a gondjaira bízott illetén gyengetehetségűek a körülményeknek megfelelőleg egyéni oktatásban, de mindenképp fölött szeretetteljes bánásmódban részesüljenek.” (SZIEBERTH, 1905: 8) Szieberth Róbert kiemelte hazánk elmaradottságát a fogyatékossgal élő gyermekek külföldön létesített intézményeivel szemben, valamint megemlítette a „gyengetehetségűek” oktatására létrehozott két budapesti állami tan- és nevelőintézetet. Beszámolt arról, hogy a Budapesten alapított kiegészítő iskolával szemben kezdetben tapasztalt ellenszenv megszűnt, és már nem volt elegendő hely a jelentkező gyermekek felvételére. Úgy vélekedett, hogy Pécs város elemi iskoláiban is eredményes lenne egy kiegészítő osztály létesítése (SZIEBERTH, 1905).

A pécsi kiegészítő osztályba „gyengeelmű” és „gyengetehetségű” tanulók kerültek volna felvételre, kiknek „szellemi fejlődése születésüktől fogva vagy későbbi betegség következtében hiányos s ez okból nem képesek a rendes elemi oktatással eredményt elérni, akik mégis bírnak szellemi fejlődésükben valamelyest haladni, ha egyéniségüknek megfelelő oktatásban részesülnek és ha felfogásuk lassúságához mértén elegendő időt engedünk nekik a nyújtott tananyag megemésztésére.” (SZIEBERTH, 1905: 7). Az osztályból kizárásra kerültek volna a „képezhetetlen hülyék”, valamint azok a gyermekek, akik „szorgalomhiány, hanyagság vagy iskolakerülés miatt maradtak vissza társaik mögött.” (SZIEBERTH, 1905: 8). Az osztály, iskola elsődleges célja lett volna, hogy a gyermekek egyéniségének megfelelő szakoktatást biztosítsa, ezáltal a népiskolába történő integrálásukat előkészítse, későbbi munkába állásukat támogassa. „A szellemileg abnormális gyermekek felsegélyezésének ügye komoly és mindenestre megérdemli, hogy vele behatóan foglalkozzunk. Mert nemcsak azt érhetnők el vele, hogy ily számalomra méltó gyermekek komor, hideg életébe kis napsugarat, meleget hozunk az emberbaráti kötelesség és felebaráti szeretet nevében, hanem ezáltal nagy szociális baj is orvosolhatnók annyiban, hogy a lakosság egy része megmenekülne a visszamaradottságtól, illetve az elzülléstől.” (SZIEBERTH, 1905: 8)

szervezőkészségének köszönhetően állították helyre (MUSZTY, 1962). A város peremterületein létesített iskolák révén kiérdemelte a „szegények iskolaépítője” megnevezést (KULT, 2010). Vezető szerepet vállalt a fogyatékossgal élő gyermekek Baranya megyei intézményes nevelésének megszervezésében.

1910. augusztus 23-án a *Pécsi Napló* hasábjai hívták fel a figyelmet a tanköteles „gyengetehetségű” gyermekek számára létesítendő kisegítő iskola szükségességére. A kritikai hangvétellő írásban úgy vélekedtek, hogy nem szabad az állam kezdeményező lépéseit várni; a társadalom, valamint a tehetős szülők kötelessége – akár áldozatok árán is – ezen gyermekek intézményes nevelését-oktatását előmozdítani. Ennek megvalósulásáig magán úton kell gondoskodjanak gyermekeik iskoláztatásáról (PÉCSI NAPLÓ, 1910).

Az első kisegítő osztályok megnyitása (1917-1920)

Szieberth Róbert törekvéseinek, évekig tartó előkészítő munkájának eredményeként végül 1917 szeptemberében kisegítő osztályt létesítettek a Sörház (ma Majorossy Imre) utcai iskola egyik tantermében. Az osztály vezetésével Lehel Máriát, „gyengetehetségűek” oktatására képző tanfolyamot végzett tanítónőt bízták meg. Az 1917/18. tanévben egy osztály működött, melyben tizenhét növendék tanult (MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIA, 1918: 48).

A *Pécsi Est* 1919. november 23-án megjelent írása arról számolt be, hogy a Sörház utcai iskola egyik szűk, sötét szobájában két fiatal tanító, Lehel Mária és Ozoray Terus „szellemileg fejletlen” gyermekeket tanít kisegítő osztályokban (SÁGI, 1919: 1). A *Pécsi Est* munkatársa, Sági Ernő látogatást tett az intézményben és a kisegítő osztályok eredményes munkáját tárta az olvasók elé. Ebben a tanévben a második és a harmadik osztály működött. Az első osztályt nem lehetett elindítani, mert a tantermében egy menekült családot helyeztek el. „A gyerekek fegyelmezettek, a 'tanító nének' iránt bizalommal vannak, szívesen járnak iskolába. (...) Minden gyereknek minősítési lapja van. Ebből állapítja meg a tanítónő, — ki a lapot egész éven át figyelemmel kíséri, — hogy a gyermek minő egyéni nevelésre szorul. Irkáját, rajzát évről-évre elteszik az illető kis diáknak, mig csak ki nem marad az iskolából. A gyerekek egy része születésénél fogva terhelt. A szegény, szerencsétlen gyerekeknek gyakran az elődök bűneiért kell szenvedniük. Leggyakoribb eset, hogy valamelyik felmenőjük iszákos volt.” (SÁGI, 1919: 1) Sági Ernő célja volt, hogy felhívja az illetékes hatóságok, valamint Pécs város lakóinak figyelmét az osztályokra, azok szerény lehetőségeire, valamint arra, hogy a kisegítő osztályok helyett kisegítő iskola létesítése lenne szükséges.

A Sörház utcai intézmény kisegítő osztályaiba csak az Ágoston téri és a Sörház utcai iskolák „gyengetehetségű” tanulóit tudták beiskolázni, a belvárosi- és a szigeti-külvárosi intézmények hasonló képességű gyermekeinek fogadására már nem volt alkalmas. Az osztályokban olyan gyermekek tanultak, kik a népiskolákban nem tudták hasonló korú társaikkal elsajátítani az ismereteket: „A kis nebulók között van, aki már négyszer járta az elemi iskola első osztályát. Nem boldogultak vele. Beadták a kisegítő iskolába, ott már szépen

tud írni, olvasni, sőt fejből számolni is. Az ilyen gyerekek voltak valamikor az iskolák különcei (...). Ezekből lettek az iskolakerülők, mert szegyeltek iskolába járni, ahol kicsúfolták őket és lassankint kiölték belőle az érdeklődést, a tanulni vágyást. Csavargókká lettek, a kellő szülői felügyelet hiányában elzüllöttek (...). Legalább két világos, napos tanteremről kellene gondoskodni. Ha a kabarénak, intim színházaknak, moziknak, Pannónia Színpadnak és a többi hacacáréknak a nagy lakáshiány dacára is helyet tudnak szorítani, akkor el kell tudni helyezni tisztességes helyen a szegény, beteges hajlamú, apró gyerekeket is.” (SÁGI, 1919: 1). Pécssett is több alkalommal felhívták a figyelmet a fogyatékossgal élő gyermekek intézményes nevelésének megoldatlanságára, mely – ismerve a magyar gyógypedagógiai intézményrendszer kialakulásának történetét – országosan jelentkező probléma volt. A magyar gyógypedagógia mottójaként szolgáltak hosszú ideig Frim Jakab sorai: „Nem sokkal magasabb bizonyítéka-e a művelődésnek, népünk legalsóbbjairól, s legügyefogyottabbjairól gondoskodni, mint utainkat csarnokokkal, szobrokkal és emlékoszlopokkal díszíteni?” (FRIM, 1884: 95). A kiségitő osztályokat az első világháború, valamint Lehel Mária korai halála miatt 1920-ban meg kellett szüntetni (MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIA, 1931).

Vakokat foglalkoztató intézet és „gyógypedagógium” létesítésének gondolata (1928-1930)

1928 szeptemberében a Belügyminisztérium 73.189-1928. B. M. szám alatt kiadott rendeletével az ország területén látássérüléssel-, hallássérüléssel- és értelmi fogyatékossgal élő emberek bejelentését rendelte el (PÉCSI NAPLÓ, 1928a). Az összeírás eredményei szerint ebben az évben Pécssett összesen huszonkét fogyatékossgal élő, iskolaköteles korú gyermek élt. „A legnagyobb szánalommal veszünk tudomást erről a kimutatásról. Milyen szép dolog lenne, ha ezek a szerencsétlen gyermekek megfelelő intézetekben volnának elhelyezhetők és kiképeztetve, hasznos tagjai lehetnének a társadalomnak (...). A pécsi emberbarátok és jótékony intézetek előtt igenszép és hálás tér nyílik e szerencsétlen gyermekek ügyének felkarolására és hisszük is, hogy ezügyben történni fog valami.” (PÉCSI NAPLÓ, 1928b: 7)

A Pécsi Napló 1929. június 16-án a pécsi állami elemi iskolák fejlesztéséről, bővítéséről számolt be. A Fiume (ma Petőfi) utcában már épült az új nyolcosztályos iskola, a gyárvárosi elemi iskola bővítése is tervezés alatt volt, valamint megvalósították az iskolaorvosi intézményt. A pécsi elemi iskolaügy fejlesztésével ismét előtérbe került a „gyengetehetségű” gyermekek külön oktatása (PÉCSI NAPLÓ, 1929).

1930. április 5-én Klug Péter (1876–1970), a gyógypedagógiai intézetek országos szakfelügyelője és Tóth Zoltán (1883–1940), a Vakokat Gyámoló Országos Egyesület

igazgatója járt Pécssett, akik a város vezetőségével tanácskoztak. A tárgyalás során a látássérüléssel élő emberek alapítványának⁷⁰ elhelyezése, valamint egy gyógypedagógiai intézet felállításának terve rajzolódott ki. Az Ágota utcában a Baranya- és Tolna vármegyei látássérüléssel élő nőket helyezték volna el, akik székfonással, kefekötéssel, cirokseprő készíttéssel foglalkoztak volna. Az intézmény fenntartására megalakult volna Pécssett a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület pécsi fiókja. A látássérüléssel élő embereket foglalkoztató intézet végül anyagi nehézségek miatt nem valósulhatott meg (DUNÁNTÚL, 1930a).

Klug Péter a megbeszélés során egy gyógypedagógiai intézet, illetve legalább egy kisegítő osztály létesítésének szükségességét is kiemelte. A gyógypedagógiai intézet a „születésüknél fogva nehézfeldfogású” gyermekek oktatására vállalkozott volna (DUNÁNTÚL, 1930a: 2). Az intézet működéséhez a város biztosította volna a helyiséget, míg a nevelőket az állam küldte volna ki. A tervek szerint az intézményben kezdetben egy-két osztály működött volna, azonban a végső cél egy hatosztályos iskola volt (DUNÁNTÚL, 1930a).

A pécsi Állami Kisegítő Iskola megalakulása és működése (1929-1946)

„Amikor közel két évtizeddel ezelőtt a nagyobb magyar városoknak majdnem mindegyikében (Sopron, Arad, Szeged, Debrecen, Kolozsvár, stb.) elhelyeztek egy-egy vakokat vagy siketnémákat gyámolító állami intézetet Pécs bizonyos körök indolenciája folytán nem tudott hozzájutni egyik ilyen filantróp intézményhez sem és csak 1916-ban, egy lelkes pedagógus és tanügybarát, Szieberth Róbert felügyelő-igazgató kezdeményezésére állították fel Pécssett a gyengetehetségű tanulók részére szervezett úgynevezett kisegítő iskolát (...). A szerb megszállás barbársága, amely kiűritette az összes pécsi iskolákat, virágzása és áldásos működése teljében fojtotta meg ezt a filantróp intézményt.” (DUNÁNTÚL, 1930b: 4) A kisegítő osztályok/iskola ismételt megnyitására kilenc évig nem volt lehetőség, hiszen a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésével (1923) összefüggésben tanteremhiány mutatkozott. 1929-ben felépült a Fiume utcai Állami Elemi Iskola, így sikerült a kisegítő iskola számára egy tágas tantermet biztosítani. Az iskola újbóli megszervezésében Klebelsberg Kuno (1875–1932) kultuszminiszter és Petri Pál (1881–1945) államtitkár közbenjárása is jelentős volt (CSÁKI, 1935). Az újonnan megnyílt kisegítő iskolába az 1929/30-as tanévben huszonegy tanulót írtak be. Az iskolát Kováchné Cséffalvay Irma

⁷⁰ Szemrád Tivadar, városi irodatiszt 1912-ben Ágota utca 9. számú ingatlanát alapítványként Pécs városára hagyta azzal a céllal, hogy abban látássérüléssel élő embereket foglalkoztató helyiséget létesítsenek (DUNÁNTÚL, 1930a).

tanítónő vezette, az intézmény felújítása Szieberth Róbert felügyelő-igazgató érdeme volt (DUNÁNTÚL, 1930b).

Angyal József gyógypedagógia tanár és Kovácsné Cséffalvay Ilona szerény körülmények között vezették az első és a második osztályt: *„Ámha szerények is a külső keretek, annál intenzívebb az a munka, ami a gyengeeszű tanulók megmentéséért folyik a tantermeken belül. Az olvasást Decroly globális módszerével végzik, a számolásban is a konkrét szemléltetésből indulnak el. Minden tárgyban modern eszközökkel dolgoznak.”* (MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIA, 1931: 50) 1931. január 24-én Klug Péter tett látogatást az intézményben, aki elismeréssel állapította meg, hogy rendszeresen működő kiségitő iskolát talált Pécsen. Szieberth Róbert január 24-én közgyűlésre hívta össze a vármegye tanítóságát és a tárgysorozat pontjával felvette a kiségitő iskola ügyét is. A Pécsen folyó gyógypedagógiai munkáról s a fogyatékossgal élő gyermekek felkarolásáról ezen alkalommal is elismerően nyilatkoztak, a közgyűlés tagjai úgy vélték, hogy az intézmény minden támogatást megérdemel (MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIA, 1931).

Az Állami Kiségitő Iskola 1935-ben a Fiume utcai Állami Elemi Népiskola épületében működött, Csáki István állami iskolai igazgató irányításával. Ebben az évben két húsz fős létszámú osztályban történt a gyermekek nevelése-oktatása. Az intézmény működésében nehézséget jelentett, hogy nem volt gyógypedagógus vezetőjük. Képesített gyógypedagógus alkalmazása a kiségitő iskola szervezeti, tanulmányi és módszertani tényezőire is jótékony hatással lett volna, ugyanakkor lehetővé vált volna a város több száz „beszédhibás” gyermeke részére egy állandó jellegű tanfolyam elindítása. Továbbá, hogy az összevont osztályok létesítését kiküszöbölhessék, szükséges lett volna még két osztály létesítése. *„Ennek az egyetemi városnak művelt közönsége és főleg az iskolára utalt szülők tömege teljesen átérzi az iskola fenntartásának és fejlesztésének szükségességét, sikeres működésének fontosságát. Léttjogosultsága mellett tanúskodik az a körülmény, hogy a pécsi áll. népiskolákba és más jellegű tanintézetekbe beírt 5—6 ezer tanuló közül mintegy 100—120 a gyengetehetségű, aki erre az iskolára rászorul. A szülők már most is bizalommal viseltetnek az eddigi kifejtett tevékenysége iránt s e bizalom a jövőben még nagyobb mértékben fokozódik, ha sikerül az intézmény kereteit tágítani és szakavatott erők beállításával további működését új alapokra fektetni.”* (CSÁKI, 1935: 127)

1936. november 24-én a *Pécsi Napló* hasábjai tájékoztatták a lakosságot az intézmény nehézségeiről. Ekkor néhány éve, hogy a Majorossy Imre utcai iskola épületéből a Fiume utcai népiskolába költöztek az osztályok. Az iskola 1936-ban még mindig csupán két osztállyal és két nevelővel működött, akárcsak megszervezése idején, pedig a

„gyengetehetségű” gyermekek száma lényegesen növekedett az eltelt években. A két osztályban összesen negyven növendék részesült oktatásban, holott az ötezret meghaladó tanköteles korú gyermek között a szakemberek becslése szerint legalább százhatvan volt az „imbecillis”, „debilis” növendékek száma. Időszerű kérdés volt a kisegítő iskola fejlesztése, bővítése: „Mintegy száz gyermeket a társadalom számára elkallódní hagyni, több a hibánál, egyenesen bűn és éppen ezért szová kell tennünk a kisegítő iskola osztályainak szaporítását és az intézmény olyan módon való decentralizálását, hogy a város többi népiskolájának is jusson egy-egy kisegítő osztály és ne kelljen az ide besoroltaknak a város legtávolibb részéből a nem központi fekvésű, Fiume utcai iskolát látogatniuk. (...) a fejlesztést a gyengetehetségű gyermekek számának rohamos emelkedése egyenesen sürgeti.” (PÉCSI NAPLÓ, 1936: 3)

Egy új korszak kezdete: az Állami Gyógypedagógiai Iskola megalakulása (1947-1955)

Baranya megyében már az 1930-as években szükségesnek látták egy gyógypedagógiai iskola felállítását, mert az elemi iskolák mellé megszervezett kisegítő osztályok nem hoztak hosszú távú megoldást (DUNÁNTÚL, 1930c). A fogyatékossggal élő gyermekek intézményes nevelése terén a 70.000/1946. számú Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kiadott rendelet végrehajtása hozott változást (RENDELET, 1946). Az Áttelepítő Bizottság⁷¹ 1946 októberében a pécsi elemi népiskolák gyermekeit átvizsgálta, és az addig működött kisegítő osztályokat gyógypedagógiai osztályokká szervezte át. A gyógypedagógiai osztályok 1947-ben egységes irányítás alá kerültek, s ezzel megkezdte működését az önálló pécsi Állami Gyógypedagógiai Iskola. Az iskola központja az Egyetem Utcai Állami Elemi Népiskola épületének alagsorában kapott elhelyezést. Baranya megyei viszonylatban több helyen szükségessé vált az általános iskolák mellett működő gyógypedagógiai osztályok szervezése. 1955-re gyógypedagógiai osztály működött Komlón, Mohácson, Szigetváron és Véménden. Az iskolafejlesztés terén az iskolavezetés első célkitűzése a belterületi osztályok központi épületben való elhelyezése volt, de e kérdés csak az 1954/55. tanévben nyert megoldást.⁷²

A pécsi Állami Gyógypedagógiai Iskola levéltári iratanyagában olvashatunk az 1946. október 22-én lezajlott Állami Gyógypedagógiai Osztályok igazgatóválasztó gyűléséről,

⁷¹ A 70.000/1946. V. K. M. számú rendelet meghatározta, hogy az érdekelt általános iskolák igazgatójából, az osztálytanítójából, az iskolaorvosból, valamint a gyógypedagógiai osztály tanítójából bizottságot kellett alakítani. A bizottság állapította meg, hogy a tanítója által javaslatba hozott gyermeket indokolt-e gyógypedagógiai osztályba/iskolába áthelyezni. Az áttelepítés a fogyatékossggal élő tanulók kiválasztásának, majd gyógypedagógiai osztályokba való átirányításának folyamata volt, míg a visszatelepítés az addig gyógypedagógiai oktatásban részesülő tanulók integrálása az általános iskolai osztályba. (RENDELET, 1946: 16)

⁷² MNL Ba ML VIII. 63. 25/1955

melyen Csépanyi Gyulát nevezték ki igazgatónak.⁷³ 1949 májusában a *Dunántúli Napló* beszámol az iskolában folyó munkáról, a nevelőtestület nehéz feladatáról: „*Rengeteg lélek, türelem, szeretet kell ahhoz a munkához, amit Csépanyi Gyula, a gyógypedagógiai iskola igazgatója és tizennyolc munkatársa végez. Csökkent értékű, beteg, lelkileg megnyomorodott gyermekekkel foglalkoznak hónapokon, éveken keresztül. (...) Az igazgató nem szívesen beszél a nyilvánosságnak munkájukról: - Mi itt csendben akarunk dolgozni azért, hogy ezek a gyerekek, ugyanúgy, mint sokezer másik gyerektársuk hasznos tagjaivá váljanak a népi demokráciának.*” (DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1949: 5).

1951. október 19-én a Közoktatásügyi Minisztérium csoportvezetője Csépanyi Gyulát az akkori szolgálati beosztása alól felmentette és a szegedi Siketnémák Tanintézetéhez nevelői minőségbe áthelyezte. Ezzel egyidőben Berényi Üveges Sándort a szegedi Siketnémák Tanintézetétől a pécsi iskolához helyezte, és megbízta az igazgatói teendők végzésével. Az áthelyezések okát nem ismerjük, tudjuk azonban, hogy az igazgatóval szemben folytatott ellenőrzés következménye volt.⁷⁴

A *Dunántúli Napló* 1954. szeptember 1-én kiadott száma beszámolt az iskola központosításának megvalósulásáról: „*A megyei tanács oktatási osztálya szeptembertől kezdve a pécsi Állami Gyógypedagógiai Iskola részére a Kulich Gyula-u. 1. sz. épület Sztálin-uti szárnyát jelölte ki. (...) Ez az intézkedés egy lépéssel előbbre vitte a gyógypedagógiai oktatásügynek mind kifejezettebben jelentkező baranyamegyei problémáinak megoldását. A végleges és megnyugtató megoldást azonban a pécsi gyógypedagógiai iskolának tanulóotthonnal működő körzeti gyógypedagógiai iskolává való kifejlesztése jelentené.*” (BERÉNYI, 1954: 4) 1955 tavaszán megkezdődtek a Gyógypedagógiai Iskola nevelőotthonnal működő gyógypedagógiai intézettel való átszervezésének munkálatai, előkészületei.⁷⁵ Az iskola működésében az 1955 szeptemberétől kezdődő tanév lényeges változást hozott, megvalósult a bentlakásos gyógypedagógiai nevelőintézet a megye és a város gyermekeinek befogadására. A megszűnt Ságvári Szakérettségis Tanfolyam diákotthonát, annak felszerelését kapták meg erre a célra. Az épület felett Pécs város Tanácsa rendelkezett és több szakintézmény tartott rá igényt a Gyógypedagógiai Iskolán kívül. Erős küzdelem árán jutottak hozzá, azonban megoldódott a Baranya megyében élő gyermekek problémája.⁷⁶

Zárógondolatok

⁷³ MNL Ba ML VIII. 63. i. n., 1946. 10. 22.

⁷⁴ MNL Ba ML VIII. 63. 688/1951; 691/1951

⁷⁵ MNL Ba ML VIII. 63. 140/1955; 288/1955

⁷⁶ MNL Ba ML VIII. 63. 25/1955; 372/1955

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek intézményrendszerének a történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fejlődése rendkívül nehezített, ellentmondásos, egyenetlen volt. A súlyos értelmi fogyatékossgal élő gyermekek első intézményét (1875) évtizedekig egyedülként tartjuk számon, míg az első kiségitő osztályokat (1898) a 20. század első évtizedében mindössze öt iskola követte (GORDOSNÉ SZABÓ, 1975: 30). A fogyatékossgal élő gyermekek ügyének képviselői szükségesnek tartották, hogy az intézmények számának növelése, a szaktanítók képzésének megoldása mellett a többségi társadalommal, egyházmegyei fennhatóságokkal, törvényhatóságokkal megismertessék a fogyatékossgal élő gyermekek iskoláztatásának ügyét, mely mindenekelőtt társadalmi probléma volt.

Baranya megye gyógypedagógia-történeti fejlődését, az intézményszervezések szakaszait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fogyatékossgal élő gyermekek iskoláztatásának alakulása az országos tendenciát követte. Szieberth Róbert áldozatkészségének, évekig tartó munkájának köszönhetően 1917-ben nyílhattak meg az első kiségitő osztályok, majd tizenkét évvel később az Állami Kiségitő Iskola. A 70.000/1946. számú Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kiadott rendelet végrehajtását követően az addig működött kiségitő osztályokat gyógypedagógiai osztályokká szervezték át. A gyógypedagógiai osztályok 1947-ben egységes irányítás alá kerültek, s ezzel megkezdte működését az önálló pécsi Állami Gyógypedagógiai Iskola. A fejlődés – különösen az 1945 utáni évek során – általában kedvező volt. Az intézmény- és férőhelyfejlesztés az igényekkel való együtt haladást tükrözte.

IRODALOM

- BÁRCZI Gusztáv (1955): A gyógypedagógia utolsó tíz éve. *Gyógypedagógia*, 1. évf., 1. sz. 8-1.
- BERÉNYI ÜVEGES Sándor (1954): Új otthont kapott a gyógypedagógiai iskola. *Dunántúli Napló*, 11. évf., 207. sz. 4.
- BERINZA János (1897). Az intézet államosításának története. In: Berinza János (szerk.): *Értesítő a Képezhető Hülyék- és Gyengeelműjük Budapesti Orsz. M. Kir. Nevelő és Tanintézetéről az 1897-98. tanévben.* 75-79.
- CSÁKI István (1935): Állami Kiségitő Iskola Pécsen. In: Klug Péter – Simon József (szerk.): *A Magyarországi Gyógypedagógiai Intézetek Működése az 1930-31, 1931-32, 1932-33, 1933-34 és 1934-35. tanítási évben.* Budapest. 126-127.
- ELLENBACH Mátyás (1901a): Külön iskolát a gyöngéknek! *Néptanítók Lapja*, 34. évf., 14. sz. 6-7.

- ELLENBACH Máttyás (1901b): Gyógypaedagogia. Magyar Paedagogia, 10.sz. 93-95.
- ÉLTES Máttyás (1920): A gyöngelméjú gyermekek iskolái. Magyar Paedagogia, 29. sz. 13-18.
- ÉLTES Máttyás (1927): Adatok a gyengeelméjú gyermekek oktatásának történetéhez. Magyar Paedagogia, 36. sz. 25-34.
- ÉLTES Máttyás (1929): Kisegítő-iskolák. Néptanítók Lapja, 62. évf., 47-48. sz. 18-20.
- ÉLTES Máttyás (1935): A kisegítő-iskola szakszerűsége. Magyar Gyógypedagogia, 23. évf., 1-3. sz. 2-7.
- FRIM Jakab (1884): A hülyeség és a hülyeintézetek. Segélyszózat a magyar nemzethez a nyomorultak legelhagyatottabbjai érdekében. Posner Károly Lajos, Budapest.
- GORDOSNÉ SZABÓ Anna (1975): 100 éves az értelmi fogyatékosok gyógypedagógiája Magyarországon. In: A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Évkönyve VIII. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest. 23-33.
- GORDOSNÉ SZABÓ Anna (1978): Gyógypedagogia történet I. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GORDOSNÉ SZABÓ Anna (1979): Gyógypedagogia történet II. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GORDOSNÉ SZABÓ Anna (2012): Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KLUG Péter – SIMON József (1929): A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1928-29. tanítási évben. Budapest.
- KLUG Péter – SIMON József (1930): A magyarországi gyógypedagógiai intézetek működése az 1929-30. tanítási évben. Budapest.
- KOSZITS Kámill (1908): Felhívás a közönséghez és a hatósági közegekhez asiketnéma, vak és gyengeelméjú gyermekek oktatása tárgyában. Baranyavármegye Hivatalos Lapja, 11. évf., 30. sz. 351-352.
- KOVÁCS Krisztina (2023): A kisegítő iskoláztatás kialakulásának első szakasza Magyarországon, 1898–1920 között. Iskolakultúra, 33. évf., 5. sz. 84-101.
- KULT László (2010): Szieberth Róbert. In: Romváry Ferenc (szerk.): Pécs Lexikon II. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs. 267.
- MUSZTY László (1962): Szieberth mester a „szegények iskolaépítője”. In: Művelődési Tájékoztató, 12. szám. Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának Kiadványa. Pécsi Szikra Nyomda, Pécs. 88-95.
- NÓBIK Attila (2010): Abnormal children in the Hungarian historiography of education. In: Nóbik Attila – Pukánszky Béla (szerk.): Normalität, Abnormalität und Devianz. Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Lausanne. 49-57.

- SÁGI Ernő (1919): Akiknek nehéz az a-b-c tanulás. Pécsi Est, 8. évf., 205. sz. 1.
- SCHNELL János (1914): A kisegítő iskoláról. Pécsi Napló, 23. évf., 67. sz. 3-4.
- SOMOGYI József (1942): Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- SZIEBERTH Róbert (1905): Fogyatékos képességű gyermekek az iskolában. In: Schneider István (szerk.): Pécs sz. kir. város összes községi népoktatási tanintézeteinek értesítője az 1904-1905. iskolai évről. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, Pécs. 3-8.
- SZENES Adolf (1895): A hülyék és azok nevelése. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs.
- [SZ. N.] (1910): A gyenge tehetségű gyermekek oktatása. Pécsi Napló, 19. évf., 189. sz. 1.
- [SZ. N.] (1918): Új-kisegítő iskola. Magyar Gyógynevelés, 10. évf., 1-3. sz. 48. (MAGYAR GYÓGYNEVELÉS, 1918)
- [SZ. N.] (1928a): Siketnémák, vakok és gyengeelméjűek összeírása. Pécsi Napló, 37. évf., 211. sz. 5. (PÉCSI NAPLÓ, 1928a)
- [SZ. N.] (1928b): Siketnéma, vak, gyengeelméjű iskolások. Pécsi Napló, 37. évf., 231. sz. 7. (PÉCSI NAPLÓ, 1928b)
- [SZ. N.] (1929): Megvalósítják az iskolaorvosi intézményt a pécsi állami elemi iskoláknál. Pécsi Napló, 38. évf., 134. sz. 4. (PÉCSI NAPLÓ, 1929)
- [SZ. N.] (1930): Vakokat foglalkoztató intézet és gyógynevelés létesül Pécsen. Dunántúl, 20. évf., 79. sz. 2. (DUNÁNTÚL, 1930a)
- [SZ. N.] (1930): A gyengeelméjűek pécsi iskolája. Dunántúl, 20. évf., 177. sz. 4. (DUNÁNTÚL, 1930b)
- [SZ. N.] (1930): Pécs város anyagi támogatásával már a jövő évben fel lehetne állítani a gyógynevelési iskolát. Dunántúl, 20. évf., 184. sz. 2. (DUNÁNTÚL, 1930c)
- [SZ. N.] (1931): Állami kisegítő-iskola Pécsen. Magyar Gyógynevelés, 19. évf., 1-4. sz. 50. (MAGYAR GYÓGYNEVELÉS, 1931)
- [SZ. N.] (1936): A gyengeelméjű gyermekek számának szaporodása a kisegítő iskola fejlesztését követeli. Pécsi Napló, 45. évf., 270. sz. 3. (PÉCSI NAPLÓ, 1936)
- [SZ. N.] (1949): Dolgozó, egész embereket nevel a népi demokráciának a Gyógynevelési Intézet. Dunántúli Napló, 6. évf., 120. sz. 5. (DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1949)
- WESZELOVSZKY Lajos (1948): A gyógynevelési iskolák és osztályok az 1947-48. tanévben. Köznevelés, 4. évf., 15. sz. 357-359.

Rendeletek, törvények

1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról.
Kihirdetve: 1921. július 28. (TÖRVÉNYCIKK, 1921)

70.000/1946. V.K.M sz. rendelet az általános iskola továbbfejlesztése tárgyában. Köznevelés
1946/2, 14-15. szám. 10-19. (RENDELET, 1946)

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi
minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről. Köznevelés 1950/6, 8. szám. 209-210.
(HATÁROZAT, 1950)

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (= MNL Ba ML) VIII. 63. Pécsi
Állami Gyógypedagógiai Gimnázium iratai (1946-1966). 1-5. doboz.

SZERZŐINK

DEZSŐ KRISZTINA muzeológus, PTE EK és Tkp. Történeti Gyűjtemények Osztálya

DINNYES KATALIN JULIANNNA tanársegéd, SZTE ETSZK Egészségmagatartás és –fejlesztés Szakcsoport

HODÁSZ KATALIN PhD hallgató, PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

MAISCH PATRÍCIA PhD történész

MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA PhD főiskolai docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem

NEMES-WÉBER ZSÓFIA tanársegéd, PTE KPVK Pedagógiai és Pszichológiai Tanszék

NÉMETH ANDRÁSNÉ FARKAS GABRIELLA doktorjelölt, PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

PUSZTAFALVI HENRIETTE PhD docens, PTE ETK Egészségfejlesztési és Népegészségtani Tanszék

STUMMER KRISZTINA doktorjelölt, PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

TAKÁCS ZSUZSANNA MÁRIA PhD adjunktus, PTE BTK NTI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék

VÖRÖS KATALIN tanársegéd, PTE BTK NTI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék